

Simonas Daukantas.

Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių.

PRATARMĖ

Nieko nėra amžino šiame pasauly: kaipgi visa, kas tenai yra, dievo parėdymu anksčiau ar vėliau ilgainiui persikeičia, regis, dėl to vien, idant žmogus ne šio svieto, bet antro gyvenimo geistų. Vienos yra buvusios šiame pasauly tokios atmainos, kurias jam raštai pasako, kitas jam žemės, vandens ir oro ermyderiai rodo, noris raštai tyli, kitos yra tokios, kurias žmogus pats savo amžiuje gali regėti. Ir taip, kur pirma pievos žėlė, plačios pilys, vaisingos dirvos buvo, ten šiandien palšų smilčių vilnys, į trobesį aukštos, spiginamos nuo degančios saulės, po tyrus bangioja arba begalinės jūros užgulusios niūkso; ir vėl atkaliai, kur pirma karšti viesulai, žvildami degančias smiltis, neapregimuose tyruose pujojo arba begalinės jūros tyvuliavo, tenai šiandien dirvos, girios, ežerai ir ūkininkai tarp pilių gyvena. Kokius ermyderių palaikus ne vien senovės raštuose gali rasti įrašytus, bet dar kožnas pats savom akim regėti. Ir taip šiandien tankiai upių grevose yra randami ažuolai, į geležį supentėję, vandenyje gulintys, kartais keliais klėbiais neapkabinami, po skardžiu trimis, keturiais sieksniais aukštu, ant kurio liemeningos eglės, klėbininkės pušys auga, į padanges ramstydamos, ar ažuolai, šimtais metų skaitantys, riogso, tačiau nieksai nežino nė pasakomis, koks juos tenai ermyderis ir kuomet pakasė. Įlipus į visų aukščiausią kalną per 45 mylias nuo pažemio, kasant tenai žemes, randami yra sukloti sluoksniai įvairios barvos smilčių, žvizdrų ir akmenėlių, tarp kurių daug yra sraigų kaušelių, jau į akmenį pavirtusių; noris visi tie sluoksniai regimai yra nuo jūros vilnių sukloti, vienok, kada tenai jūra yra gulėjusi, nieksai nė pirm keturių tūkstančių metų, jau rastą žmonėms pramanių, nė pasakų apie tuos ermyderius neįrašė. Žuvėdai turi ant savo uolų ženklus, kurie rodo, jog Žemaičių jūra per 1000 metų yra per kelias uolektis nusekusi. Nes kas pasakys, kiek tūkstančių metų praėjo, lig visų aukštieji šio pasaulio kalnai, kelias dešimtis mylių paties aukščio turintys, iš jūros iškilo. Niekas to šiandien nežino neigi raštuose gali laiką tos noties apsiskaityti. Kas tikėtų šiandien į taip dideliai didelius žvėris, šiame pasauly buvusius, kurių vienos gerankštės sprindžiu negal išmesti, jei tą teisybę nerodytų mums šiandien iškasti žemėje jų kaulai, noris nė vienas raštininkas nuo paties pramanymo rašto nežino jų ir neminavoja. Nuo ko regima yra, jog tuo kartu, jau svietui pradėjus rašyti, nė pasakomis nieksai jų nebminavojo. Taip pat yra senovės raštuose įrašyta, jog ir Žemaičių visas pašalys, šiandien Kuršu, Žemaičiais ir Parusiais vadinamas, ne vien lig Kauno ir Žaliosios girios, bet lig pat Karpatų kalnų buvęs kana kados jūra aptekęs, kuri jūra buvusi susikišusi su Uksine, arba Juodąja, jūra Lietuvos tyruose, šiandien Podolija vadinamuose. Tokią būseną jūros tame krašte, viena, stigavoja daugybė jūrinių varlakaušių, į akmenį pavirtusių, visur randamų, beje, ant kalvų, per 300 kurpių aukštesnių už jūros paviršių. Antra, rodo tą skiltys uolos, nuskilusios nuo tų kalnų, toje daly Žemaičių, kurią senovėį Parusiu, šiandien Parusais, arba Prūsais, vadina, kurios regimai yra buvusios po jūrą vadalojamos, nuo smilčių nudilusios, į jūrą pasuktos per 10 mylių nuo šios dienos Žemaičių pajūrių, lygmėse ant smilčių šiandien dar gulinčios, kad tuo tarpu visame

Žemaičių pašaly akmeninio grunto niekame nėra randamo; nuo ko gal spręsti, jog tie uolos sklimbiai, staiga nusenkančios jūrai, yra tenai palikę, bet kada tas yra nutikęs, to nė vienas nežino. Trečia, tą buvimą jūros tame krašte dar patvirtina didi daugybė ežerų, buvusių senovėj visame Žemaičių pašaly: nesgi patys vokiečiai, atėję į Žemaičių kraštą pradžioj 13 amžiaus, rado pačiame Parusy 2037 ežerus, tarp kurių vos 90 lig šios dienos beužliko, kiti visi išdžiūvo pakarčiui per 500 metų. Lygia dalia ir toje šaly, kuri iki šiolei Žemaičiais tebsivadina, ne vien pirm 500 metų didi daugybė buvo ežerų, bet dar pradžioj 15 amžiaus daug yra minavojamų privilijose, kurių šiandien jau nebrasi, ką pačios pasakos, tarp žmonių tebesančios, stigavoja, kaipogi tebeapasakoja: ten ežeras užrukęs, kitur po žeme palindęs, kitur nuo vienos vietos persikėlęs į kitą. Pačios balos ir versmės Žemaičiuose, 15 ir 16 amžiuje minavojamos nuo raštininkų, rodos tą patvirtinti, jog, staiga jūrai nusekus, kaip viršiau minavojau, paliko jūros duobės pilnos vandens, kurios, dideliai giliomis ir plačiomis būdamos, neišdžiūvo; tuo tarpu jų tarpuose ant nubrindusios žemės girios suaugusios tas jūros duobes nuo saulės ir vėjų užklėstė, ir taip paliko jau ežerais, jau versmėmis ir balomis.

Aiškesnę dar atmainą mūsų krašte regim šiandien savom akim; visi žinom, jog atmenamai dar tiek išteriojo girių ir medžių, kurių kitą kartą per 200 metų nebūtų iškirtę; ir taip, kur pirm 50 metų giriomis vadinamos buvo medės, ten šiandien nė medalių nebėr. Per tokį iškirtimą girių atdengė žiemryčiui vėjui, kursai pavasariop, ledui tirpstant, ir rudenį, plikšalais pūsdamas, ištraukia ir iššaldo ne vien vandenį, bet ir žolių šaknis; dėl to tankiai girdima yra dejuojant, jog pievos neželiančios, javai, lig ūksmės neįgavę, išdžiūnantys. Kitą kartą niekas neminėjo, idant mūsų krašte didieliosios upės — Venta, Nevėžis, Dubioji ir kitos, visų didžiosioms giedroms esant, būtų perdžiūvusios; nugis, nebturėdamos ūksmės, ne vien perdžiūna, bet tūlos būtinai išdžiūna taip, jog žmonės ir gyvuliai vasarvidžiu nebgauna gerti, ir vos rudenį tepradedą tekėti. Jei dar didžiau į mūsų kraštą šiandien stebėsime, matysim tenai visų didžiausiose giriose, kame pušys, eglės, dviem, trimis klėbiais neapkabinamos, auga ant dirvų, kurių ežios aiškiai matomos ir dirvos arba rėžiai paskaitomi, lygia dalia ten pat regimos šulinės ir tvankos, medžiais ir čiuzynais užaugusios, vienok niekas nežino, kuo metu tenai žmonės yra gyvenę ir arę. Taip pat kalnai, vienur ir kitur pilies kalnais šiandien vadinami, pylos per ežerus ir versmes daugioj vietoj randamos, vienok ir tų nieksai nežino, kas tas pilis ir tas pylos per versmes ir ežerus yra pylęs, nes jog yra piltos, tą akys kožnam rodo.

Čia jau regima yra, jog nuo tokių pasaulio ermyderių likusiojo svieto veislė turėjo paskysti po įvairius kraštus, kuriuose ilgainiui gyvendama, įgijo ypatingą sau būdą ir didžiai įvairų povyzių tarp savęs, noris pirma visi vieno tėvo vaikai buvo; taip vieniems, plikiems be ūksmės ir uždangos vargstantiems smiltynų tyruose, spiganti saulė surietė ant galvų plaukus į garbanas, o jų kailį sudėginusi į anglį, pavertė juos į murinus ir tuo būtinai nuo pirmosios žmogaus veislės atskyrė, kitiems, gyvenant sausuose vėjuose, kailis į rudvarį pavirto, kiti, kitose vietose gyvendami, platų veidą ir ankštas akis įgavo, ir tie tiktai, kurie kalnuose ir giriose gyveno, baltais ir visų grakščiaisiais žmonėmis tepaliko.

Tas dar taip pat yra žinomų, jog ne vieni tokie žemės, oro ar jūrų ermyderiai blaškė ir naikino svieta šiam pasauli, bet dar lygia dalia novijo jį nuomonių ermyderiai apie tikybą ir ūkės rėdą, nesgi vieni vienaip norėjo dievą garbinti, kiti kitaip; taip pat pagal žmogaus būdą visi žmonės liuosais turėjo gyventi, vienok didžturčiai visados neturtinguosius vergė; todėl, norėdami viens kitam jau savo tikėjimą antmesti, jau liuosybę išplėsti, tankiai tankesniai liejo kraują latakais su tokiu inirtimu, jog nuveiktieji palikini neprieteliams savo turtingus namus, vaisingus kraštus

ir didelius lobius išsidangino jau į versmes ir balas, jau į tyrus dėl to vien, idant tenai galėtų kaip tinkami dievą garbinti ir liuosais gyventi. Kožnas, kursai raštą skaito, aiškiai žino, jog tokių ūkės ermyderių, tarp svieto buvusių nuo amžių, pilni raštai yra prirašyti.

Jei tiktai pažvelgsim į pačią Lietuvos tautą, kalnėnų ir žemaičių, aiškiai tenai matysim, jog ta tauta ne vien praėjusiuose amžiuose, bet jau gilioj senovėj yra perkentėjusi didžiai didelius savo ūkės ermyderius, nesgi turi sau ypatingą kalbą, būtinai įvairią nuo kitų kalbų, o aiškesnę ir skaistesnę už visas šiandien kalbamas, kurioje visa gal permANYti ir visa apreikšti; nuo tokios jos kalbos gali kožnas aiškiai numanyti, jog angis yra turėjusi savo ypatingą tikyba, rėdą, vyresnybę ir diduomenę, beje: savo viešpačius, rykius ir kunigaikščius, kurie viena kalba su svietu yra kalbėję; pati tauta plačiai gyvenusi ir didžias pažines yra turėjusi su tolimais kraštais, kurių pirmieji vardai, nuo lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, pramanyti, lig šiai dienai užsiturėjo. Vienok viso to šiandien nebėra: kaipogi pati aptvinusi svetimomis tautomis, jos viešpačiai, karaliai, kunigaikščiai ir patys jos kunigai kalbantys jau svetima kalba, svetimą rėdą, svetimą tiesą sekanti, trumpai sakant, savo pavasario žalių lapelių nieko nebturinti, tiktai vienus minavojamus savo veikalus senovės raštuose, it giria žiemos laiku savo žagams rodanti, tarp kurių tiktai viena pati jų kalba it žalia bruknelė, nuo speigų apšarmojusi, lig šiai dienai tebžaluoja, kaipo ženklas viso to buvusio. Nesgi senovės raštai skelbia, jog lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, giminės yra buvusi lopšiu Indų žemė; kaipogi mūsų amžiuje rasti tenai jos kunigų raštai rodo mus su indijonimis brolių vaikais prasenovėj buvusius, nesgi tų raštų kalba nė su viena šios dienos žinomųjų kalbų nėra taip didžiai sutinkanti, kaipo su kalnėnų ir žemaičių kalba. Tas yra dar stebuklingesniu, jog tą prasenovę mūsų kalbos ne raštai mūsų kunigų užlaikė per tūstančius metų iki šiai dienai, nes mūsų išmintingos kalnėnų ir žemaičių motinos savo apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose, kurios šiandien dar, išleisdamos savo vaiką į svieta ir įduodamos jam laimės ženklą, sako: „Mirk, vaikel, ar doru žmogum būk ir namų savo neužmiršk“, — tos, sakau, užlaikė mūsų senovės kalbą, kuria mes šiandien, jų vaikai, galim didžiuotis ir girtis, jog nė viena kalba šiame pasauly nėra taip aiški, kaip mūsų. Nes kokie ermyderiai ūkės ar žemės yra atvarę Lietuvos tautą iš tolimų rytų į šios dienos kraštą ir kuriuo keliu, to nieksai šiandien dar nežino; tas tiktai yra žinomu, jog seniai, pirm gimimo Kristaus, yra jau randama gyvenanti Uksinės jūros pašaliuose, indais, arba indijonais, vadinama, nuo kur ilgainiui išgrūsta nuo nuožmių tautų, liuosybę savo taupydama, išitraukė į girias ir versmes to krašto, kuriame šiandien lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, gyvena, kurių aš čia užsiėmiau būdą, dabą, tikyba, ūkės rėdą, karybą, prekybą ir mantą, arba pinigų, trumpai išrašyti pagal tą, kaip senovės raštininkai išrašę paliko ir ką dar pačios patarlės, kalboj tebesančios, tvirtina, dėl to vien, idant ilgainiui nepragaištų tie brangūs bočių prabočių palaikai, kurie tarp mūsų dar iki šiai dienai užsitvėrė, minėdamas užvis didžiau ant to, jog šventi vyrai ir svieto išminčiai liepia sekti įpėdin savo bočių prabočių būdą ir aplamiai jo nekleisti. Nes jog ne pats tą pramaniau, ką čia apie tą būdą išrašiau, tai ir vietą parodžiau, kurioje išrašytą radau, ir patarlę, kalboje tebesančią, tvirtindamas senovės raštą, pridūriau; bet jei išgalių visų išreikšti neišgalėjau, tad taikus skaitytojas dovanos man, o išmintingas žinovas ko reikiant paskui pridurs.

SKAIDMA

§ I

Krašto vieta, jos privalumai, oras; tautos menta, daba, būdas ir įpročiai; namai ir kiti trobesiai; apdaras vyriškų ir motriškų; darbai ir knebiniai; puotos, suvodbos ir viešės.

§ II

Nuomonė apie dievą ir įvairius jo privalumus, apie daugybę dievų, jų žinyčias; žyniai, arba kunigai, įvairūs jų vardai pagal įvairų jų išsiėmimą; aukos ir aukurai, šventės ir vietos, daiktai gyvi ir negyvi, šventais vadinami; budynė, laidojimai, stypa, ilgės, arba atminimas mirusiųjų, žilava.

§ III

Ūkės rėda; vyresnybė, vardai vyresniųjų, kuopos, sueimai; svieta luomai pagal jo veikalus; valdžia visų vyriausio kunigaikščio, duoklės ir mezliavos; sūdžios ir teisybė, įstatytojai ir išminčiai.

§ IV

Karės būdas, vyresnybė, nuo kareivių skiriama, būdas kariavimo savo krašte ir svetimame; karės įrankiai, pabūklės ir ginklai; pilys ir jų gynimos; didybė godos karėj mirusiųjų ir jų minėjimas.

§ V

Prekyba namie ir svetimuose kraštuose; daiktai, kuriais prekiojo; senovėj plačios pažinės Lietuvos tautos; prekybos nustojus, aklybė svieta; žemaičiai nenori nuo jūros atstoti, kaip nuo lango šviesos; nėra akylų žmonių, kas rėdytų prekyba.

§ VI

Senovėj lietuvių pinigai, jų vardai, pirma svaru sveriami, paskui skaitomi; lietuviai turi pinigus aukso, sidabro ir vario, svetimus pinigus lygina į savuosius ir savo vardais juos vadina.

BŪDAS SENOVĖS LIETUVIŲ, KALNĖNŲ IR ŽEMAIČIŲ

Gilioje jau senovėj, kaip paskiau regėsime, pirm gimimo Kristaus lietuvių tauta yra jau randama gyvenanti Uksiniuose, arba Juoduosiuose, pamariuose šiaurės linkan, noris ne lietuviais, bet kitais vardais jau nuo jos būdo, jau nuo vietos, kurioje gyveno, vadinama, beje: indijonimis, kiemarionimis, skitais ir getais, kartais eruliais, arba giruliais. Indijonimis vadino juos rasi nuo to, jog svietas dar pasakomis minėjo, jog nuo Indijos kilimo buvo, jau nuo jų būdo, dabos ir tikybos, kuo būtinai indijonims pavėdavo, kaip mums tą senovės raštininkai stigavoja. Vadino kiemarionimis užvis tuos, kurie gyveno žemės šnipy, į Uksinę marę įsikišusiame, arba pussalėj, Kimerija vadinamoj, regis, nuo to, jog iš Uksinės marės artinantiems tenai rodės kiemai it marėj paskendę. Tankiau grekonys abelnai visus gyventojus šiapus Uksinės marės, beje, į šiaurę linkan gyvenančius, vadino skitais, arba kailinuočiais, nuo to, jog visados žiemą ir vasarą kailinius dėvėjo, žiemą įvirsčius, o vasarą išvirsčius; bet pervis tankiau lig paskuojų laikų vadino juos getais, kaip tuojau regėsime.

Reikia žinoti, jog tame pasaulio sluoksny, einančiame nuo šiaurės Uksinių pamarių iki Žemaičių pajūrių, it vidury yra kalva, daugiau nei per šimtą mylių tęsiantis į rytus ir vakarus, dviem giriom apaugusi, rytų pusėj Juodąja, o vakarų Žalioja giria vadinamom, kuri kalva dalija tą sluoksnį į dvi išleiti: į pietinę ir šiaurinę, nuo to, jog visos upės pietinėj išleitetj teka nuo tos kalvos į Uksinę, arba Juodąją, marę, tarp kurių didžiosios yra: Niperis, Tyrulė ir Isteris, arba Dunojus. Taip pat lygia dalia visos upės šiaurinėj išleitetj nuo tos gi kalvos teka į Žemaičių jūrą, tarp kurių didžiosios upės yra: Daugava, Nemunas, Pragaras ir Isla.

Nuo Uksinių pamarių į šiaurę einant, tame sluoksny krašto yra tyrai, beje, neapregimi laukai per kelias dešimtis mylių, kuriuose auga aukšta žolė taip, jog raito žmogaus negal regėti, per kuriuos teka į Uksinę marę upė Tyrulė, nuo tų tyrų taip vadinama; už tų tyrų, juo į šiaurę einant, buvo medės, arba girios. Grekonys abelnai gyventojus, toje pietinėj išleitetj gyvenančius, vadino getais, arba tyrų getais, nes ypačiai medėse gyvenančius masagetais, nuo žodžio medė, arba mežė; kokiais vardais didžiai vėlai raštininkai savo raštuose lietuvius, kalnėnus ir žemaičius, dar vadino. Tankiai taip pat vadino tuos getus, arba lietuvius, tose giriose gyvenančius, giruliais, arba girionais.

Lietuvos tauta, gyvendama pietinėj išleitetj tarp upių Isterio, arba Dunojaus, Tyrulės ir Niperio visu šiaurės Uksiniu pamariu, noris įvairiais vardais vadinama, vienok buvo didžiai garsi gilioj senovėj, nesgi turėjo pažines ir prekiojo ne vien su grekonimis, bet ir su egipčionimis, penicijonimis, kaipo tą rodo pačios karės, kurias senovėj su persų viešpačiais ir su grekonų valdymierais turėjo; jog yra buvusi didžiai turtinga, akyla ir sugebanti, jei išgalėjo stengti prieš taip stiprius ir narsius neprietelius, nesgi jų kapuose šiandien randami daiktai aiškiai tą mums rodo.

Nes ilgainiui tenai jiems begyvenant, grekonys įsikūrė tūlose vietose Kimerijos ir tenai pamatavo sau garsias pilis Chersonesą, Teodosiją ir Albiją; bet paskiau įsigrūdo ten nuožmi tauta, gudais vadinama, varu iš Azijos išvaryta ar šių turtų pasmilusi, nieksai to nežmo. Dar paskiau antsigrūdo tenai kitos tautos, taip pat iš Azijos, nuožmesnės už pirmąją, kurių žmonės buvę ankštomis akimis, pupnosiai, žandais iššokusiais, platveidžiai, be kokio akylumo, žalia arkliena mintantys ir galvijų kailiais dangstantys, savo vaikus ir pačias kailių ar tūbų polubiuose važiojantys, po tyrus bandą ganydami, patys ant arklio gulantys ir keliantys, karėj kantrūs ir narsūs, niekinantys dargana, speigu ir vargais, patį badą pakenčiantys, kurių palikuonis

šiandien dar gal išskirti tarp gudų, noris išbalusiais veidais, į gudus išvirtusius. Tie ankštakiai, arba platburniai, išgrūdo iš Uksinių pamarių tuos getus ir kiemarionis į viršiau minavotus tyrus, o iš tenai ilgainiui suvarė į Juodąją ir Žaliąją girią. Tuo tarpu atsigrūdo į Kimeriją kita tauta, kurios lietuviai nepermanydami kalbos vis gudais vadino, kuri ilgainiui išsiplėtė iki dabar minavotų girių, taip jog Uksiniuose pamariuose rados svieto niukinys, kalbas ir sekas įvairią dabą ir tikyba. Visų paskesnieji atėjūnai, kaipo visų nuožmieji, mušės ir galavos su jaukesniaisiais per ilgus amžius, ūkės valdžia varžydami; vienok ir taip viena dalis tų getų, padunojy gyvenanti, vis dar turėjos, nes, išsikėlus Adrianui į rymionų valdymierus, kurie, skaugėdami getams jų turtų ir norėdami juos pačius nuvergti, ėmė su jais kariauti. Ta nuožmi ir baisi karė 10 metų pateko, nesgi Decebalus, getų rykys, niekaip nenorėjo jiems pasiduoti ir lig paskuoja prieš rymionis stengė. Reikia čia priminti, jog rymionys toje gadynėj taip buvo įsigalėję, jog didžiuodami klausinėjo, ar bėra kame giminių šiame pasauly, kurios rymionų neklausytų ir jiems dar nevergautų. Nesgi visas tris dalis pasaulio, Afriką, Aziją ir Europą, savo valdžioj jau turėjo; vienok getai ir prieš tokią jų galybę drįso kariauti, kuriuos vos-ne-vos rymionys per dešimtį metų tenuveikė ir į jų vietą savo naujukynus, arba kolonijas, įkūrė, kurie šiandien tebkalba sujaugta kalba gudų, lietuvių ir lotynų, kaipo ženklų tų dabar minavotų tenai buvusių nočių, patys jau valakais, jau moldavionimis šiandien vadinami. Nuo ko gal manyti, jog toje jau gadynėj ne vien išleitéj pietinėj ir padunojais yra gyvenusi ta getų, arba lietuvių, tauta, bet ir šiaurinėj išleitéj, nuo kur galėjo talką sau telkti, kariaudama su rymionimis, o paveikta nuo jų įsitraukti į girias ir versmes prie savo brolių, tenai gyvenančių, šiandien Lietuvos kraštu vadinamą.

Tas dar aiškiau rodo senovėj lietuvius gyvenusius minavotuose kraštuose, jog, veizint į jų kalbą ir lyginant su kalba grekonų, rymionų ir trakionų, regima yra, jog tos visos tautos gilioj senovėj vienus tėvus yra turėjusios, nesgi ne vien didi daugybė žodžių grekonų ir trakionų atsiranda lietuvių kalboje, bet dar būdas tų kalbų būtinai sutinka: kaipogi ne vien vardai patys upių, marių, kraštų tose vietose tebėra lietuviški, ir taip: Tyrai, Tyrulė, Istris, Marė, Marių, Marinė pilis, bet dar patarlės lietuviškos, išrašytos grekonų rodbalsėmis, tą mums stigavoja. Kas dar yra stebuklingesniu, jog kad maskoliai, šiandien rusais vadinami, metuose 1740 kariavo su turkais tuose Uksiniuose pamariuose, tad latviai, būdami maskolių vaiske, dar radę tenai tokių gyventojų, su kuriais galėję sukalbėti savotiškai.

Regėjom iki šiol, kokiais vardais grekonys vadino lietuvius, pietinėj išleitéj gyvenančius, dabar veizėsime vėl, kokiais vardais kiti prašaleičiai vadino lietuvius, gyvenančius šiaurinėj išleitéj, per kurią tekėjo upės: Daugava, Nemunas, Pragaras ir Isla, apie kuri kraštą ir jo gyventojus grekonys būtinai nieko nežinojo, nesgi Abderos ūkininkas Hekatėjus, vienmokslis Aleksandro Didžiojo, pasakodamas apie šiaurę, sako: „Einant į šiaurę, yra kalnai, Arkiniais vadinami, iš kurių didelės upės į šiaurę teka, kame esanti tauta germariai“, rasi girionai, o aiškiau sakant, girios marės, ne tauta. Kiti raštininkai vėl rašo, jog tenai esantys žmonės pliki, smilgomis užsijuose, visados prie ugnies šildantys, nesgi tenai didžiai šalta esanti. Kiti taip pat rašo, jog tenai esantys žmonės arklių ir jaučių kojomis, ilgausiai, jog jų ausys žeme velkančios, kuriose įsivyturę sėdintys ir mintantys paukščių kiaušiais, nuo ko vadinami esą kiaušrijais. Kas regimai yra, jog prekėjai, skaugėdami kits kitam pagal būdą savo prekybos, idant niekas nedrįstų tenai jautotis apie tuos kraštus ir prekoti, tuos ir tiems pavėdžius sapnus pramanė, kuriuos ilgainiui grekonų raštininkai į savo raštus įrašė; nesgi kožnas žino, jog iki šiai dienai mūsų krašte kepures ilgomis ausimis

dėvėja, o kojenomis arklenų ir jautenų austos, vienok niekas jų ilgaausiais, arklakojais ir jautkojais nevadina.

Nes kiti prašaleičių raštininkai, paskesniuose amžiuose rašantys apie tautas, gyvenančias toj siaurinėj išleitetj visu Žemaičių pajūriu, vadina jas noris lietuviškais vardais, bet iškreiptais per nemokėjimą jų kalbos; ir taip pirmasis rymionų raštininkas, jau pirmajame amžiuje gimus Kristui gyvenąs, minavoja aiškiai žemaičius savo garsiam rašte „Girionų būdas“ (Germanorum mores) tais žodžiais: „Žemaičiai (Semnones) esantys. Jų tikyba senovę jų rodo. Laikui atėjus, siuntiniai visų giminių tos tautos sueina į šventą girią senu įpročiu baisios aukos atlikti; ir taip, nugalavę akivaizdoj žmogų, aukauja pagal nuožmų įprotį, godoja dar ir kitaip tą girią: nieksai tenai negali, negut surištas, įžengti, kaipo nenusižeminęs prieš galybę aukščiausią. Jei netyčiomis jis tenai pavirstų, atsikelti ir stotis, sako, nevalna yra, nes turi ant pilvo išsiristi. Visi tie prietarai ant to eina, sako toliau, jog nuo ten prasidėjusi jų tauta, kame esąs visų valdymieras dievas, kurio kiti visi klausą ir tarnaują. Laimė žemaičių tą tvirtinanti. Šimtą giminių turinti savo tautoje, augaloti ir pirmaisiais tarp žvejonų sakos esantys.“ Tankiai per pusę iš lietuviško žodžio, per pusę iš teutoniško sudėtais; ir taip visą Žemaičių pajūrį nuo įtakos upės Islos mažne lig pat įtakos upės Daugavos šiaurės raštininkai vadino Sambija, nuo lietuviško žodžio žam, arba žem, žemija dėl to, jog tas kraštas buvo visu pajūriu visų žemasis; nesgi visos upės, beje: Isla, Pragaras, Nemunas, Venta, Lielupė, Daugava, tekėjo ir šiandien teka nuo kalno per Žemaičių žemę į Žemaičių jūrą: kaipogi žodis sam, kaip sakiau, yra lietuviškas, žemumą rodąs; nesgi teutonai rodbalsę s, padėtą prie a, e, i, o, u, y, ištaria kaip mūsų z, ir taip sako ne sam, sambija, bet zam, zambija, vietoje žem, žemija: kaipogi rodbalsės ž anie savo kalboje būtinai neturi, todėl vietoje ž globias rodbalse s, ką gal dar aiškiau regėti paskesnių amžių teutonų raštuose įrašytą vardą Samaite vietoje Žemaitėi. Vadino dar ir paskiau tą kraštą vardu, iš dviejų žodžių sudėtu, iš žemaitiško ir teutoniško, ir taip *Samländ*, iš žodžių žem ir *land*, tai yra Žemasis kraštas, kaipo viršiau minavoju, o gyventojus to krašto vadino *Samländer*, tai yra žemaičiai, beje: žmonės, gyvenantys žemai, arba pajūriais. Kiti raštininkai vadino Žemaičių kraštą *Ritland*, taip pat vardu, iš lietuviško rytai ir teutoniško žodžio *land* — kraštas sudėtu, tai yra rytų kraštas, arba *Austurland*, taip pat iš lietuviško žodžio ausra, arba aušra, ir vokiško sudėto *land*, beje, aušros kraštas, dėl to, jog teutonams nuo tos pusės aušo ir saulė tekėjo. Tie žodžiai sudėti iš dviejų kalbų nuo to rados: žinoma yra visiems, jog visu Žemaičių pajūriu ir toje vietoje, kurią šiandien Meklenburgijos kunigaikštija vadina, lietuviai, eruliai, arba giruliai, arba girionai vadinami, pagrįžę sekmajame amžiuje iš Rymo ir Valakų žemės, plačiai į vakarus gyveno, kurie, gyvendami tenai, turėjo pažines ir prekiojo per jūrą su žemaičiais savo vientaučiais, kurie taip pat Žemaičių pajūriuose juo į rytus gyveno, iš kur ir patys kitą kartą buvo išėję Rymo kariauti, todėl vadino tą kraštą rytų kraštu, arba aušros kraštu, nuo to, jog pagal jų kraštą nuo tos pusės, kaip sakiau, jiems aušo ir saulė tekėjo. Kad ilgainiui teutonai tuos erulius, tenai gyvenančius, antėjo ir juos nuvergė, tad nuo jų, kaipo žinovu Žemaičių jūros, apie tą rytų, arba aušros, kraštą išsijautojo ir tais pačiais vardais vadino, pridėdami savo žodį *land* — kraštas ir tardami, jog tie žodžiai — rytų, aušros — yra vardais šios dienos Žemaičių krašto, juo į rytus gyvenančių. Paskui vadino jį būtinai teutoniškai *Oestland* — rytų kraštas. Kiti raštininkai vadino vardu, taip pat iš dviejų žodžių sudėtu: vieno lietuviško, antro teutoniško, tai yra iš lietuviško kurti ir teutoniško *land* — kraštas, beje: *Kurland* nuo to, jog tenai gyventojai amžiną ugnį dievui ant garbės kūrino, kuriuo vardu kraštas tarp upės Ventos ir Daugavos, pačiu pajūriu einąs, Kuršu lig šiai dienai yra vadinamas. Vadino dar žemgaliais tuos

gyventojus Žemaičių, kurie padaugaviais gyveno, kame Žemaičių žemės galas bengės. Antrapus Daugavos lietuvių gyvenančius lig upei Gaujai vadino latviais iš pagadinto vardo latuviai, jų kraštą Latvija. Dar juo į rytus vadino kraštą Letgalija, tai yra — Lietuvos galas, kame Lietuvos tauta bengės, o krievių prasidėjo; juo į pietus padaugaviais lužėnais, arba baltaisiais gudais. Kiti vadino Žemaičių kraštą, pajūry esantį, tarp upės Islos ir Nemuno, Prūsais, arba Parusais, nuo didžiai garsios žinyčios, senovėj Nemuno įtakos saloje buvusios, kurioje žinyčioj amžina ugnis ant dievo garbės rusėjo, nuo ko ne vien pati sala Rusnės vardą sau gavo, bet dar tūli raštininkai pačią Žemaičių jūrą Rusų mare vadino, o jos pajūrių gyventojus rusais, bet tankiau parusiais, arba parusais, beje, pas Rusnę gyvenančiais. Gyventojus tarp upių Nemuno, Ventos ir Nevėžio vadino medininkais nuo to, jog didžiose medėse gyveno, nuo ko ir vyskupas Žemaičių Medininkų vyskupu lig šio laiko vadinos. Antrapus Nemuno į vakarus lig upės Pragaro pajūry gyveno šalaujai, kalne sūdaujai. Antrapus Pragaro į vakarus pajūry bartėnai, nadraujai, į kalną varmijonys. Paisly, pajūriu gyveno pagezonys, arba pamedžionys, pamežonys, juo į kalną galindžiai, kame bengės į vakarus Lietuvos tauta, o toliau prasidėjo lenkų arba gudų tauta. Žaliosios girios gyventojai vadinos žalgirėnais apie Gardiną, Drohičiną ir Chelmą, tankiai dar jacvingais, jazigais nuo gudiško žodžio jazyci, tai yra pagonys. Lietuviai, Juodojoj girioj gyvenantys, juodgirėnais vadinos. Patys save vadino lietuviais, kalnėnais, arba aukštėjais, ir žemaičiais, pagal tą, kaip, kalne ar pakalnėj, tai yra jūron linkui, gyveno. Nes raštininkai, kurie rašė lotyniškai, tie visados vadino lietuvius, kalnėnus ir žemaičius, senaisiais vardais, kaip kad anie gyveno pietinėj išleitéj, beje: getais, masagetais ir samagetais, pagal tą, kaip, medėse ar jūros pašaliuose, gyveno. Kartais trakais. Pats Lasickis, lenkas, metuose 1564 Žemaičiuose būdamas, sako savo rašte apie žemaičių dievus, jog žemaičiai atėję nuo padunojų arba paistrių medžiodami ir čia ilgainiui apsigyvenę; nesgi gyventojai Guntino tėvūnijos iki šiai dienai masiais vadinas, ir vietovė Mosėdis iki šiol tebėra, nuo žodžio medė, arba mežė, vadinama.

Ta daugybė vardų Lietuvos tautos paeina nuo vietų, kurias tenai svetimi prekėjai visų pirma pradėjo lankyti, nesgi tie, radę vietą, prie kurios galėjo lengvai iš jūros prisiartinti ir savo prekę parduoti, tą vietą tankiai lankė, jos vardą ir kitiems savo bendrams pasakojo, nesirūpindami apie tą, ar visa tauta taip vadinos, ar tiktai ta viena vieta. It taip pat paskiau ir neprieteliai darė, kurie, įsimetę pirma į vieną vietą ir apsitvėrę tenai, kad užėmė ilgainiui ir kitas vietas su kitais vardais, vienok vardu pirmosios vietos paskuojašias apgobė. Ir taip regim aiškiai, jog teutonų vokiečiai, įsimetę į Daugavos įtaką, suėjo į pirmąsias pažines su lybiešiais, it pajūry keliose sodose gyvenančiais, nuo ko paskui plėsdamies, noris vienoj pusėj ir antroj pusėj upės Daugavos Lietuvos kraštą užėmė, vienok pirmuoju vardu Lybiešiais, lotyniškai Livonija, vadino.

Paskiau, kad vokiečiai tos Livonijos metuose 1561 pasidavė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Zigmantui Augustui, kursai Ketlerį, paskuoji jų mistrą, pakėlęs į Kuršo kunigaikščius, atdavė jam valdyti iki iškarstant vyriškajai lyčiai jo kilties visą kraštą šiapus upės Daugavos, nuo ko kėlės Kuršo kunigaikštija, Curonija, Kurland vadinama, kad pirmiau tuos tiktai kuriais vadino, kurie ugnį ant dievo garbės kūrino. Liepoja nuo žodžio lipti, jog lengvai iš jūros galėjo į kraštą išlipti. Klaipeđa nuo žodžių klysti ir pėda, jog, klaidžiojus jūroj, galėjo savo pėdą padėti. Regėjom, jog įtakoj Nemuno buvo sala ir tenai didžiai garsi žinyčia, nuo kurios ne vien pačią salą praminė, bet ir pačią Žemaičių jūrą Rusų jūra, kartais Sarmatų jūra prašaleičiai vadino, o gyventojus, apsukui gyvenančius, parusiais, arba borusais, prūsais, noris tenai tie patys žemaičiai gyveno, kaip jei tolimesniame krašte; nes paskiau įsimetę

tenai taip pat teutonų vokiečiai, kad išsiplėtė ir kitas užėmė vietas, kitais vardais vadinamas, vienok visas pirmuoju vardu, beje, Parusija, arba Borusija, vadino, dėl to vien, idant nežinovams parodytų parusėnus kitos kilties esant, ne livonų, arba lybiešių, o per tą ypatingai galėtų juos rėdyti; nesgi nuo dievo yra leista, jog kožna tauta turi sau ypatingai rėdytis, kaipo turinti ypatingą kalbą ir būdą; kaipogi šiandien dar regim, jog parusiai, kuržemiai, lietuviai, žemaičiai, letgaliai ir livonai tie patys yra žemaičiai ir lietuviai; jei šiandien nekurių kalba yra ir perkreipta nuo likusiųjų žemaičių, lietuvių, tad nuo to, jog, nuo kelių šimtų metų vienur ir antrur vergaudami vokiečiams, nutauto savo vienybės ir išvertė savo kalbą.

Angis Lietuvos tauta rubežavo nuo saulėlydžio upe Isla, kuri ją nuo gudų skiedė, nuo pietų su mozūrais, lenkais ir gudais, nuo rytų su krieviais, nuo šiaurės su Žemaičių jūra, už kurios yra žemė, Skandija vadinama, kurios gyventojus jau skandijonimis, jau žuvėdais, jau žvejonimis (Suenones) vadina nuo to, jog tenai pačiomis žuvimis minta, nesgi javai tenai dėl didžių šalčių neauga ir duonos neturi; visas jų kraštas marėmis aptekęs taip, jog, veizint nuo tolo, rodos it vandeny paskendęs, nuo ko ją Skandija ir praminė, kartais Gudonija (Chodania) vadino, jog tenai gudai buvo įsidanginę.

Čia aš, trumpai parodęs notis Lietuvos tautos, žiloj senovėj nutikusias, ir šios dienos jos kraštą, norinčius dar aiškiau apie tą žinoti siunčiu į viršiau minavotus raštus, o pats grįžtu prie tos dalies getų tautos, kurią šiandien lietuviais vadina, kuri po kruvinų karių išitraukusi į Žaliąją ir Juodąją girią, ilgainiui visoj šiaurinėj išleitej, kaip viršiau sakiau, lig pat Žemaičių pajūrių išsiplėtė ir tenai traškančiose giriose, nuo įkūrimo pasaulio nekušintose, ilgus amžius, džiaugdamos liuosybe savo probočių, tarp girių laimingai gyveno, kurių čia senovės būdą ir dabą užsiėmiau išrašyti.

Kas aprašys kalnėnų ir žemaičių senovės girias, kokias anie, atsidanginę į tą kraštą, rado, kurios be kokių tarpkrūmių vienu lieknu it jūra niūksojo; nesgi šios dienos girių ir pievų vietoje angis girios trakšojo, o tarp jų jau versmėtos kirbos burgėjo, jau ežerai tyvuliavo. Neišžengiami pušynai, eglėnai, beržynai, ažuolynai nuo amžių amžiais suaugę niūksojo ir visi vienų viena giria buvo, upėmis tiktai ir upeliais išvagota, nes ir tos pačios upės ir upeliai perkaršusiais medžiais užvirte, kuriuos pavasario ar rudens tvanai tevokė, o jei kurių tenai smarkūs sriausiai nestengė pakušinti, tie, mirkdami vandeny, į plieną pavirte, jau apdumiami smiltimis, jau nudumiami nuo amžių amžių žlugsojo it akmenys, kurių žilą karšatį dar apyniai, alksnių ir karklų šakose vydames, pavandeniais išsisvarstę, savo spurganotais vainikais klėstė; visas kraštas viena giria niūksojo, į kurios tankmę ne vien gyvulys, bet ir žmogus negalėjo įlįsti. Nuo audrų ir vėtrų sankritos gulėjo ant kita kitos suraizgytos; pražilę ažuolai, eglės, beržai, pušys, vinkšnos, skroblai, uosiai, klevai puvo, ant kits kito nuo karšaties išvirte, žemę krėsdami augantiems ant savės sūnums ir dukterims, keliais klėbiais jau neapikabinamoms. Lazdynai, alksnynai, blendynai ir kiti žarynai, it apyniai ant tvorų, taip ir šie ant jų kamienų ir stuobrių augdami ramstės ir kalstės. Žmogus tenai žingsnio žengti negalėjo, bet ropoti turėjo per gulinčias drūktas drūktesnes sankritas, jau nuo karšaties, jau nuo vėtrų, kaip sakiau, raizgiai sudribusias, tarp kurių apatiniosios puvo, į žemę smegdamos, o viršuojęs trešo, kita kitą sluoguodamos; ir taip keleivis keliaudamas ropojo pirma ant pavirtusios pušies, o nuo tos ant jos gulinčio beržo ar ažuolo. Dar metuose 1564—6, abelnajai pamierkai esant, daugioje vietoje kamarninkai pačiuose Žemaičiuose paliko girias nemieruotas dėl to vien, jog žmogus tenai įlįsti ir su kirviu nieko padaryti neišgalėjo. Žolės tenai nebuvo, tiktai atvašos ir atželos, viena antrą smelkdamos, augo. Liemeningos eglės, pušys, klėbiais neapikabinamos, per kita kitą į padanges mušės, kurių viršūnių

atsivertęs nepriregėsi; pražilę ažuolai, šimtais metų savo amžių lykuojantys, savo barzdodomis šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys. Liepynuose, beržynuose tas pats buvo, kuriuose klevai, vinksnos ir skroblai augdami tarsi jas nuo kita kitos skaidė, idant į vieną nesuaugtų. Trumpai sakant, vienur kuplūs pušynai it nendrynai, kitur tankūs eglynai it kanapynai niūksojo, o tarp jų kuokštai beržynų, liepynų, klevynų, ažuolynų, apušrotų joriavo, it vilnys į padebesius mušdamos. Keleivis keliaudamas vilkų ar meškų suletentu taku keliavo, nesgi vieškelio tenai nebuvo; perskyrą tarp dienos ir nakties tiktai tenumanė nuo bičių gaudesio, šovose siuvančių ar po medžių žiedus užiančių; dieną saulės, o naktį žvaigždės ir delčios per lapus neregėjo, nesgi visur tenai amžina naktis viešpatavo; lapui iškritus ar žiemą keleiviai nuo žvaigždžių kelią tesekė, nesgi paklydusiam upeliai ir žvaigždės vadovu tebuvo. Jau pragyvenus tenai, nuo gaidžio ar šunies balso namus savo tegalėjo atsekti. Darganoms dergiant, lytums čežant, tenai nenučiuši, negut nuo medžių rasos jei sudrėksi; todėl neišžengiamos balos ir versmės, nuo saulės spindulio neužgaunamos, nuo amžių burgėjo, kurios, ir visų didžiausioms giedroms spiginant, niekadoms neišdžiūvo. Žiemos tenai nebuvo, nesgi sniegas negalėjo įsnigti ir, jei kur pūgos ir pusnys kame-ne-kame nuo medžių įkratė, tas pats tenai ilgainiui gaišo. Žmogus su gyvuliu niekaip negalėjo įeiti, nesgi, kaip sakiau, nė kokio kelio nebuvo; todėl žiemos laiku šunis užkinę važinėjos upeliais, nuo ko tuo senu įpratimu šiandien dar ankštą kelelį per girią šunkeliu vadina: kaipogi jų šunys it kumeliai dar kudloti ir kelią namo sekė, ir nuo žvėrių patį keliaujantį gyniojo. Todėl visų pirmieji gyventojai paupiuose tegalėjo įsikurti jau dėl kelio, jau dėl mitalo, nesgi, stokojant žvėrių ir paukščių, žuvimis galėjo misti, o kelio nesant, upe ar upeliu namus savo pasekti.

Čia, regis, gana berašyti apie senovės kalnėnų ir žemaičių girias; jei kurs negali nuo tų kelių žodžių jų didelumą įsitępti, kas per girios tenai senovėj yra buvusios, tas tepaklausia savo senųjų, anie jam papasakos, kokios buvo girios atmenamai dar pirm 60, 70 metų Žemaičiuose, o nuo to galės manyti, kas per girios tame krašte turėjo būti pirm tūkstančiui metų; nesgi šiandien dar tėvai, vaikus į bažnyčią vesdami, sako: „Vaikeli, ta bažnyčia yra girios vietoje pastrūnyta, mūsų bočius, pernai miręs, pasakojo, čia, jam bandą ganant, lūšis jautį suplėšiusi.“ Taip pat daug dar ir tokių tebgvyvoja tarp senųjų, kurie patys, naktimis skalų buntą uždegę, žiburiuodami ujo vilkus ar meškas nuo bandos iš laidaro ar, vaikais dar baltplaukais būdami, išsikūlę už rejos į krūmus, parnešė į trobą vilkyčius, tardami šunyčius radę.

Kožnas čia numano, jog tos girios buvo jiems ne vien pirmąją pastogę ir uždanga nuo žiauraus oro, bet dar klėtimis visų jų turtų, kuriose pavalga, apdaras ir lobis buvo paklėstas. Bitės buvo jiems visų naudingiausiai girių gyvuliai, nesgi nešė medų ir vašką į dreves; iš medaus darė midų, o vašką tankiai leido į svečią šalį: kaipogi metuose dar 1467 išleido į svečią šalį du tūkstančiu pundų vaško. Prašaleitis, Žemaičiuose gyvenęs dar metuose 1540, sako, jog visame pasauly nesą taip didžiai balto medaus, kaip Žemaičiuose, ką vardai patys — bičiulis, bitkopis, bitininkas, vaškininkas — stigavoja, o įstatymai Lietuvos apie dreves tą aiškiai rodo. Giriose taip pat augo apyniai, kuriuos paupiais rinko ne vien dėl savęs alui ir midui daryti, bet dar atmenamai vežė į mugę parduoti; tarp kitų medės apynojų yra m. 1456 garsiais minavojami Žemaičiuose apygardų Skirsnemunės, Pamūšio, Joniškio; mėsa paukščių ir žvėrių patys maitinos, o nuo speigų ir darganų jų kailiais dangstės ir siaustės; tų negavę, tad iš liepos lunkų demblius drabužiui audė, jau avalus vyžo, iš mauknų palagus, pūnes ir lapines sau dirbo, apynių virkščiomis ir plaušomis bei vytimis siūlojo ir raišiojo. Iš tų pačių lunkų vijo taip pat virves ir namų padargą tiekė, ką šiandien dar daugioj vietoj tebdaro. Iš tošių, žievių, šaknų ir vyčių pynė ir siuvo namų

stotkus, beje: rakandas, kurvius, rėčius, sėtuves, pintines, kretilus ir taip toliau. Žilvičių, blendžių vices virbgalių vietoje dėvėjo. Iš beržų ir klevų sulą leido, sakus, dervą ir degutą žiburiui tiekė". Kailiais meškų, lūšių, briedžių ir taurų jau patys, kaip sakiau, darės, jau pluostų ir valčių vietoj, per upes keldamies, naudojo. Vebrų, sabalų, kiaunių ir ūdrų, audinių blomas leido į svetimus kraštus, keisdami jas į reikalingus sau daiktus, beje, į geležį ir druską. Pačius ragus žvėrių vienus ant kesčių galų maustė ir ragotines dirbo sau ginklui, nesgi geležies dar nežinojo, iš kitų gėrė, nuo ko iki šiolei geriamą stotkelį senu įpročiu taure, arba taurage, tebvadina. Uogos pačios ir grybai medėj augo. Ažuolai, šermukšniai, ievos ir puteliai taip pat vaisių nešė, kuriuo jau žmonės, jau paukščiai maitinos, no prielaidus labiau, nekaip javais, atmenamai dar Žemaičiuose bariojo. Visi tie daiktai taip didžiai reikalmgi žmogaus gyvenime, jog be jų niekaip negalėjo gyvoti, ne kame kitur, tiktai tose giriose tebuvo gaunami. Ir taip aiškiai anie regėjo, jog girios jiems šimtą kartų daugiau naudingų gyvulių ir paukščių bei putnių augino Ar lesino, nekaip patys galėjo su didžiu vargu. galvijus į savo namus įsteigti. Kas dar yra didesniu, girios juos šildė ir ne vien nuo baurių darganų, lytų ir speigų bei vėtrų, bet ir nuo pačių neprietelių glemžė: kaipogi, kad kitas tautas pilys, kalnai ir jūros nuo neprietelių gyniojo, tad žemaičius ir kalnėnus, arba aukštėjus, traškančios girios ir versmės dangavo. Todėl senieji kalnėnai ir žemaičiai, apsikapėję savo giriose ir versmėse it pilyse, ilgus amžius laimingai gyveno, liuosybe savo bočių džiaugdamos ir vieną dievą pasaulio Perūną garbindami.

Regėdami senieji tokią naudą iš tų girių didžiai jas gerbė ir augino, žalius medžius laikė, o pasauses tiktai namų medžiagai ir padarynei tekirto, o sankritomis ir sausšakėmis namuose šildės; ir taip, juo naudingesnis medis žmogaus gyvenimui buvo, juo didžiau jį saugojo, ne vien tūlus medžius, bet ir cielas girias taupė ir už šventas turėjo, iš kurių be žinios girių kunigo nieksai ne vien žalio virbelio išlaužti, bet įžengti tenai negalėjo, negut, galą daromas, kaipo šventoj vietoj globos sau veizėjo. Ažuolus ir azuolynus pervis didžiau gerbė, kurių malka pagal jų nuomonę reikėjo šventą ugnį tuoįtimpos ant dievo garbės kūrinti iki pabangos šio pasaulio, todėl azuolus kirsti, kaipo šventus medžius, patys kunigai šventais kirviais tegalėjo. Ne vien buvo perdėti ant tų girių kunigai, kurie jas saugojo, bet ant didesnio jų orumo visų dideliojo azuolo uoksuose, šėtra uždengtus, savo dievų stabus laikė ir tenai meldės, šventą ugnį kūrindami, nesgi, kaip tuojau regėsim, bažnyčių neturėjo, bet jų vietoj buvo azuolynai ir lieknai, kuriuose dievą šio pasaulio Perūną garbino, todėl ir tas girias it šventas vietas gerbė ir godojo.

Tas dar yra stebuklingesniu, jog tose giriose ilgainiui įsikūrė, atsikieminėdami vienkiemiuose per gerą šaukimą nuo kits kito taip, idaint balsą gaidžio ar šunies savo susiedo galėtų girdėti, ką darė jau dėl išvengimo tarp savęs barnių, kurie it veikia galėjo keltis, turint lygiai pievas, dirvas ir daržus, jau saugodamies nuo gaisrų, idant, vienam trobesiui užsidegus, negalėtų ugnis prigauti susiedo trobesio, arba, nutikus viename kieme kokiai nočiai, idant antrasis, girdėdamas savo susiedo šunis lojant, pats galėtų tuo tarpu pasitiekti ojų nuo savęs remti ar antram pagalbą duoti, jei to būt reikė. Ir taip išimintingi kalnėnai ir žemaičiai tokiu pasirėdymu pagalbą ir atsargą viens antram įsteigė, nesgi, taip gyvenant, nebuvo tarp jų nei įžodžiui, nei įtarčiai, neigi skaugei vietos. Pakajus tarp jų buvo jiems visų pirmąja lieta; kaipogi šiandien dar klausiamas žemaitis, dėl ko nesikiša į svetimus barnius ar vaidus, atsako: „Ne mano kiaulės, ne mano pupos" arba: „Kas man lig to, noris sau tepasibučiuoja." Taip šiandien dar daugioj vietoj tikrieji lietuviai tebgvyvena atsikieminėję savo vienkiemiuose Žemaičiuose, Kurše, Parusy bei Kalne.

Pirmasis jų trobesys tose giriose vadinos nams, arba namas, namaitis, dėl ko ir visa tauta nuo prašaleičių nomadžiais buvo vadinama, beje, žmonės, namuose gyvenantys. Tas trobesys, kurį šiandien dar daugioj vietoj gal regėti, buvo pailguotinas ketvirtainis, be lubų, į pietus su skliautais, kuriuose netoli nuo čiukuro buvo trys langeliai, rąste išpiauti, vienas aukščiau, o du žemiau per du rąstu, platumo kaip balandis galėjo įlėkti, nuo vanago vejamas, ir dūmai išrūkti. Po skliautais į pietus buvo durys, didžiosiomis vadinamos, pro kurias mažne su vežimu galėjo įvažiuoti, nuo rytų pusės buvo mažosios durys, o šaly jų langelis nuo saulėtekio, taip pat rąste per augumą nuo žemės dėl šviesos iškirstas; po tuo langeliu namo pusėj duobė iškasta, į kurią pylė paplavas ir kitą įurštą vandenį, iš kurios duobės tekėjo pro namo pamatą į griovį, kursai išvestas buvo namo pasieniu lauko pusėj pakalniui. Per penkis ar šešis sieksnius nuo didžiosios angos buvo pervarinė siena, kuri abi šalini sieni jungė, kurioje buvo dvejios durys. Vienos ėjo į kamara, kurioje sula buvo laikoma ir kiti baldai, nuo ko jau sulos, jau baldų kamara vadinos. Antrosios durys toje pervarinėj sienoj tokio pat mažne didumo buvo, kaip didžiosios, vedė iš namo į tvartą, arba kūtę, taip vadinamą nuo žodžio tverti, nuo ko paskui visą gyvenimą tvaru, arba dvaru, vadino, kursai pradžioj iš virbų nutvertas buvo, vienas šalines sienas su pačiu namu turįs, kuriame tvarte buvo gyvuliai pasieniais prisieti, beje, karvės, jaučiai. Vidury to tvarto buvo avys, atskiestos keturiomis gardėmis, nuo kurių vadinos gardu; už to tvarto vėl buvo kūtė, arklių tvartu vadinama, vis tarp tų pačių šalinių namo sienų stovėjo; arkliai jau prie užėdžio pririšti, jau palaidi, kažiai, arba kumeliai, nuo senių arklių atskiesti ir kartimis kampe užšaudyti stovėjo; ta arklių kūtė turėjo nuo saulėtekio duris, pro kurias arklius ir bandą varė girdyti, jaukiam orui esant, speiguotie drungnu vandeniu iš namo geldose girdė. Už tos arklių kūtės buvo dar kiaulių kūtelė, arba tvartelis, kartais neb tose pačiose namo šalinėse sienose, bet pridurtose prie galutinės namo sienos ypatingu rentiniu, daug žemesniu už namo sienas. Žąsys, pylės bandos tvarte buvo laikomos. Ir taip gaspadorius, sėdėsis ant suolo namo pasieny, visą savo piesą galėjo regėti. Stogas to namo pirma buvo mauknomis klotas, idant kibirkštys, iš ugnies lėkdamos, neįkibtų, o ant tų mauknų viršaus — ilginiais. Asloje paties namo juo į kampa kamaros linkan buvo kartais duobė ketvirtainiška iškasta į kelio mierą gilumo, ugnaviete vadinama, taip erta, jog gaspadinė, valgi virdama, galėjo apsukui vaikščioti, kad kiti, ant kranto susėdę, kojas žemyn nuleidę, šildės. Greta kamaros sienos per pustrėčio sieksnio ėjo pervarinė drūkta sija, arba balkis, kuri abi šalini namo sieni jungė; nuo kamaros sienos ant tos sijos buvo dvi puskazilininki karteli, per pusanthro sieksnio nuo viena antros užslieti ir lentomis pratašinėmis nuo pat sienos kamaros lig pat sijos apgrįsti, kurios vadinos užlomis, nuo žodžio užleisti, jog buvo nuo kamaros ant tos pervarinės sijos, arba balkio, užleisti. Po tomis užlomis per uolektį dvi karteli tvorininki pasieti vytimis, vienais galais į kamaros sieną stipriai įremti skylėse, tai lietai išrėstose, ant kurių kartelių krovė medžius ar rudenį mėsą kabinėjo džiovinti, nuo ko ir kriaute vadinos. Ant pat vidurio tos duobės ar ugnavietės skersai tūdviejų karčių buvo perdėtas ažuolo mietas ir stipriai tenai pririštas vytimis, prie kurio pačiame vidury buvo pasietas ažuolo ramentas, vašu vadinamas, žemajame gale su kibekliu pakumpusios šaknies it nosia, iki pat ugnies nutįsęs taip, idant katilas, antkabintas valgiui virti, galėtų kaisti ir virti.

Dar buvo ant to mieta, arba aksties, ant kurio ir vašas kybojo, pasieti keli svarai ledinės druskos ant šniūrelio taip, jog gaspadinė, atrišusi nuo vašo šniūrelį, galėjo druskos kliupurį į katilą įleisti ir vėl pamirkiusi aukštyn patraukti, kursai, iškeltas iš viralo, lašėjo tenai iki nudžiūnas. Užugnė ant šalinės namo sienos buvo lentyna, ant

kurios sugrįsti mazginiai, beje: kaušai, samčiai, druskinės, įliūdai, menturiai, stovėjo. Po ta lentyna kybojo kurvis, kuriame šaukštai, taurės, tauragės, iš kurių gėrė, buvo sudėti. Pasieniais to namo buvo platūs ažuolo suolai, ant kurių dieną sėdėjo, o naktį, kojas sudūrę, gulėjo. Ant čiukuro namo buvo lėkiai antkabinti, o stogo sketeras spaliais apkrautas ir velėnomis per dvi uolekti ilgomis apsluoguotas.

Senovėj kalnėnai ir žemaičiai tame trobesy visus namų darbus atliko: alų, midų darė, žlugtį žlugino, namo asloj dirbo ratus, tekinius, važius, roges, šlėdes, arba šlajas, kubilus ir kitus indus, žambius, akėčias, milus ir tūbus loviuose vėlė; trumpai sakant, jų namas buvo trobesys, kuriame, kokiai norint esant pagadai, žmogus, nuo saulės ir nuo darganos paglemžtas, galėjo brūzti, kokį noris išsiėmęs knebinį, nesgi tenai visados ugnis kūrinis, prie kurios pablaka susėdę šildės ir permerkti nuo lytaus ar krušos džiovinos, vasarą tenai valgė, rudenį ir žiemą stotkus arba baldus ir kitą namų padarynę, beje, žambius, akėčias, ant sulos kamaros sukeltus, laikė.

Antrasis trobesys it šalip to namo viena kerčia it susikišęs kūtėmis vadinamas buvo, taip pat pailguotinas ketvirtainis; viduryje pietinės sienos turėjo vienas duris aukštas sulig siena ir taip plačias, jog su visų didžiausiu šieno vežimu galėjo įvažiuoti, kuri rūmė tarp trijų sienų ir tų durų vadinos tarpikiu, arba ratainyčia, kurioje ratai, važiai ir rogės laikomos buvo, kartais karės žirgus tenai ant stelingio laikė. Iš tos pačios pusės, iš kurios į tarpikį buvo durys, taip pat vienoj ir antroj šaly to trobesio, tarpikiu perdalyto, kūtėmis vadinamo, buvo vėl durys. Tose kūtėse taip pat laikė gyvulius, kurie namo tvarte netilpo, užvis valininkus galvijus ir ašvienius. Tos kūtės, jei susikišo su namu, darė vieną trobesį dvilinką, tada pačioj kerčioj, kuri jungė namo sienas su tų kūčių sienomis, buvo stoginė, į kurią krovė ir laikė žiemai pašarą, iš kurios, pagal tą, kaip reikėjo, namo tvarte ar tose kūtėse galvijus šėrė. Jei tos kūtės buvo dvilinkos ar trilinkos, tad jos buvo atstu nuo namo. Tarp namo ir kūčių arba tarp pačių dvilinkųjų ar trilinkųjų kūčių buvo laidaras, tankiais akmenimis grįstas, vasarą ir rudenį šiaudais pakreiktas, kuriame galvijai, parėję iš ganyklos, ilsėjo.

Trečiasis trobesys buvo vadinamas klėtis, nuo žodžio klėsti, nuo žemės per uolektį ar pusantros pakeltas ant trinkų ar didelių akmenų, grįstas ir lubotas lentomis dėl sausumo, kurioje buvo javai miegose, arba aruoduose, drabužiai, mėsa, kailiai ir šikšnos laikomos, beje, išėigos ir lietos daiktai; turėjo ji kartais vieną kambarį, kartais du, tris ir keturis, pagal tą, kaip ūkininkas turtingas buvo. Visi tie kambariai, kaip sakiau, buvo luboti, ant tų lubų viškos, kame laikė džiūvusių mėsa, ant aksčių suvertą, žiemą ir vasarą; tarp tų kambarių viename buvo laikomi javai, kitame drabužiai susverti kybojo, nuo ko ir svirnu vadinos, kitas buvo pačiai žmonystai vasaros laike pavestas.

Ketvirtasis trobesys buvo trobos, arba svetlyčia, kame svečius žiemą vaišino, taip pat pailguotinas ketvirtainis, kurio gyvenamasis galas visados buvo į rytus ar pietus atsuktas; it pusėj šalinių sienų buvo kiaurai dvejos durys, didžiosios nuo pietų ar rytų, mažosios nuo užpakalio; tarp tų durų ėjo skersai dvi sieni, kuriedvi jungė abi šalini trobos sieni, tiedvi skersini sieni buvo sujungti siena prieš didžiausias duris taip, jog dvi dali ertmės paliko mažosioms durims, o trečioji didžiosioms; rūmė pas mažąsias duris vadinos virenė, arba kuknė, o rūmė pas didžiausias duris vadinos priemenė nuo žodžio pirma minti, kurioje buvo trejos durys be didžiųjų, beje: vienos į kuknę, antros į trobą, o trečiosios į priešininę, nuo žodžio prieš, jog prieš trobos duris buvo. Troboje, kurioje, kaip sakiau, žiemą tegyveno, turėjo tris keturis šalutinėj sienoje stiklo langus, o du trobos gale. Į saulėtekį buvo alkierius, arba svečio troba, kursai užėmė pusę trobos galutinės sienos ir turėjo du stiklo langu, to paties aukščio, kaip jei troba, kurioje buvo kakalys, arba pečius, iš kuknės kuriamas, prie to pečiaus buvo

kaminas, per sieną į kuknę išvestas, kartais iš drobės it pelnė, už staibio pakabinta, trobos palubiuose kybojo po kiauryne, pro lubas išvesta, kuri buvo ant trobos lubų molio kaušu apgobta, idant kibirkštys į stogą nelėktų. Po ta skylė trobos asloj buvo apvalus ir slesnas akmuo, ant trinkos ažuolo padėtas, kuri išaušus į trobos kertę galėjo paristi ar laukan išnešti. Norėdami vakaroti, padėjo tą akmenį, vadinamą žibintoju, po skylė ir sukūrė ant jo iš kėnių ar liepkaulių ugnį ir paleido nuo skylės pakabintą kelnę iš palubio ant ugnies, idant dūmus trauktų laukan vakarojant. Jei kaminas buvo iš molio į kuknę per sieną išvestas, tad didesnę tenai ugnį kūrino liepkauliais ar sausais šakaliais, taip vadinamais beržų medžiais, smulkiai sukapotais, idant nesproginėtų. Prie to žiburio motriškosios verpė, vyriškieji, liepas mižodami, lunkus plėšė, virves vijo, tinklus mezgė žuvims žvejoti ar žvėrimis gaudyti, riužius ir venterius dirbo, bočiai ir kiti senieji su vaikais plunksnas plėšė, vilnas kedino, gijas vijo, pasakodami jauniems notis ir kares praėjusių gadynių bei veikalus savo tautos. Jei troboje stiklo langų nebuvo, tad galutinėj ir šalutinėj sienoje buvo į juostos mierą langelis, per uolektį raste išpiautas ir iš vidaus su lentele užšaunamas; tokią trobą vadina Kalne seklyčia, arba sauklėčia nuo žodžių sau ir klėsti, beje: kame žmonės save nuo darganos galėjo paklėsti; tenai gi duonkepis pečius iš vidaus yra kuriamas, kuriame valgyti virė ir duoną kepė; tokiame kieme, kuriame ubladės nebuvo, iš to pečiaus dūmai rūko į trobą, kurios lubose buvo kiauryne, apie kurią jau minavojau, kurią atdarą laikė lig kakaliui atsikūrinant, bet atsikūrinus apent ją užkišo ir langelius šalinius lentelėmis užsklendė, kuriuodu iki šiolei buvo atdaru, idant, dūmams išrūkus, šilima į trobą eitų. Abejose tose trobose sienos lig palangių iš vidaus ir lauko, taip pat staktos ir durys kas devintą dieną buvo mazgojamos, ką šiandien dar gal regėti Žemgaliuose, Kurše, arba Kuržemėj, ir pakaunėj. Taip pat abejose trobose pasieniais buvo platūs ažuolo suolai, ant kurių žiemos laiku vyriškieji ir motriškosios, iš lauko ir medės parėję, galvas sudūrė naktį ilsėjo. Sijose, arba balkiuose, ir sienose tų trobų buvo briedžių ragai įkalinėti gembų vietoj, rodantys skaitlių metų praėjusiųjų. Antras galas tos trobos vadinos priešininke, turis nuo pietų šalinėj sienoje vieną langą, o retai du, kurioje taip pat buvo kakalys, iš kuknės kuriamas, ta perdalyta siena, einančia nuo kuknės į galutinę jos sieną, toje pervarinėj sienoje buvo durys į pieno kamara taip vadinamą, kurioje buvo mažas stiklo langelis, toksai, idant žmogus negalėtų įlįsti; toje kamaroje laikė daržų vaisius, batvinius, kopūstus ir kitas žalesas, žiemai reikalingas, grybus slėgtus, girą, taip vadinamą gėrimą kasdieninį, užvis pienu, nuo ko pieno kamara yra vadinama; ta troba buvo šiaudais klota, kaip jei namas.

Penktasis trobesys buvo taip pat pailguotinai ketvirtainis, reja vadinamas, kuriame javus sausus, iš duobos išimdamies, ant kluono pakloję kūrė. Toje rejoje buvo ketvirtainis rentinys, aukštesnis už rejos sienas, duoba vadinamas, mažne pusę rejos užima su kakaliu, kurioje javus džiovino, ant tos duobos buvo doris, arba salyklininkas, kuriame buvo langelis, garvilka vadinamas, kame salyklą džiovino; pažastėse tos duobos buvo peludės, kur pelus pylė. Pas neturtinguosius toje duoboj pėrės, nesgi ant kakalio buvo krosnis sukrauta. Pitėjas, garsus žvaigždžinys, keliaudamas po šiaurę, per penkis šimtus metų pirm gimimo Kristaus minavoja jau tą trobesį savo kelionės raštuose, kaipo stebuklingą ir negirdėtą daiktą.

Šeštasis trobesys vadinamas buvo ublade, kurioje buvo duonkepis kakalys, nuo to vadinamas, jog po juo ne vien duoną ir pyragus, bet stėkius, guires, puokius ir kitas žuvis bei mėsas kepė jau liepos geldose, jau ant šiaudų; tengi džiovino grūdus, grybus ir obuolius obuolynei, tengi buvo ir garnos sukeltos grūdams malti, it kaip pas rymionis, kame grūdus malė, ten pat ir duoną kepė. Tose ubladėse pas neturtinguosius lygiai ir pirtis, kaip sakiau, buvo, nesgi ant mūrio kakalio buvo krosnis sukrauta. Šalip

tos ubladės po vienu stogu buvo kamarėlė, kurioje minkytuviai, muldos, muldelės, rėčiai, sietai, sėtuvės, saikai, rakandos ir tas, kas prie miltų pridera, kartais ir patys miltai buvo laikomi.

Sekmasis trobesys vadinos stogine, ar daržine, pailguotinas ketvirtainis, į kurį javus, šiaudus ar šieną krovė; paprastai buvo jos trejokios: viena javams, antra šiaudams, trečioji šienui, jau po vienu stogu, jau ypačiai; vadinos stogine, jog stogą turėjo, sienos buvo jau rąstu, jau virbų. Jei tose stoginėse netalpino javų ar pašaro, tad krovė ant lauko į žagus ar bragus, kupetas taip vadinamas; bragas buvo ketvirtainis su šiaudų ar stembrų stogeliu, o žagas be stogo, nuokamieniai sukrautas.

Ašmasis trobesys buvo vadinamas pirčia; pačioj pirty buvo krosnis, pusėj sienų buvo plautai, nuo žodžio plauti, suolai, ant kurių voliodamies su lapuotomis beržinėmis vantomis pėrės, žemiau pasieniais taip pat buvo suolai, ant kurių mazgojos ir trinkos; į kurias pirtis vedė ne vien svečius ir pakeleivingus, bet siuntinius svetimų tautų: kaipogi senovėj visų didžiausia goda buvo svetį į pirtį nuvesti ir išperdinti, nesgi pirtį žmogui susikeliavusiam už didžiai naudingą ir reikalingą daiktą turėjo. Pasaka yra užrašyta, jog, apkyrėjus zokaninkams dominikonims Falkenavo klioštoriuje paembakėj viena džiūvusia žuvia bemisti, metuose 1245 išleidę du zokaninku į Rymą guostis popiežiui, jog, misdami džiūvusia žuvia, juoda duona, alum, su gailiais vietoje apynių darytu, nebįgalintys, subatos dienoj pakūtavodami, kūnų savo ramdyti, tai yra pertis, ir meilavę jo šventenybės, idant įsakytų Tarapato vyskupui, kad jis iš savo valsčių juos šelptų. Popiežius, norėdamas tiesos išsijautoti, nuleidęs tenai taip pat zokaninką, gimimo valaką, perveizėtoju. Atkeliavus tenai tam svečiui, ėmę latuviežai vaišinti jį savo džiovinta žuvia, juoda duona ir raginti gailiniu alum, kurį valgį ir gėrimą svetys ne visai teskomėjęs. Atėjus subatos diena, nuvedę savo svetį į pirtį; sumetus tenai garą po kelis atvejus ant krosnies, ėmę su plačiomis beržinėmis vantomis nemeilingai plakti, vis jau karštą, jau šaltą vandenį mesdami, svetį savo lygiai pėrę; nes taip beperiamą išlepusį valaką apnikęs toksai gailėsysis, jog, nebtverdamos nuo karščio, mukęs laukan iš pirties, šaukdamas tuos žodžius: „Ei viešpatie! Kas tai per sunkybė įstatymų gyvenimo tų vargšų, sviete negirdėta!"

Devintasis trobesys buvo kalvė, būtinai ketvirtainis, kurioje patys sau padarynę ir ginklą kalė, nesgi kalnėnai ir žemaičiai gėdėjos ko norint nuo svetimo reikalauti, todėl visa patys sau dirbo.

Dešimtas trobesys vadinos ublas, taip vadinamas smalos pečius, kuriame dervą, arba smalą, ir degutą degė.

Tarp tų trobesių buvo du arba trys prūdai iškasti, vieni dėl žuvies veisimo, žuvynojais vadinami, kiti dėl gyvulių girdymo, kuriuose tuo tarpu vasarą ir rudenį žąsų ir ančių būriai pliurškė.

Rūmė tarp namo, trobos ir klėties buvo dailiais žiogriais užtvėta, kurioje žėlė veja ir vadinos kiemu, nuo ko ir visa buta yra vadinama kiemu, arba kaimu; noris tūli nori tą žodį kaimą per sodą išmanyti, vienok žinoma yra, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, gyventi sodose negebėjo: kaipogi Zigmantas Augustas, didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkų karalius, norėdamas lažą, arba baudžiavą, svietui antmesti, jau nuo metų 1562 pradėjo svieta versti sodose gyventi, ne vienkiemiuose, kaip tuojau regėsime.

Rūmė po alkieriaus ir trobos langais pagal vieną ir antrą sieną buvo į ketvirtainį užtvėta žemesniais dailiais žiogreliais, ant kurių puikos, beje, nasturcijos ar kitos palaipinės žolės, žydėdamos smaigstės. Vidury tos rūmės it po pat langais trobos ir alkieriaus buvo ketvirtainiška lova, žemių išpurentų per uolektį storai pripilta ir velėnomis žaliomis arba rentiniu per vieną ar du rąstu apriesta, idant tenai žemės

nesiskleistų. Tenai augo sudiegtos taip garbingos mergaičių rūtos ir lelijos, nuo neatmenamų amžių iki šiai dienai jų dainose taip didžiai garbinamos; nesgi, noris nuilsusi, grėbėja, audėja, verpėja ar ravėja ėjo tenai džiaugtis savo godos žolele, it kaip būt nenuvargusi esanti, tuojau linksma, dainuodama savo rūtas laistė ir ravėjo, noris mėnesienoj. Nesgi ten jos turtai, gražybė ir goda augo, beje, rūtų vainikėlis klestėjo, kurio kitą kartą kalnėnė ir žemaitė nebūt keitusi ne vien į aukso rūmus, bet ir į turtus viso pasaulio, kaipogi jos tėvų nameliai ir rūtų darželis buvo jai pervis brangesni. Ai, kur dingot, tos Lietuvos gadynės, kad lietuvė, kalnėnė ar žemaitė, velijos mirti, nekaip už gudo arba lenko ir vokiečio tekėti! Jei alkieriaus nebuvo, tad po galutiniais ar šalutiniais trobos langais buvo tas darželis užtvertas, be kurio žemaitė ar kalnėnė tarės ne mergaitė esanti.

Aplinkui klėčių, trobos ir kitų trobesių augo slyvynai, vyšnynai, kuriuose bičių auliai jau po medžiais, jau po pastogėmis buvo išguldyti. Panamėj paubladėj buvo apynojai. Šulinė buvo visados arčiau namo, ne trobos. Kas dar didžiau, visi trobesiai buvo medžiais, beje, klevais, liepomis, uosiais, beržais, gluosniais, apdiegti, nuo šimto metų augančiais, jau dėl ūksmės, jau dėl paglemžimo nuo ugnies kiekvieno trobesio; nes tarp tų visų medžių visų dideliuolu buvo ažuolas kiemo vidury ar sodne, šimtais metų savo amžių skaitęs, po kuriuo senovėj kalnėnai ir žemaičiai meldės, kaip tuojau regėsime. Nuo tolo veizint, tarsies liekną, ne kiemą, regis. Aplink trobesius buvo daržai, už daržų dirvos, rugienos, varstienos, pūdymai, toliau pievos. Šalip kiemo už dirvų buvo lieknas, taip vadinama medė nuo žodžio likti, kursai buvo laikomas ir auginamas bei už šventą turimas, kuriame visokių medžių veislė auginama buvo, idant kokioj noris noty gaspadorius galėtų sau visokios medžiagos padarynei sau gauti ir nuo svetimo jos nereikalautų; trumpai sakant, juo toliau už kiemo, juo didžiau visose pusėse traškančios girios niūksojo, tarp kurių lietuvis, kalnėnas ar žemaitis, praskintoj laukymėj, nieku nerūpindamos ir nieko nežinodamas, vienas girias, balas ir dangų teregėdamas bei vieną Dievą garbindamas, brūzdė laimingai savo name, negut rudens tylią naktį ar žiemą speiguotie garsas šunų lojančių ar gaidžių giedančių, sklydurdamas per medes, skelbė jam ir kitus susiedus tenai giriose taip pat gyvenant.

Tokį visą savo gyvenimą šiandien dar kalnėnai ir žemaičiai tebvadina namais nuo visų pirmojo ir visų večojo savo trobesio, namu vadinamo, kurį viršiau regėjom. Lietos nuomonėj toksai kiemas vadinos dar ūkiu, nuo ko paeina žodis ūkininkas, gudiškai obivatelis. Jei toksai kiemas, karei kėlusis, leido kareivį jotą vieną ar du, tris — pagal tą, kaip daug žemės turėjo, tad vadinos žemlioniu, nuo žemės, kurią buvo sau pragyvenęs. Kame kokioj apygardoj ilgiau liuosybė pateko, tenai ir tokie namai vėliau ištvėrė.

Nuo to kožnas skaitytojas, regėdamas tiek trobesių vieno gyventojų, gali spręsti apie būdą ir išmintį senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, irgi minėti, kas per gyvenimai tenai yra buvę; todėl nėra ko stebėtis, jei anie dainose savo namus visados dvarais vadina, nesgi jei kurs kiemas neturėjo tiek trobesių, vadinos pusūkiu, o jei du trobesiu ar vieną namą teturėjo, tad įnamiu vadinos. Vardas kiemo didžio ai mažo visados buvo vadinamas nuo to, kurs jį buvo įkūręs: ir taip jei Stankus, jo kiemas, arba namai, vadinos Stankiške, jei Miknius — Mikniške, jei Rukys — Rukiške ir taip toliau; nes jog tankiai jų vaikai netoli nuo tėvo kiemo taip pat buvo sau giriose butas įkūrę, tad vadinos Rudaičiai, Mėmaičiai, Meškėliai, tai yra Rudės, Mėmos ir Meškio vaikai. Kartais vardu brolių, kurie tuos kiemus buvo įkūrę, ir taip: Peldžiai, Ledžiai, Drupiai, ką šiandien dar sodos taip vadinamos aiškiai stigavoja, beje, visados nuo vardo pirmųjų savo įkūrėjų buvo vadinamos.

Pirmieji gyventojai, įsikurdami į tą namą, turėjo sau pirmuosius bendrus šuni ir gaidį, nesgi pirmasis saugojo jo lobį nuo pikto žmogaus, skelbė jam oją; kaipogi šiandien dar yra tariama: tą, sako, išlojo jau šunys, beje, numirė, pragaišo ar išėjo kur kas nebgrįžtinai; gynyjoji jį ne vien nuo žvėrių, kuriuos padėjo jiems medžioti, bet dar pats, kaip sakiau, ašvienio vietoje jam vergavo ir bandą ganė, kas dar neseniai Žemaičiuose buvo regimu, kaipogi visi žino, kaip reikia šuni gudinti, idant piemens vietoj bandą ganytų. Žiemos laiku, kaip sakiau, važiavo važiuose, taip vadinamose rogėse, nuo žodžio važiuoti, šuni įkinę dėl to, jog šuo per visų didžiausias tankmes galėjo perlįsti, o grįžtant namus atsekti; jei ką vežė, tad rogėse ir šlajose. Antrasis jų bendras buvo gaidys, kursai rodė jiems dienos ir nakties laiką, reiškė lytų ar giedrą ir skelbė įvairiu balsu taip pat artimą oją kiekvienoj noty.

Paskui avys buvo jiems visų naudingiausiaiis gyvuliais, kurie davė jiems ne vien apdarą, bet ir pavalgą. Ir, regis, kaip kuri minia tautos kokio plauko avių veislę buvo atsivedusi į tą kraštą, taip ir lig šiai dienai tokio pat plauko avis teblaiko. Ir taip vienu avys buvo rudos, tie ir sermėgas rudas dėvėjo, nuo ko rudsermėgiais vadinos. Kitų avys juodas vilnas turėjo, o nuo jų patys vaidinos juodsermėgiais, kurių baltos buvo — baltsermėgiais, kurių pilikos, pilksermėgiais buvo vadinami. Negal šiandien aiškiai numanyti, rasi ta barva vilnų rodė jų kiltį arba jų pirmuosius geradėjus ir rėdytojus, kurie buvo jiems įsteigę avis, kurias šie amžinai jų minavonei taip didžios sau geradėjystos ištiestos iki šiai dienai teblaiko dėl jų garbės, ir kiekviena minia, noris viena kalba kalbanti, vieną dabą sekanti, turi sau už visų didžiausią godą savo plauko drabužiu darytis; vienok sunku dar yra lyčių tos dabos, šiandien dar sekamos, teisingai pasakyti.

Kitas jų lobis buvo bandos ir arklių piesas, nuo ko šiandien visą turtą lobiu tebvadina, nesgi senovės kalboje karvė lopu, arba labu, vadinos, nuo ko ir žodis apsilobti, arba apsiliuobti, paeina. Arklys buvo jų karės draugu, nesgi ne vien namuose su juo brūzdė, bet dar jojo ant jo į karę savo neprietelių graudinti, todėl ypatingai juos gerbė ir augino žirginyčiose, apie kurias paskiau matysim. Nesgi kelią keliavo, lankė gentis, atliko ūkės reikalus visados raiti apžarga; kaip šiandien dar jaunas žemaitis, negalėdamas joti, velijas pėsčias beeinaš, nekaip ratuose bevažiuojas, tardamas: „Ar aš čia koksai vergas ratgaly vilktis!“ Todėl žirgai jų dainose yra didžiai garbinami, kaip jei rūtos.

Pirmieji ratai kalnėnų ir žemaičių buvo ant dviejų tekinių, šliužiu vadinami, ant kurių javus ir šieną iš pievų vežė bei į kelią keliavo, nesgi kitokių ratų negalėjo dėvėti dėl ankštumo ir šlapumo kelio. Piautuvus, dalgius ir grėblius dėvėjo tokius pat, kaip jei šiandien regim dėvimus, tiktai ne geležies, bet medžio noragais ir virbalais.

Taip perveizėjus noris paviršiu kraštą ir namus senovės lietuvių, dabar reikia žvilgterėti ant jų būdo ir dabos. Jau nuo to, ką iki šiol pasakojau, regima yra, jog jų kraštas, oras ir erti namai ne vien nelepino, bet kuo didžiau skudrino ir stiprino tenai brūzti taip, jog, vargu vargą remdami namuose, dirvose ir giriose, ne vien netižo, bet į geišį supentėjo. Nesgi nei žiaurus oras, nei nuožmūs žvėrys nenugrėsė jų įsikurti traškančiose giriose, neigi jiems tenai kruvini vargai įkyrėjo; kaipogi šiandien dar, drąsinant rūpesningą žmogų, yra sakoma: „Kur dingsi, gyvas į žemę neįlisi, reikia ant svieto vargti, kol gyvam.“

Visi buvo augumo vidutinio, ne taip smulkaus, kaip rimto, ir pety vyrai žaliūkai, suvisu sutikę, nesgi šiandien dar yra tariama: „Žinia, vyras, koks paritus, toks pastačius" arba: „Ilgas tėvas mergininkas, trumpas drūtas darbininkas." Nesgi kaip girioje medžius žemus ir stambius regėjo nuo vėtrų ir audrų nepaveikiamus, tai tarė, jog ir žmonės ne taip aukšti ir smuklūs, kaip stambūs ir resni žaliūkai yra galintys

prieš vargus ir nelaimės stengti. Visi buvo ne taip dideli, kaip augaloti, stovylos stačios ir gašios, augumo skaištaus, kalbos drąšios ir sukrios, akys žydrai rainos, kūno didžiai balto, veido daugiau pailguotino, nekaip apvalaus, kurio įlinkmės daugiau aiškios, neišmegusios rodės; jaunuomenė lig 40 metų skutos, idant paskui tanki barzda, vėpūtiniais susisukusi, ant žandų niuksotų; plaukai tamsūs, už ausų sukasti, kurių kasos, į užpakalį nudribusios, vėjų sklaidomos it arklių karčiai plaikstės. Ant galvų sklatai it dirvoje vagos taukšojo, uostai it kuškiai iš panosės kyšojo, nuo kurių geriant ar valgant it nuo pėdų varvėjo. Povyzos drąšios ir malonios, ant kožno veido narsybė ir kantrybė žydėjo, o malonė artimo kiekvieno širdy klestėjo; stovyla, kalba ir kožnas žingsnis reiškė visus liuosus esančius, ir deja tam, kas neteisingai ranka kurį tarp jų palytėjo ar žodžiu užgavo, tas ant vietos žegterėjo, nesgi kelio nedoram nelenkė; kaipogi šiandien tariama yra: „Kaip smogsiu, tai žegterėsi“, „Šuo ant uodegos nuneš, ir to pakaks“ arba: „Kaip blokšiu, tai ir pasmirsi, ir tuo teįtenkinsi“, arba: „Pūsta tavęs ar manęs“, tai yra: tepusto vėjai tavo vietoje ar mano kritusio, arba: „Kas maino rankoj, tas tavo kaktoj“, tai čia — ar tave, ar mane raus giltinė; „Liksiu, neliksiu, bet kibsiu“, nuo ko tariama yra: „Tas eina, — sako, — ant vieno“, todėl ir lykinis skaitlius 3, 5, 7, 9 yra laimės skaitlium vadinamas; kaipogi kanauninkas Daukša dar metuose 1588 savo pamoksle ant 22 (antros) nedėlios minavotinus žodžius ištarė ir taip sako: „Bet vos žodeliu pažeisti broliui savo kaklą atima.“ Visi pakenčiantys šaltį ir alkį išturintys, dargana ir speigu niekina, nesgi sakoma tebėra: „Kenčiantysis pakenčia“; kalboj ir elgimesi pervis tiesą saugojantys ir mylintys, kaipogi tariama yra: „Melagis pasaulį pereis, bet neogrįš“ arba: „Melagiui paskui ir tiesą sakant niekas nebtiki.“ Savo ketėjimuose ir veikimuose ryžęsi ant ko norint, nesipesnojo, nesivangstė, bet atlikdavo ir dirbo nuveiktinai, todėl kiekviename darbe ir atlikime klotis buvo, nesgi visi sau dirbo, elgimesi godą, o ryžimesi atidę rodė, nesgi nė vienas nenorėjo begėdžiu būti, ką pradėjo, tą ir nubengė, kožnas savo nuopelnu ir uždarbe kakinos, svetimo negeidė, minėdami ne saulės amžių gyvensiantys; veltui savo turtų nekleidė, dovanų nedrepino, atminimą, ne vežimą, darė, kiekvienas su rytu gyveno, aukso ir sidabro negeidė, nesgi niekam rinkliavų nemokėjo; ūkės dūmoj ir jos reikaluose tarp visų kliautis ir vienybė buvo, kožnas šelpė reikalaujantį ir gelbėjo gaištantį, viešės jų buvo meilės ženklų, ne žmonystės, išėigoj buvo padorumas, o žmonystoj viežlybumas; skolos ir paklanų nežinojo, nesgi visi viso pertekę buvo ir svetimų pramonių negeidė; pačių apdaras visiems padoriu buvo, drabužy ir valgy nesilepino ir, jei kas ant to slygo, tą ištižiu vadino; varguose kantrybę ir stangybę, o dūmoje išmintį rodė: vilty neguro, paskutinėj nenusiminė, o žadėtojo nenusigando, nelaimėj neišsipylė, laimėje nesididžiavo; dėl to karėj narsybė, ūkėj dorybė ir teisybė per amžius tarp jų klestėjo, noris jų namų durys ant medžio kaškų girgždėjo, nesgi šiandien dar sako: „Iš baimės mirusiam bezdaly skambina.“ Ką širdy turėjo, tą ir žodžiu reiškė; ne kiltis, ne turtai, bet išmintis ir dorybė, nuo visų pritirta, kiekvieną į vyresnybę kėlė, nesgi visi lygūs buvo; ir taip, kas narsesnis karėj, tas ir vyresnis, kas doresnis, išmintingesnis ir teisesnis, tas tiesos suole sėdėjo, tardami: „Teisiam ir dievas padeda.“ Atlikimas darbo ar reikalo jų džiaugsmu buvo, o pailsis po vargų linksmybe, nesgi veja paklote, dangus apklote, o alkūnė ar akmuo pagalve buvo, kruviną prakaitą nubraukus, girioj vargus, keliavus, kariavus ar sunkų darbą po žiauriu oru nubengus, visų didžiausiu buvo džiaugsmu prie šventos ugnies pasišildyti ir tuo save ant didesnių vargų pastiprinti.

Pažinės tarp jų ne vylium, bet bendryba buvo, turtus ne lėbausenai, bet astankai krovė, minėdami, idant, radusis reikalui, nereiktų nuo svetimo prašyti, kas dar pikčiau, nuo neprieteliaus maldauti, ir kad it taip nenuiktų, kaip tiems piemenims,

kurie, vilkams bandą apnikus, šunis lakina. Niekų darbu neužsiėmė, ūkės ar lietos reikalais tesirūpino, kaip šiandien dar sako: „Tas niekam lietai nedera“; maž ką teigavę ar teįsteigę, ir tuo džiaugės, tardami: „Vilkui bėgus, lab ir uodega.“ Tas tarp jų turtingu vadinos, kas nuo svetimo nieko nereikalavo. Patys visa atliko, per kitus nieko nedirbo, minėdami tą patarlę: „Šuo šunį, šuo šunį, šuo uodegą viks.“ Ketančiam ne jo protu ir galia kokį noris darbą užsiimti linkėjo išmintingai nuo to liautis, tardami: „Vargali, nieko nepeši.“ Ką norint veikdami ar dirbdami, vis į galą veizėjo, kaip šiandien yra tariama: „Veizėkim, — sako, — kam čia teks šūdinasis galas“; vienybė, teisybė ir meilė artimo tarp visų klestėjo, broliais viens kitą vadino. Raštininkai tų gadyinių negali atsigirti jų būdo ir taip rašo: „Lietuviai yra didžiai geros širdies ir gailingi žmonės: jūros skendinius, nuo jūros vagių apniktus, jūroj gelbi, pakeleivungus ir nuvargusius prašaleičius šelpia, tarp savo žmonių kam noris nutikus nelaimei, beje, krušai javus pamušus ar ugnelei aplankius, tuojau visi susimeta ir pavargėlių sušelpia. Žydai padegiai, pasimetę jų širdies meilingumu, pragyvena ir praturtėja rinkdamies, kuriuos, noris ne krikščionis, taip pat šelpia.“ Sargų, šiekštų, pilių ir sūdų nežinojo, noris medžio skląstis jutryna, o žodis raštu buvo; nesgi tada pačių bočius ten pat namie kiekvienam savo lazda teisybę amt nugaros attiesė, pačių kalba bausdamas; ir taip senu įpročiu šiandien dar sakoma yra: „Duok žodį, žodis atėjo“ arba: „Kas yra žadėta, tą reik ir attiesti“, arba: „Tai senųjų žodis.“ Liuosybę savo pervis mylėjo ir godojo, už kurią viso pasaulio aukso nebūt ėmę; todėl dar šiandien tariama yra: „Liuosas lab ir po kere begyvena“; atkaliai, vergybės neapvežėjo ir už velnių darbą turėjo, tardami: „Velnias tau, — sako, — tevergauja, ne žmogus“; o tiems, kurie tarė jiems vergauti ir kentėti, džiuogindami juos laimingesne atente, visados vienokią atsaką davė, tardami: „Lig saulė patekės, mums rasa ir akis išės.“ Todėl viršiau minavotas raštininkas, bengiantis septynioliktam amžiui gyvenęs, aprašydamas lietuvių būdą, sako: „Javus savo pasilenkę nuo pat žemo nupiauna ir dailiai sudeda ir suriša, o dvaro javus įsirėžę piauna, aukštus ražus palikdami; jei kurs geras žmogus būt taip dirbęs, kaip sau, tad kiti tuojau tyčiojas iš jo ir juokias, tardami: „Mulki, ar tu nori pono gobį tavo darbu užkakinti“; toksai žmogus yra nuo jų neapkenčiamas. Namų savo niekados neužmiršo, nesgi, kame keliavę, vargę ar viešpačių rūmuose linksminęsi, visados namų savo ilgėjos, todėl šiandien dar sako: „Savo namaičiai, kad ir smilgaičiai“ arba: „Noris ubagu būčiau, bet namų savo neužmirščiau“, arba: „Nuliūdo, ar ne namus pardavęs“, ką dainos pačios dar šiandien tebstigavoja.

Drabužis ir apdaras mažne toks pat buvo senovėj, kokį šiandien dar kame-ne-kame regim. Marškinių antis segele užsegtas, o kaklas atdaras speiguotie ar giedrotie visados taukšėjo. Kožnas vyriškas, į kiltą milinę sermėgą, maž ką už kelį ilgesnę, įsimovęs, ūdrine ar barsiukine kepure antsivožęs, vyženomis ar kojenomis apsiavęs, girioj ar dirvoj brūzdė, nesgi, į karę tiktai traukdamas ar viešėti vedamas, sopagus teantsimovė; kaipogi šiandien dar sakoma yra: „Vyženos ir sopagus pragyvena“; plačiu briediniu diržu kulšis surakino, ant kurio tiek vario sagčių antmautų buvo, kiek savo neprietelių karėj buvo nugalavęs, prie kurio, pasietas ant šikšnelės, briedkriaunis korulo; kelnes taip pat milines antsivilkęs, aparomis staibius iki kelių apvytūręs, dembliniu kyriejum apsiautęs, bardišium pasiremdamas, šuniu, savo sargu, vedinas pasišiaušęs lindo į girią maisto sau veizėti, jaukurų kirsti ar medžiagos ir padarynės butai sau tiekti, darganotie ar speiguotie nė kokios sau perskyros nedarydamas. Nesgi meškėna, lūšėna, briedėna ar taurena išėigos jam drabužiu buvo, kuriuo darės viešėti jodamas, bendrų ar genčių lankyti keliaudamas ar į karę traukdamas. Vasarą arė ar šieną piovė visados po marškinių, lig kelio trumpų, išsikričioję, atvašų vainiku

antsiklėstę ar tūbo bryliu antsimovę, tankiau po plaukų, šikšnele persijuosę, ant kurios pasietas peilis korulo; vietoje milinių sermėgų baltus kobotus dėvėjo.

Motriškųjų mažą buvo įvairesnis drabužis: mergaitės ir nuotakos savo kasas į bizas pynė ir jas kaip tinkamos ant galvų raizgė, kurios tankiai su įpintais kaspinais palaidos užpakaly svyravo. Žmonos ir našlės baltais nuometais mandagiai savo galvas rutulo, nuo ko baltomis galvomis vadinos, milines sermėgas mažą kaip ilgesnes už vyrų dėvėjo, juodi ar margi sijonai visas puošė, nes idant, šlapjurgiui esant, nuo šalčio ir drėgmės pastėrę sijonai blauzdų neplaktų, vyturo sau staibius vilnonomis, taip pat juodomis, auklėmis nuo kulکشnių lig pat kelių. Motriškųjų avalai buvo, kaip jei vyriškųjų, rezginės ar vyženos, tiktai vyrai vilnonais ar marškonais autais vyturo savo kojas, o motriškosios su žekėmis. Išeiginiu drabužiu motriškųjų buvo taip vadinamas kilimas, nuo žodžio keliauti, kurį drabužį iš namų eidamos kur toli tesiėmė; vadino dar jį sage, arba sage, nuo žodžio segti, kurią dar tankiau vilnone vadino tai buvo didelis vilnonas baltas raištis, pailguotinas, retai juodas ar pilkas; paskesniuose laikuose išlepusios audė dryžus, kuriuos šiandien dar daugioj vietoj gal regėti Žemaičiuose ir Žemgaliuose, arba Kurše; tokį kilimą ant pečių antsiautusias, ant dešiniojo peties segele susegė, nuo ko, kaip sakiau, sage, arba sage vadino, kuria lynant ar dergiant galėjo apsisiausti; žiemą vilnonus, vasarą marškonus dėvėjo. Motriškosios vasarą dirbdamos po marškinių trūsėjo, išėiginiu drabužiu tie patys buvo balti žitkuoti raštiniai sijonai ir avalai, nuotakos ant galvų rūtų vainikus sagstė, palaidose bizose įpinti kaspiniai blizgėjo, vietoje žieminių vilnonių tokiomis pat klastės marškonomis sagėmis, kurias galėjo kaip tinkamos nuo vieno peties ar nuo abiedviejų numesti, kursai apdaras didžiai jas gašijo: dirvose, pievose trūsėdamos it gublės svyravo.

Valgė visi vasarą ant žemės pablaka ar išsitiesę, kaip šiandien dar tebdaro šienuodamies, ant plikos vejės, dembliais ar meškenomis pasikloję, sriuobalą srėbė, su duona pasikąsdami, iš maldų ar raugtinių ir kitų kodžių. Paprastai sriuobalu buvo laiški ar skoba putra; jei tam kartui ją virė, tad buvo vanduo, su miltais suvirintas, ir truputį pienu saldžiu pražilinta; juo daugiau tenai miltų ir pieno buvo, juo skanesne vadinos, ką patarlė, šiandien minavojama, dar stigavoja: „Duok, dievali, — sako, — pievoj karklyną, putroj kankolą“; lygia dalia į skystą putrą sakoma tebėra: „Et, — sako, — pliurškalas, kruopas kruopą gaudo.“ Šiandien aprūkusi lietuvė savo name, sušyžusius vaikus tildydama, putrele džugina. Jei į vandenį, su miltais suvirintą, įpylė pradarui rūgšto pieno, tuo kartu vadinos skoba putra, kuri supilta kubile rūgo; pavalgius kitų valgių, kožnas jos po samtį antsrėbė dėl pasistiprinimo. Tankiai, į kelią iškeliaudamas, miltų rankovę įkaiščiui sau prisipylė; ir taip, pakelėję ašvienį ilsindamas, įplakęs miltų į šaltą vandenį ir žalios putros pasrėbęs, keliavo toliau. Čia ne vienas rasi lepnis, skaitydamas apie tokį jų valgį, švypterės, bet jei primins sau, jog senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, tokiu valgiu misdami, per 500 metų su kardu guldami ir keldami, ne vien mokėjo ir stengė nuo kruvinų neprietelių savo liuosybę ginti, bet dar gandinti visą pasaulį savo narsybe ir kantrybe, tas aiškiai susigės, save regėdamas šiandien ištižusiu vergu, noris sukruš sulpančiu ir skaninius laižančiu, nesgi visados godos vyras velijas noris šaknelėmis misti, jeib tiktai liuosu gyventi, nekaip šešku būti, svetimus kiaušius gerti, vištas ėsti ir tamsiame urve smirdėti. Antras jų didžiai čėdijamas sriuobalas buvo batviniai, kuriuos rūgusius, smulkiai kaponėję sukapoję, virė su džiovinta jautienos, briedienos ar kiaulienos mėsa; batvinių stokodami, virė rūgštą lapynę. Vienok daugiau čėdijo sausus valgius, beje, džiuvusius ir keptus. Mėsą jautieną, kiaulieną, tankiai džiuvusią, žalią valgė namie ar kelionė; sėtinius ir batvinius taip pat keptus, kurių prikišę sunkas, tankiai jojo į karę savo

liuosybės neprietelių gaudinti ir, tuo misdami, taip juos gebėjo įveikti, jog šiandien dar lenkai tyčiodamies sako: „Licwiaki bocwiaki" — lietuvėliai batvinėliai — iš apmaudo, jog niekados negalėjo jų nuveikti; kartais, ir užmušę lietuvį, nieko pas jį nerado, kaip batvinių maišelių, bet, ir tą patį lig jam atimant, reikėjo pirma dvi tris žmogaus galvas padėti. Taigi niekas taip tūdviejų sėklų netaupė savo daržuose, kaip kalnėnai ir žemaičiai, kuriems aniedvi taip pat didžiai vyko. Lenkas Lasickis, mieruodamas Žemaičių žemę metuose 1566, sakos dar regėjęs tenai taip didelius sėtinius, it žmogaus galvos, po 12 svarų sveriančius, kuriuos Žemaičių jomylistos iškepę už visų skaniausią sau valgį turintys. Valgė dar pupas, žirnius, riaušius, vėdarus, košę ir šautą, lygia dalia diduomenė, kaip jei kiti ūkininkai, nesgi diduomenė toje gadynėj vadinos vyresnieji, kuriuos patys sau pakėlė, protu, išminčia, nuomone ir narsybe kitus vyrus pranokiančius. Tarp skaninių ir vaisės valgių buvo juka, šiupinys, skilandis, lašiniai, dešros, škobai, — šiandien dar tariama yra: „Nėr mėsos per kiaulieną", — kuriuos tiekdami svečiams, jei mažumui, kepė ant iešmo ar ant anglių, jei daugiui, beje, svodboms, arba kozoms, tad, kaip viršiau minavojau, spirgino liepos geldose ubladžau kakaliuose. Grybus taip pat valgė slėgtus ir džiovintus, užvis rūgštai virtus. Tokiu būdu misdami, visi didžiai ilgo amžiaus prilaukė, kaipogi senieji šimtą, pusantro šimto metų sau skaitė.

Gėrime taip pat buvo vidutiniais, gėrė paprastai vandenį, midų, alų, beržinę ar klevinę sulą ir girą iš kaušų ir ragų paauksytų, vadinamų taurėmis ir tauragėmis. Nuo ko, kaip sakiau, iki šiai dienai kiekvieną geriamą stotkelį, medžio, molio ar skardos, senu įpročiu taurele tebvadina. Alų ir midų iš liepinio medaus darė savotiškai, kasė į žemę bosus ir tenai laikė kelias dešimtis metų, kurio ir stiprumas nuo jo žemėj būsenos buvo lykuojamas; alų dar šiandien tūlose vietose senu įpročiu teįdaro, o sulą iš beržų ir klevų tekleidžia.

Darbuose visi buvo veiklūs ir skudrūs, vyriškieji ir motriškosios; pirmieji lietos ir ūkės reikalais rūpinos, o motriškosios su namų darbais ryžos. Kad vyriškieji vieni dieną ir naktį medėj brūzdė, jaukurus, rąstus ar ronus kirsdami, keres svarstydami, kiti medžiojo žvėris, meškas, briedžius, lūšis, taurus ir kitas smulkmes, jau brūkliais mušdami, jau spąslais, jau tinklais ar slastais gaudydami, kiti ežeruose ir upėse takišius dėjo, venterius spendė ar tinklais žvejojo, kiti ant galo neprietelių karėjų gaudino ar lietos žygius ir keliones tolimas tolimesnes prekiodami atlikdavo, o večieji bočiai, namie pasilikę, apie namus krūpštinėjo ir bitėmis rūpinos. Tuo tarpu motriškosios po namus trūsėjo. Žiemą linus šukavo, vilnas kedino ir verpė, vienos audė audeklus, beje: audimus, samplėšinius, viennyčius, trinyčius, šešioliknyčius, milus, kecius, kitos arė, sėjo, šieną piové ir grėbė, javus nuo dirvų valijo, daržus ravėjo, gyvulius liuobė bei kutino ir namus gerbė, beje, suolus, staktas, palanges, duris iš vidaus ir lauko, kaip sakiau, švietė, nuotakos sau kraičius klodamos, o senosios butai drabužių tiekdamos, trumpai sakant, motriškosios varė plikį laukan iš kiemo, o viežlybumą namuose saugojo. Nesgi turėjo viežlybai elgtis ir gyventi, jei iki šiai dienai tebėra jų kalboje, drabužių gerbiant, minavojami žodžiai: žluginti, skalbti, velėti, trinkti, prausti, plauti, mazgoti, balinti, skalurti, plūdurti, šviesti, baltinti ir anuoti. Nuo ko kiekvienas gali manyti, jog lietuvės senovėj gebėjo baltą drabužių dėvėti ir buvo viežlybos gospadinės, gašios žmonos ir skaisčios mergaitės. Kas dar yra stebuklingesniu, rūstoj ir kruvinoj dienoj motriškosios stojo į karę lygiai su vyriškaisiais kariauti, kaip tuojau regėsime.

Kad taip vyriškieji vieni naktį ir dieną giriose su meškomis ir vilkais grūmės, kiti ažuolines trinkas vadalojo, kiti stenėdami ronus rito, keres raustė. Jaunuomenė taip pat nesilepino ir neslinkavo, bet nuo jaunų dienų jau į vargus pratinos, nesgi nuo

paaugusiųjų tas tikrai tebuvo tarp jų mylimas ir godojamas, kas vargo vaiku, ne minkštpaučiu arba geru vėju kritusiu, buvo vadinamas, nesgi tie žodžiai žemaičių berneliui ar mergelei godos žodžiais buvo; todėl visi basi, puspliki lyjant, sningant ar dergiant į pastogę nelindo, nes blauzdlaužotie, gruodėtie, krušai beriant, lytui čezant, per pusnis ir pūgas ėjo ar keliavo dainuodami ten, kur juos tėvai ar didieji siuntė; reikiant, kad ir speiguotie, basi per kelis šaukimus prie susiedų subėgiojo, bandą ganė, į priegulę jojo, paukštinėjo ar su paaugusiais į sunkius ir pavojus darbus pratinos ir mokės: kaip mietininę eglelę ar pušelę viena ranka it kanapę išrauti, kaip vilką sugrobus nusmaugti, kaip mešką ar briedį paristi, taurą ar šerną vienu siūčiu nudaužti, to vien tegeisdami, kad tik vyrais būt vadinami, ne vaikais, nesgi visų didžiausia goda buvo jaunam save vyru vadinant girdėti, kaipogi senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, didžiai išmintingai elgės tame daikte, jau lopšy pratindami vaikus savo ant vargų, šalčių ir alkio, idant paaugę būtų viso išturintys ir viso pakenčiantys. Kūdikėlis kaip pėdelis, tėvui aunantis, kad jau vyženą paduoda, tėvas džiaugdamas kitiems sako: „Garbė dievui, mano sūnus jau už ranką ilgesnis." Nesgi pagal jų nuomonę tariama buvo: „Ožka ne galvijas, merga ne šeimyna"; kaipogi šiandien dar tebėra sakoma į vyrišką lepnų ir neskudrų: „Merga, — sako, — ne vyras, minkštpautis" arba: „Veršis nelaižytas, mulkis arba molakis", arba: „Dantis praėdęs, proto neįgavęs, molio motiejus." Tinginio didžio ar mažo visi neapvežėjo; ir taip šiandien dar yra sakoma: „Slinki, tē kiaušį; sako: ar nuluptas?" arba: „Knakso it kumelė snausdama", arba: „Smurgso it katinas užpelenėj; žiopso it varnaitis, peno laukdamas, vampso it tarsi svieto ar žmogaus neregėjęs."

Ne vien didieji ir pusvaikiai buvo taip skudriais ir veikliais, bet dar mažieji vaikai, apšuk namus po marškinių tviskinėjantys žiemos laiku, su bočiu ar bobute vilnas kedino, gijas vijo, plunksnas plėšė ar vyženas vyžo didiesiems, nesgi už visų didžiausią gėdą sau turėjo vaikelis šešergis ar septynergis nemokėti vyženų vyžti, aparų vyti ir tinklų megzti, virvių sukti, pynų pinti, mezginių megzti, nerti, mazginių mazgoti. Vasarai išaušus, it mažtielieji, po kiemą tviskinėdami, nė nuo vieno nemokomi, sauprasmiai svilksnis ir seidokus dirbo, vylyčias drožė ir pleštekes po kiemą bėgiodami šaudė, jau nuo mažų dienų į karę pratindamos, kaip reiks kurią dieną su žvėrimis giriose ar laukuose su neprieteliais grumtis, liuosybę savo gyniojant.

Nuo to kiekvienas gali minėti, kas per karingumas turėjo būti tos giminės taip augustos, nesgi vaikeliai, atlikę nuo kokio noris darbo, tuojau kibo į ritinį mušti, ir tas buvo skudriu vadinamas, kurs lekiantį ant savęs ritinį pro save nepraleido, bet su ritmuša antram atbloškė ir dėl to vien jau vyru vadinos; kaipogi tokiu pragumu pratinos, kaip mešką ar šerną ant savęs skriejant vienu smūgiu nublokšti arba karėj taip neprieteliui užsiausti, kad jis ant siūčio kėžterėtų. Todėl senovėj kalnėnai ir žemaičiai dėl savo greitumo, skudrumo ir narsumo taip didžiai garsūs buvo, jog tolimos tolimesnės ir garsios garsesnės tautos telkė juos sau į kares; ir taip šiandien dar tebėra sakoma: „Kurs pirmesnis, tas geresnis" — arba į negreitai einantį ir sustipusį žmogų yra sakoma: „Žirgluoja, it bites šakume nešdamas." Trumpai sakant, ritmuša buvo senovėj karės įrankis lietuvių jaunuomenės, kalnėnų ir žemaičių, kaipo visų didžiausia karės mokslinyčia, kaip tuojau regėsime, nesgi tuo mokės nuo pat mažų dienų, kaip gintis ir kaip neprietelių paveikti, tardami: „Ką jaunose dienose įgysi, tuo ir senatvėj džiaugsies."

Kad taip vyriškieji, didieji ir mažieji, nuo savo veikalų norėjo būti vadinami ūkės vyrais, lietos vyrais ar karės vyrais, nesgi lietos gudryboj ir ūkės rėdoj visados protą ir išmintį rodė, tai lygia dalia motriškosios savo darbuose, veikaluose nenorėjo už vyriškuosius mažesnėmis būti; todėl kad vyrai karėj neprietelius savo liuosybės

graudino ar su meškėmis ir vilkais giriose grūmės, tad motriškosios, namie palikusios, kaip sakiau, ūkė vilko, beje, namų darbus be vyriškųjų atliko, nesgi kiekviena tarp jų už didžią godą sau turėjo ūkės vilkėja vadintis, ir kad senosios drabužį butai tiekė ir plikį iš namų varė, tuo tarpu nuotakos sau kraitį klojo, ir ta garsesne nuotaka buvo, kuri sau didesnę kraitį buvo suklojusi, pas tėvus oliava būdama ir tuo rodydama, jog atentėj bus didi gaspadinė ir ūkės vilkėja. Kitos sėjo, arė, šieną piovė ir javus nuo lauko valijo. Mažosios savo rūtas augino, ravėdamos ir visaip jas gerbdamos, idant ir jos būt jau vadinamos ūkės vilkėjomis. Kaip vyriškieji, taip ir motriškosios niekad savo namų nenutauto, svečios dabos, apdaro, drabužio ir kalbos neapkentė, todėl senovėj, kaip ir šiandien daugioj vietoj, pačios namie priedėvinį ir išėiginį drabužį sau tiekė, nesgi svečios žemės drobę sau pirkti, už gudo, lenko ar vokiečio tekėti už visų didžiausią sau gėdą turėjo; atkaliai, kalnėnė ar žemaitė, noris molio motiejų kalnėną ar žemaitį gavusi, tuo vien save džiugino, tardama: „Et, koks toks, bent pačių pergulas, ne svetimas.“ Šiandien dar žemaitė ar kalnėnė, išgirdusi svečioj žemėj savo sūnų mirusį, pirmieji žodžiai jos širdgilo yra: „Vaikeli brangusis, — sako, — svetima žemė tavo kaulus uždengė“; ir taip nesigaili, jog sūnus mirė, bet to, jog jis svetimoj žemėj paliko palaidotas, nesgi, pagal jų nuomonę, svetimoj žemėj mirti ir tenai palaidotu būti žmogui rodės jiems didele nelaimė. Kas aprašys dar tą didybę motriškųjų meilės, kurią rodė savo vyriškiams, nesgi, išgirdusios juos mirusius ir norėdamos kuo veikiausiai apent juos regėti, pačios žengė į šventą ugnį ir deginos.

Lepumo taip pat, kaip jei vyriškieji, neapkentė, nesgi tankiai nutiko, jog negalinti žmona, bedirbdama pievoj ar dirvoj, sugriuvo, pasiilsėjusi tenai ant ežios ar pradalgės, pati namo klėby kūdikėlį parnešė ir jaunu karštinčium namiškius pradžiugino. Kad tuo tarpu kitoms darbą dirbant, vienus jų kūdikius, ant pradalgės paguldytus, saulės spinduliai auklėjo, kitus verkiančius vėjai tildė, kitus liepų ar beržų šakos, lopšiuose įguldytus, nuo žiaudaus šiaurio suopuojamus migė, kitus, po laukus ar pievas tviskinėjančius, lytus ar kruša skalbė; jei to jiems nepakako ir dar įskrendę rodės, tad motinos pačios, nuo darbo atlikusios, paupy arba paežerėj, kame pasitiko, giedrojančios, šalant ar dergiant, ten pat ežere ar upėj nutrinko. Šiandien dar motina žemaitė, skatinama savo verkiantį kūdikį guodžioti, atsako: „Teverkia, kad išsiverks, sveikesnis bus“ arba: „Su rykšte kūdikio į kapus nenuvesi, o su pyragu neparvadinsi.“ Todėl taip auginti vaikai nuo mažų dienų ir paaugę paskui alkį kentėti, vargą vargti speiguotie ar giedrotie per nieką sau turėjo. Trumpai sakant, motriškosios vyrais būti, o vyrai dar už vyrus didesniais tapti norėjo.

Senovėj kalnėnai ir žemaičiai didžiai vėlai tesipačiavo, nesgi pirm 30 metų vyriškam pačią vesti, o motriškai už vyro tekėti tarė dėl pačiųdviejų nesveika, o dėl namų didelė nenauda esanti, ką šiandien patarlė tebstigavoja minavojama: „Žilė galvoj, velnias uodegoj“, nesgi iškaršti tėvo namuose mergaitei ar eržilui goda buvo, jei tiktai nuo savo darbų vyrų, o mergaitė ūkės vilkėja vadinama buvo, nesgi vyriškas ir motriška nueiti į kapus su rūtų vainiku per didžią sau garbę turėjo. Todėl senovėj jaunikiai ir nuotakos, 40 metų turėdami, tikrais dar žaliūkiais tebebuvo: kaipogi ilga mergausena ar jaunikausena ant jų pačių naudos buvo. Nesgi mergaitės, nubengusios sunkiuosius darbus pas savo tėvus, tuojau verpė ir audė sau ant tėvų duonos ir drabužio lig ištekančios, kas vadinos pas juos kraitį kloti; nuo to paties regima yra, jog juo sumitusi buvo merga, juo didesnę kraitį suklotą turėjo, turtingesnė buvo ir veikia gavo vyrą, kursai, ją vesdamas, ne vien didį turtą sau rado, bet ir mergą it kūgį gavo, prie kurios galėjo pats pasišildyti, o jos kraičiu plikį iš savo butos išvaryti, nesgi ir nuotakos pačios neieškojo sau turtingų vyrų ir negeidė jų turtuose tižti ir lepintis, kaip šiandien kad daro, nes narsių žaliūku lietos ar ūkės vyrų veizėjo, kaipogi pačios ne

vien šeimyną vienos butos, bet trijų, keturių butų savo kraičiu galėjo apdaryti. Pinigų nežinojo, ir jų niekam nereikėjo, nesgi mokesnių niekam nemokėjo, duoklių nedavė ir rinkliavų nežinojo, kaipogi visi liuosi sau gyvendami dirbo.

Vaikeliai taip pat, atlikę pas tėvus sunkiuosius darbus, sėjo sau pasėlę, paskiau auglius, taip pat tėvų duona ir drabužiu, beje: skynė skynimus, plėšė plėšimus, laikė sau arklius ir, ką tenai išarė, tą vis sau paturėjo ir tad tesiskiedė nuo tėvo namų, kad buvo labai įturtėję ir pevni, jog galės laimingai ir patys ypačiai gyventi.

Nuo to gali kiekvienas aiškiai manyti išmintį ir gudrybę senovės lietuvių, kurie liepė savo vaikams iš mažų dienų sau dirbti, ne kitam kam, ir, sekdami paukščių būdą, tuo kartu teisleido vaikus iš namų, kad jau suvisu buvo galintys patys, kaip jei tėvai, ūkę vilkti. Nesgi pačiuotis jaunoj jaunybėj tarė neišvargstamu vargu esant, todėl šiandien dar daina dėl persergėjimo yra dainuojama mergaitei ištekant. Todėl šiandien dar senieji, regėdami jaunus ištiesėjus savo lietas brukant ir su mergaitėmis gluosniuojantis, persergi juos, mindami pelėdos balsą, naktimis oliuojančios, sako: „Ką vystysi, ką vystysi? — Mergos vaiką, mergos vaiką. — Kuomi vystysi, kuomi vystysi? — Liepos lapu, liepos lapu." Nuo ko galėjo jaunuomenė sau lemti, kas nutiks jiems ilgainiui gluosniuojantis, todėl, girdami vyrišką, šiandien dar sako: „Žmogus svieto regėjęs" arba: „Šilto ir šalto prityręs", arba: „Vilko nage buvęs", arba: „Vilko neštas ir pamestas", arba: „Ūkės vyras, lietos vyras, karės vyras." Senovėj lietuviai, būdami pagonimis, laikė savo namuose po kelias guloves, tarp kurių viena vyresne buvo ir žmona vadinos, nuo to, jog namuose jo žmonystą vedė, todėl už kitas didžiau godojama buvo, ir taip dar šiandien senų įpročiu sakoma yra: „Aš tau leisiu mano dukterį į žmonas", kurią žmoną jaunikis tokiu būdu vedė sau į namus. Kiekvienas oliavas jaunikaitis, užsigeidęs sau gulovės ir numanydamas kame norint pobūdą mergaitę, jodė tankiai į nuotakos kiemą jos tėvų lankyti ir nuotakai tuo tarpu savo lietas brukti. Ilgainiui įsipაžinusiu, jei juodu viens antrą mėgo, tad jaunasis, paskyręs vyrą išmintingą, bylų, malonų ir mandagų tarp savo bendrų, kursai piršliu vadinos, siuntė jį pas nuotaką, kurios tėvai, jei nesibaidė jo ir sutiko ant to, tad patys, pakvietę du, tris artimuosius savo gentis ar didžius prietelius, leido į jaunikio namus, idant jie tenai apveizėtų jo gyvenimą ir išsijautotų ar vis tiesa yra, ką piršlys apie jį buvo pasakojęs. Tie perveizėtojai vadinos ūkvaizdžiais, beje, perveizėtojais jaunojo butos ir to viso, apie ką piršlys buvo pasakojęs. Radę visa tą, kas buvo kalbėta, apent pagrįžo pas nuotakos tėvus, nuo kurių buvo išleisti, ir, jei anie visa tą patvirtino, ką piršlys buvo kalbėjęs, tad nuotaka davė ranką jaunikiui, kursai ją akivaizdoje pabučiavo, ir žiedus sukeitė ir keimarį riešutą suvalgė, nesgi iki šiol motina jaunąjį ir piršlį riešutais vaišino. Paskui visi linksminos ir gėrė porą dienų nuotakos namuose, kas vadinos ūkvaizdžius pergerti.

Nujau abi pusi tiekės į suvodbą, beje, suvedimą, nuo žodžio vesti, arba į kozas, nuo žodžio kasos, kurias jaunajai nukirpo, kurią gėrynę šiandien dar iš gudiško žodžio vesele (linksmybe) vadina. Tiekės į tą vesele abejuose namuose tokiu būdu: pyragus ir kepenes, arba pečenkas, kepė, alų darė, drabužį siuvo. Tuo tarpu jaunoji pati savo gentis ir prietelius į suvodbą kvietė, o jaunasis vėl nuo savo pusės savuosius. Taip besitiekiant jaunasis siuntė jaunajai dovanas (taip nuotaką mergaitę po ūkvaizdžių pradeda vadinti) per savo bendrus savo karės žirgą, ragotinę ir kardą ar kalaviją, rodydamas tuo, jog yra karės vyru, jog, ištekėjusi už jo, ras sau gaspadorių, užtarytoją ir apgynėją. Jaunoji, arba nuotaka, taip pat nuo savo pusės per savo gentis nusiuntė jam prieš savo tėvo kardą ar ragotinę ir jaučių porą, idant atkaliai parodytų, jog ji yra karės vyro duktė, ūkės vilkėja ir turi sau apgynėją; vienok pasoga, nuo žodžio sekti, beje, kraitį, kurs jaunąją sekė, jos tėvai, ginklus sukeitę, kelias skrynias į jaunojo

namus nuvežė, likusįjį kraitį po suvodbos pusę metų buvus ar ilgiau teatdavė, pagal tą, kaip ant ūkvaizdžių buvo sukalbėta. Jei tuo tarpu kas norint vieną ar antrą tarp jaunuų išvainotų taip, jog katra norint pusė atsakytų nebekėti, tad tėvai atsakančiosios pusės turėjo ne vien dovanas prieš dovanas antrai pusei pagražinti, bet dar ūkvaizdžių išdą užmokėti; jei to geruoju nedarė, tad, į tiesą ištikus, per sūdą visa tą atgavo antra pusė, kuri tarė abydyta palikusi. Pačiuodamies gentybą lig trečiosios kartos tesaugojo, ir taip brolis galėjo, broliui mirus, savo brolienę vesti, posūnis, tėvui mirus, savo pamotę, ką gal regėti sandarose lietuvių parusėnų su vokiečiais, metuose 1230 padarytose, kuriose popiežius Inocentas III užgynė jiems toliau tą bedaryti.

Pasitiekus po kelių nedelių, kaip buvo sutarta, jaunasis sukvietęs savo gentis, susiedus ir prietelius, tarp kurių vienas buvo jų vyresniuolu, arba gaspadorium, vadinamas marčelga, nuo to, jog marčių martavo. Taip pat tarp motriškųjų viena buvo paskirta už gaspadinę, kuri viešne vadinos, ta visą godą ir žmonystą jaunojo pusės turėjo vesti, svečius, užvis jaunosios gentis, išvaišinti jos tėvo namuose, idant kiekvienas paliktų išteistu. Taip pasirėdę, iškilo į jaunosios namus vyriškieji raiti, motriškosios važiuotos. Visi tie jaunojo svečiai vadinos vėdliais nuo to, jog keliavo parvėdlauti savo jaunajam žmoną.

Tuo tarpu jaunosios namuose prieš tą dieną, kurioje jaunasis turėjo atjoti, nuo vakaro jau taip pat jaunosios gentys buvo sukviesti vėdlių laukti, kursai vakaras pintinių vakaru vadinos nuo to, jog mergaitės, tenai susirinkusios, rūtų vainiką pynė (kursai medis pagal jų nuomonę žiemą ir vasarą žaliuoja), jaunajai galvą šukavo, kasas į bizas pynė ir drabužiais išėiginiais darė, guodžiodamos ir linksmindamos jaunąją, kuri nuliūdusi vis verkė, jau gailėdamos savo jaunų dienų ir jaunų draugių ar rasi minėdama nežinomą savo atentę; kiti svečiai gėrė sau per visą naktį, smuikams smuikuojant, ar, kaip šiandien sako, muzikantams griežiant, jaunuomenė šokinėjo, o večieji užstalėj midų ar alų vempė ir šnekėjo, vėdlių laukdami.

Ryto metą vakarop, atkeliavus jaunajam su vėdliais į jaunosios tėvo namus, linksminos ir gėrė dieną ir naktį, maž temiegodami per tris ar keturias naktis, trečiąją ar ketvirtąją dieną vėdlių gaspadinė, tai yra viešnė, turėjo pasielgti, beje, pasirodyti, ar turtinga yra, nesgi nuo jos turtų apie visą jaunojo kiltį jaunosios gentys sprendė, čia buvo diena, kurioje garbė ar gėda vėdliams prasidėjo, nesgi iki šiolei jaunosios tėvai svečius vaišino, dabar pradeda juos pestėti jaunojo viešnė. Toje dienoj galėjo regėti, kas per Lietuvos žmona yra, kuri savo išminčia, gudryba, buklyba ir mandagumu bei švelnumu ir bylumu visas šio pasaulio žmonas pranoko, nesgi reikėjo jai tą dieną visus numylėti, su visais gerti, bet pačiai neapsigerti, juokuoti, bet padorumą neperžengti ir visiems įtikti. Čia ji atdarė savo skrynias, skryneles, prikrautas pyragų įvairių įvairesnių ir skanių skanesnių, kepenių, ar pečenų, kvepiančių kvepiantesnių visokių gyvulių, žvėrių ir paukščių kieminųjų ir medinųjų, midaus, alaus seno senesnio, stipraus stipresnio, vietoje vynų ir orielkų gėrė kumelės pieną nugeižėjusi, trumpai sakant, vieno paukščio pieno tenai nebuvo. Kas dar yra stebesniu, vis pačių valgiai, gėrimai ir skaniniai, ne svetimi buvo. Niekas nieko neprašė ir negedavo, visa po savo snukiu turėjo, viens su kitu kalbėjo ar dainavo, vėdlių tiktai marčelga vienas dabojo, kad visi viso pertekę būtų, ir, ko jis tiktai pasergėjo nesant ant stalo, užgavus jam su lazda į grindis, tas tuojau ir klot ant stalo. Trumpai sakant, stalai, arba komiai, nuo dievo dovanos lūžo, ir taip per tris, keturias kiauras dienas ir naktis linksmindamos gėrė ir valgė, tarp dienos ir nakties perskyros nenumanydami.

Atėjus trečiąjai ar ketvirtajai dienai, kartais ir šeštajai dienai, sutemus naktį ėmė vėdliai marčių martuoti, beje, į kelią rėdyti; taip pradeda tuo kartu jaunąją vadinti. Kaip iki šiolei visi linksmi buvo, taip dabar visi nuliūdo, užvis jaunosios gentys ir

namiškiai, minėdami, jog išleidžia malonią, mandagią ir gražią mergaitę į svetimus namus ir į svetimus žmones. Todėl jos gentys, kurie vadinosi pasekėjai, nuo žodžio sekti, jog marčią sekė, idant žinotų, ar į tuos pačius namus ją vėdliai nuves, į kuriuos buvo žadėta, tie pasekėjai, stabydami marčią, graudingai verkiančią, taip dainavo: „Ar tu neturėjai tetušio, matušės, ar tu mūsų nemylėjai, ko netekusi buvai? Kas nu bemazgos tėveliams kojeles? Kas bekurstys ugnelę? Kas beaugins žaliąsias rūteles? Kas belesins margąsias višteles?“ Vėdliai vėl nuo savo pusės skatino marčią rėdytis ir į vyro namus keliauti. Pirma žodžiais ir dainomis varžės, ilgainiui, idant tą perskyrimą godingesniu parodytų, juoku dėjęsi, ištiko į kardus, ir vėdliai su pasekėjais, varžydamies marčią, susigrūmė; noris vėdliai turėjo pasekėjus pergalėti ir marčią nuo jų išveržti, vienok be kraujo praliejimo visą tą kovą taip padoriai ir bukliai atliko tarp savęs, jog patys monininkai savo klajume geresnės mūšos nebūt parodę, kaip kad vėdliai, nuo pasekėjų marčią išverždami. Paskui išvedę vėdliai marčią laukan įsodino į ratus su jaunomis mergaitėmis ir vėdlavo ją į namus jaunojo, apklėstą būriu jaunuomenės, kuri visa raita ir ginkluota dainavo ir krykštavo, leliodama kaip pergalėtoja, tarp visų vienas tiktai marčios važnyčia girtu nebuvo. Nes jog tas dingos visados naktį, tad jaunojo namiškiai, išgirdę vėdlių klegesį išėjo su žiburiu, midaus kaušu nešini už kiemo vartų, idant, įvažiuodami į kiemą, vartų šulų neišverstų; atvažiavus prie vartų, gaspadorius apžvalgė su žiburiu po tris kartus ratus, ar nesugedę yra ir ar įvažiuos laimingai į kiemą, saugodamos, idant paskui vėdliai nesakytų, kieme jiems nelaimė nutikusi; paskui davė marčią, ratuose sėdinčiai, atsigerti iš kaušo midaus, rodydamas tuo, jog tame kieme yra žmonės geros širdies, pakeleivingus ir trokštančius gerbiantys, bei sakydamas: „Šitai ugnelė šventa, neraudok, martele, kurią, kaip pas tėvelius saugojai, taip ir pas mus saugosi.“ Keliavežys, pavežęs po trobos anga marčią, pats nušoko nuo ratų ir, įmukęs į trobą, pašoko ant kėdelės, abrūsu apdengtos, rodydamas, jog negirtu yra; jei jis tenai ant vienos kojos nepastovėjo, tad namiškiai išstūmė jį laukan pro antras duris, ir abrūso nuo marčios už kelią nebgavo. Visas tas atsargas dėl to vien darė, idant kokia norint nelaimė kely ar kieme nenutiktų ir linksmybė į verksmą nepersikeistų. Įvedus marčią į trobą, keliavežys nušoko nuo kėdelės, o marti jam skersai pečių abrūsa antrišo už kelią. Sėdusis marčią ant suolo, midum vaišino, o mergaitės nuliūdusios, jos kasas šukuodamos, dainavo tais žodžiais: „Nustosi, mergužėle, savo vainikėlio, vargsi vargužėlius, rūpinsies rūpesnėliais“ etc. Tuo tarpu trobos asloj padėjo kniūpsčią minkytuvį, ant jo viršaus pagalvę, arba podušką, ant kurios pasodino jaunąją, uždegė vaško žvakę, ir visi sėdinčią jaunąją apstojo; pabengus dainą, tėvas tarp oriųjų su degančia žvake stovėjo, o motinai per mažą grandelę plaukų kasą jaunosios pervėrus, tėvas uždegė. Tą patį darė ant dešinėsios ausies, ant kaktos ir pakaušy. Paskui motina pastatė midaus kaušą ir duonos riekę jaunosios skreite; pirma tėvai apėjo apsuk jaunąją, paskui visi svečiai taip pat greta apėjo, kiekvienas vyriškasis metė pinigą į midų ar alų, o motriškosios praeidamos dangstė jaunąją marškinių stuomenimis. Toliau vėl dainavo tą patį, ką pirmiau; taip apnešę duoną ir midų apsuk jaunąją, duoną padėjo ant stalo, o alų išgožė per slenkstį. Kėlusis jaunajai, piršlys antgėrė jaunuosius. Jaunasis pagėręs sėdos užstalėj godingoje vietoj, tuo tarpu jaunąją apvedė apie sukurtą ugnį tris kartus; kelvežys pastatė kėdelę pas ugnį, ant kurios pasodinę namiškiai jaunąją numazgojo jos kojas, kuriuo vandeniui apšlakstė visus esančiuosius, mazginius, baldus, galvijus, trobesius ir lovą jaunųjų. Paskui, užrišę jaunajai akis, davė medaus paskomėti, ir bočius jai tarė: „Smailumas ir lielio leidimas yra visų didžiausiom ydom motriškuju, todėl ant viso turi užsimerkusi būti, kas tau nepridera, ir žodžiais maloniais, kaip medum saldžiais, turi visados kalbėti, nesgi visų didžiausias pasiėmimas kiekvienos

žmonos yra saugoti namuose ugnį ir viežlybumą užlaikyti." Toliau vadžiojo jaunąją po visus trobesius, kuri kožnas duris turėjo užgauti su koja ir klabinti, it būt norinti atdaryti. Tuo tarpu žynys, taip vadinamas kunigas, prie kožnų durų bėrė iš saujos grūdus ant jaunosios galvos, tardamas: „Dievai mūsų tave laimins visame gyvenime, jei seksi jų įsakymus ir trūšiai vilksi savo ūkę." Pagrįžus į trobą, atrišo jaunajai akis, o jaunasis, visą tą laiką užstalėję persėdėjęs, kėlės ir prie jaunosios prisiartinio. Žynys pirma antgėrė jaunąją su jaunąja, paskui svečius, ant galo, pripylęs pilną taure midaus, metė po kojų jauniejiems, tardamas: „Toks yra galas nedoros meilės", kurią jaunasis sumyniojo. Žynys vėl tarė: „Lai būna visados judviejų meilė stangi, stipri ir tikra." Ant galų galo jaunajai nusegė vainiką ir, kasas nukirpus, nuometu galvą aprutulo, kuri tačiau vainiką ant nuometo dėvėjo iki sūnų pagimdanti. Vienok sunku šiandien pasakyti teisingai, kaip moteris laimino pirm 1000 metų, nesgi paskesniuose laikuose visa kas yra užrašyta apie tą daiktą nuo krikščionų prašaleičių, kurie, skaugėdami didelės garbės lietuviams, ir visų išmintinguosius jų įpročius ir įstatymus išjuokė ir išpeizojo dėl to vien, jog jie buvo pagonių, ne krikščionių. Todėl skaitytoją į tą prašau tetikėti, ką iki šiai dienai dėvimi žodžiai tebrodo ir ką pats, jaunu būdamas, esi regėjęs ar bočius savo ir tėvus pasakojančius girdėjęs.

Tuo tarpu pasekėjai, išveržus jiems, kaip viršiau regėjom, marčią, vėl suėjo į jaunosios tėvų namus, kurie buvo su vėdliais išvažiavę, ir tenai, giezdami apmaudą, jei kurio dar tarp pasekėjų akys, ne širdis, benorėjo, tas valgė ar gėrė; noris vėdlių smuikai buvo išvažiavę su marčia, vienok pasekėjiniai čia dar tebebuvo ir smuikavo, linksmindami namiškius ir pasekėjus; nes be jaunosios ilgu jiems rodės, todėl apsiginklavę ėmė marčią sekti, ketėdami vėdliams apent ją išveržti, vienok kely nebgalėjo jos bepanokti, bet turėjo į pat namus jaunojo vyti, kuriuose, kaip vėdliai jaunosios namuose buvo godos svečiais, taip šie dabar jaunojo namuose buvo pirmaisiais svečiais ir taip pat už didžiojo stalo sėdėjo, kurių viešnė dabar turėjo numylėti jaunojo gentis ir namiškius ir tuo pasirodyti, jog jaunoji buvo ūkininko, ne įnamio, duktė.

Taip atkeliavę pasekėjai įkandin į jaunojo namus tris keturias dienas valgė savo viešnės pyragus, kaip pirma kad valgė vėdlių viešnės jaunosios tėvų namuose. Ilgainiui pasekėjai, apveizėję trobesius su marčia, pradėjo gedauti, jog nesą jos butoje to, ką piršlys buvo sakęs ir ūkvaizdziai regėję. Nuo ko, juoku dėjęsi, susibarė, kaipogi vėdliai įtarliojo pasekėjus žvalgytojais esant, kurie supykę kibo į ginklą ir ketino grumtis, jei vėdliai teisybės nedarytų, kurie, norėdami geruoju susitaikinti, sutarė tarp savęs sūda, į kurią apskundė piršlį, kaipo melagi ir vylėją, kuri sūdžios turėjo pakaltinti, nesgi pasekėjai stigavojo, jog jis jaunosios tėvams gyręs ir sakęs, jaunojo butoj būk esančios medaus šulinės, pieno prūdai, stogai lašinių paltimis kloti, o dabar šie to nieko nerandantys. Ant galo sūdžios nusprendė piršlį, kaipo melagi ir vilioką, idant daugiau jaunų žmonių neapgaudinėtų, į sausą medį pakarti. Tuo tarpu vėdliai, norėdami piršlį nuo pasekėjų išveržti, vėl susigrūmė, ir šiuo atveju pasekėjai nuo vėdlių išveržti jį turėjo, kuri išveržė į šiekštą įdėjo, vienok vėdliai, pasekėjams dekretą berašant, į piršlio vietą pastatė jo kalinyčioj ilginių kūlį, piršlio drabužiais apdarytą, o patį iš kalinyčios išleido. Pasėkėjai girti ir it būt to nenumanantys, perskaitę akivaizdoj dekretą, iš apmaudo, nerasdami namuose sauso medžio, į svirtį pakorė. Taip pasekėjai, nugežę apmaudą ant piršlio, su vėdliais vėl suderėjo ir lygiai su piršliu vėl kelias dienas ir naktis gėrė; ilgainiui, kad vieniems kailiai išrūgo begeriant, kitiems įkyrėjo, tad į namus beišsiskiedė.

Visa tas buvo, kad svietas sau dirbo ir niekam dar nevergavo, nes ilgainiui išlepusi diduomenė ištižo ir, smeigdamos ir gudindamos į šalaujų, beje, lenkų, gudų,

vokiečių ir į kitų šaldrų įpročius, užmiršo ir pamynė po kojų tą šventą dabą savo bočių probočių; vienok kiti žemlionys ir ūkininkai neseniai dar tokiu būdu gėrė savo suvodbas, kas dar ne vien atmenama tebėra, bet ir vardai pačių svečių jų kalboje tą tebstigavoja, o jų šašuoletis tarp vargdienių žmonių iki šiai dienai yra šventai užlaikomas, ir taip šiandien dar jaunasis vietoje savo ginklų siunčia jaunajai vadui savo žodžio avelę ar raištį, o ši atkaliai jaunajam savo marškinius ar pirštines. Nuo ko tūli prašaleičių mulkia parašė, jog lietuviai pardavojantys savo dukteris jaunikiams į žmonas.

Gyvenant tokiose traškančiose giriose ir vienkiemiuose, rodos, reikėjo lietuviams, kaip kalnėnams, taip ir žemaičiams, didžiai nuožmiais žmonėmis būti, bet atkaliai, svetimų linkan didžiai buvo jaukais, maloniais ir didžią žmonystą savo namuose vedą ir viešes per daug didžiai saugoja, nesgi nēr žmogaus pasauly, kurs būt buvęs Žemaičiuose, o nebūt tenai įsigėręs ir nenumylėtu palikęs, užvis jei jis sukalbėti su jais galėjo. Pirmasis jų darbas buvo nuvesti svetį, kaip sakiau, į pirtį, išpėrus paskui gerai jį išvaišinti ir šiltoj troboj išgulinti ir, taip pamylėjus, dar jį palydėti, kad jam nieko pikto kely nenutiktų, kaipogi žodis pats svetys, svečias paėina regimai nuo žodžio svetimas. Pirmoji goda buvo senovėj pas lietuvius kiekvieną svetimą keleivį ar paklydusį taip numylėti savo namuose, jog jis namie nebūt buvęs taip išteistu, kaip tenai. Pervis tame daikte motriškosios skotojos pasielgti, kurios visą žmonystą vedė, nuo ko, kaip sakiau, žmonomis vadinos. Vaišino svečius džiovinta kepta mėsa, sūriais, varškėmis, kiaušiais, sviestu, pienu, medum, tarp gėrimų midum šimtergiu, alum, nugeižėjusiu kumelės pienu, nesgi orielkos dar nežinojo. Tuos gėrimus davė svečiams iš ragų gerti, nuo ko sakoma tebėra ragauti, raginti, beje, liepti jiems iš rago gerti; vyriškieji tankiau gėrė iš kaušų, taip vadinamų paauksytų kaukolių savo neprietelių, karėj nuveiktųjų. Vaišinos iš tokių stotkų ne vien ūkininkai, bet ir patys kunigaikščiai savo puotose, kaipogi Vytautas, didysis Lietuvos kunigaikštis, keldindamos į Lietuvos karalius, metuose 1428 garsioj Lucko gėrynėj, kurioje daug karalių pasitiko sukviestų, tarp kitų dovanų Vytautas padovanojo teutonų ciesoriui Zigmantui auksytą tauragę savo bočiaus Gedimino, to tauro, kurį jis buvo pas Vilnių ant Tauro kalno nušavęs. Pagėrus svečiui, vaišindami davė užsikąsti kėpių arba plonių kvietinių ar pūrinių, kakaly ar ant anglių keptų, kuriuos šiandien, noris kitaip keptus, pyragais tebvadina nuo to, jog, iš ragų gerdami, pūrų duona užsikando, nuo ko iki šiolei visokią mielių raugo duoną pyragais tebvadina. Nesgi, vaišindami svetį, ragina gerti ir pyrago kąsti ir ragindami nesako prašau, bet prašom, beje, mes prašom, idant tuo parodytų svečiui, jog visi, kas vien yra kieme, taip jį myli. Ant galo regėdama žmona svetį pakeliantį gerti ir negalėdama jo viena numylėti suvadino visą šeimyną ir kiekvienam liepė pakarčiui svetį antgerti, kurs taip pat turėjo atliepti kožnam, ir tuo kartu žmona tesiliovė svetį raginti, kad jis užstalėj apsalęs užsnūdo.

Rudenį, javus nuo lauko nuvaliję, per kelis trūkius, arba mylias, važiavo viešėti į gentis ir giminę, kurią lankydami užtruko po dvi tris nedėlias. Taip pat kuriai norint linksmi nočiai namuose nutinkant, beje, įsikuriant į naujus namus, kurią gėrynę įkurėmis iki šiol tebvadina, arba pačią vedant ar ištekant, kaip dabar regėjom, gėrynes kėlė, svečius kvietė ir tenai paprastu būdu juos mylėjo ir vaišino, dainuodami ir garbindami savo vyrus, karėj kritusius už liuositybę savo tautos, ar, girdamies savo gyvenimu ir turtais, šnekėjo, todėl šiandien dar yra sakoma: „Kas girtas nebagotas, tas ir dvės, nieko neturės." Taip pat javus nuo lauko nuvokę, kėlė gėrynę namiškiams, kuri apjavėmis vadinos, taip pat kulti pabengę, gėrė gaubės gėrynę, nuo žodžio gaubti, jog javus į namus buvo sugaubę. Trumpai sakant, didžiuosius darbus nubengę, džiaugės ir linksminos, nešykštavo ir turtų nesigobėjo, kaip šiandien dar yra sakoma:

„Ne saulės amžių gyvensi" arba: „Lobis — kūlis", arba: „Po vargų malonu ilsėti." Nė kokio tokio daikto geriamo ar valgomo nebuvo jų namuose, kuriuo nebūt savo svetį vaišinę, todėl šiandien yra sakoma, gavus koki keistą daiktą: „Laiky, — sako, — astankai, rasi kokį norint gerą žmogų pamylėsi ir pavaišinsi", nuo ko sakoma tebėra: „Tas žmogus su astanka arba su rytu gyvena." Todėl svetys senovėj lietuvių namuose, kaip viršiau minavojau, paukščio pieno nebūt gavęs. Šiandien nabagai nuvargę, žudomi vis nori dar žmonysta pasielgti, tankiai išmintingam svečiui, į jų namus įėjusiam, neturėdami kuo jo pamylėti, pradeda verkti ir jam guostis prispaudimais ir neteisybėmis, to vien dėjęsi, idant svetys neturėtų jo už piktos širdies žmogų ir netartų jį paiku gaspadorium esant.

Nuo to, ką iki šiol pasakojau, gali manyti kiekvienas, jog didžiai karingi yra buvę, drąsūs, kantrūs bei narsūs karėje žmonės, o namuose dori, malonūs ir taikūs ūkininkai, noris visados ne vien ginkluoti namie brūzdė ar kelionę keliavo, bet pačiose suvodbose ginkluoti linksminos, pavojaus nevengė, tardami: „Nuo vilko bėgęs, mešką sutiksi", kaipogi ne vien reikėjo saugotis nuo pikto žmogaus, bet ir nuo pačių smarkių žvėrių, kurie jų traškančiose giriose liulėte liulėjo. Todėl reikėjo tuoįtimpos pratintis, kaip juos paveikti ar gorinti savo skudrumu, greičiu ar spēku. To neminant, tankiai dar kilo vaidai ir barniai tarp pačių baltsermėgių ar pilksermėgių ir rudsermėgių valdymierų, kurie barniai visados bengės kare. Ant galo reikėjo grumtis su svetimomis tautomis, kurios tankiai dyko į jų kraštą įsigrūsti ir juos nuvergti, prieš kurias tuoįtimpos turėjo stengti ir kariauti lig paskuojojo, norėdami liuosais išlikti ir po seno gyventi. Dėl to ne stebuklas yra regėti senovėj lietuvius, kalnėnus ir žemaičius, ne vien smurtus ir narsius karėj, bet dar viešėse, gėrynėse ir namuose visados ginkluotus. Ne vien pati vieta (kaip sakiau), kurioje gyveno, skatino juos ant karių, bet patsai jų karingas būdas tenai traukė, nesgi mylintys pervis savo liuosybę, kurios iki pat savo gyvos galvos neišsižadėjo ir nuo neprietelių iki paskuoja ją gyniojo kaipogi turtus, lobius, lepumą, noris viso pasaulio, per nieką turėjo, vieną tiktai savo liuosybę, kaipo lietos daiktą, goduoja ir gerbė. Užvis ilgainiui, kad, nedori krikščionys, užsidengę liekulu savo tikybės, suokė kardu juos krikštytis, vildamies, jog tuo pragumu tegalėsia juos nuvergti ir tarp savo gyvulių paskaityti, todėl toje gadynėj lietuvis, kalnėnas ar žemaitis, norėdamas dar liuosu mirti ar po seno gyventi, turėjo su ginklu gulti ir kelti, idant visados būt rangiu drausti ir ramdyti savo neprietelius, dykstančius išplėsti jo liuosybę, visų brangiąją nuo paties Dievo jiems duotą dovaną, kuriuos tankiai nuveikę, atmonydami savo žalas ir gieždamies ant jų apmaudą, nusiaubė plačiai platesniai, toli tolesiniai jų kraštų sritis, belikdami po savęs akmenį ir vandenį.

Viežlybumą saugojo ne vien kalboje, apdare, induose bet ir visuose namuose, nepadorių ir goslingų žodžių veltui ieškos jų kalboje, nesgi, būdami romaus būdo, retai tesivaidijo ir tesibarė ir apmaudą ant viens kito tankiau veikalu, ne žodžiu, giežė. Goslybos neapvežėjo ir nelėbavo, krūpaudami, kad neištižtų. Elgimos su svieta visados buvo mandagus ir švelnus, kame nesusitikęs su žmogum, tuojau savo mandagumą reiškė, sakydamas: „Dievali, padėk", jei buvo pažįstamas, tuojau klausė: „Ką beveiki, ar sveikas? Sveikas, Naujų metų sulaukęs", — sveikai perleisti ir kitų besveikam sulaukti linkėjo. Ne vien susitikęs, bet praeidamas pro šalį, kas būt esąs per žmogų, sako jam labas rytas, laba diena, labas vakaras, laba naktis — pagal laiką. Reikalaudami ko nuo ko norint ar paguodos sau ieškodami, visados nuo tų žodžių pradėjo kalbėti, galvą savo lenkdami: „Tamistos sveikatos atėjom pasiteirauti ar pasijautoti" arba: „Nuo tavo baltos galvos atėjom paguodos ir malonės lūgoti." Antgėrė svetį, visados sakydami į pažįstamą: „Sveikas", į ne visai pažįstamą: „Būk sveikas", pagėrus svečiui ar pavalgius, taip pat jam sveikatos geros linkėjo, sakydami:

„Ant sveikatos" ir dėkavodami, jog vaišę jų priėmė, arba, kaip jie kad sako, už jo gerą širdį. Apdare visados padorumą saugojo, nesgi plikų alkūnių, atdaros cacinės svietui negailino, plaukų kaktoj neraitė, marškinių išėginių, kaip sakiau, plačias rankoves ties delnais ir antį visados su segele susegtus laikė, mergvaikių paklausais tarp jų neantsiklausi. Vasarą kas devintą dieną, paskui, krikščionimis tapę, kas subatą ežeruose ar upėse maudės, žiemą pirtyse mazgojos, kas nedėlios rytą marškinius ir kelnes baltas perkeitė, ir ta gaspadinė už visų didžiausią gėdą būt sau turėjusi, kurios šeimyna juoda būt dirvose arusi ar pievoj šienavusis, nesgi balti drabužiai buvo jų visų didžiausia išėiga, ką stigavoja patys žodžiai, šiandien dar jų kalboj tebesantys, kaip viršiau minavojau. Ne vien drabužy, bet induose viežlybumą užlaikė, nesakysiu, jog mazginius tris kartus dienoj mazgojo, pagal tą, kaip tris kartus valgė, bet dar suolus, stalus, palanges, langų ir durų troboje staktas ne vien iš vidaus, bet ir iš lauko mazgojo, ką šiandien dar keleivis, keliaudamas nuo pat Lydos lig pat Rygos papilio, regės kame-ne-kame, noris tarp nuvargusių, tą senovės dabą. Trobų ir namų aslas kas dieną šlavinėjo, o kiemą ir laidarą nedėlioj kartą, nesgi vasarą ant kiemo vejus pakaičiavo medžių ūksmėse; ne vien kiemą ir laidarą čystą laikė, bet pačias pievas pavasari grėbstė. Nuo ryto, pusryčioti eidami, visi prausės ir, abrūsu didžiai ilgu šluostydami, meldės, kaip anie sakė, už skendinius, paskui galvas šukavo su šepečiais, savo prasma dirbtais. Mirti nė vienas nesibijojo, bet sirgti ar luošu tapti nė vienas prie gyvo kaklo nenorėjo, nesgi sergas ar luošas, regėdamas nebišgysias, dievams save aukavo, ugnį degindamos; nes jog žmogaus kūno stiprume visa jo sveikata yra, todėl nuo viso to, kas kūną lepino, silpnino ir gadino, didžiai saugiai vengė, o viso naudojo, kas būt galis kūną stiprinti ir tvirtinti; ir taip pirmuoju jų darbu buvo savo kūną gryną laikyti, todėl kožname kieme pirtį sau turėjo, ir tas ne ūkininku vadinos, kurio kieme jos nebuvo, į kurią, kelias dienas nuleidę, kaip sakiau, ėjo mazgotis. Į kurias, regis, įprato Ryme būdami ir per 14 metų Valakų žemę valdydami, nuo kur pagrižę pas save jas įkūrė, o rasi jau ir pirmiau jas turėjo, nėra raštuose randama, kuriose ne vien kūną čystijo, bet dar nuo daug ligų vaistėjos, užvis nuo peršalimo, kaipogi, šaltame krašte gyvendami, tankiai liubėjo peršalti, giriose brūzdami ar tolimas keliones keliaudami. Tose pirtyse stiprino kūną tokiu pragumu: nebtverdamos tenai nuo šilimos ir varvindami prakaitą, šoko stačiai į eketį žiemos vidu, speiguotie, ir tenai per kelias valandas panėrę vėsinos, paskui iššokę vėl ėjo į pirtį kaitintis. Ne vien vyrai žaliūkai tą darė, bet kūdikėliai mažtiteli, išsprūdę raudoni, it iš ugnies ištraukti, po sniegus it po pūkus voliojos, atvėsę vėl bėgo į pirtį. Vasaros vidu įkaitę upėse ar ežeruose, kaip sakiau, maudės. Taip užgrūdintas kūnas nuo mažų dienų neb kūnu, bet jau plienu buvo, ir nė kokia liga į jį nekibo, todėl šimtą ir pusantro šimto metų ant svieto ištvėrė. Ant galo nuo mažų dienų pratinos visados trūsėti, sunkius sunkesnius darbus trivoti ir maž temiegoti, nesgi krūpavo, idant, slinkaudami ir lovose bipsodami, neištižtų, purpti ir pūti nepradėtų. Todėl ir apdarą tokį tedėvėjo, koks kūną nelepino: kaipogi Rimgaudas, Vytenis, Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Vytautas, didieji Lietuvos kunigaikščiai, po dvi, tris dešimtis milijonų svieto savo ūkėj valdydami, lobius ir turtus visų didžiausių šio pasaulio viešpačių turėdami, nė apsirikę negėrė kito gėrimo, kaip tiktai čystą vandenį, valgius sausus tevalgė ir namų avikailiais tesidarė, nes, ir taip elgdami ir tokį storą drabužį dėvėdami, galybe savo kitus viešpačius gandino ir nuo visų buvo godojami ir garbinami, noris kailinuočiai.

Susirgę vaistėjos, beje: gumbuodami metyles gėrė, nuo putmenių lipštukais ar ievų kaišenomis vaistėjos, įkirtę ar padūrę, sviesto sulčia užpylė, kad nekirmėtų, koją ar ranką palūžę, gluosnio metūgėmis apsuikui prie kita kitos apdėję lentelėmis

plonomis suveržė, išnirė kits kitam atitraukė koją ar ranką, nudegusį ugnį putelių uogomis traiskė, nutvilkusius druska sūdė, dyguliui duriant, lydekos žandus sudeginę gėrė arba kraują medijonais leido. Krislui į akį įkritus, vėžio girtas leido, lielešai duriant, alksnio žalią lapą prie lielešos dėjo, liežuoniui į kojos išliežius išimetus, variu sūdė, kūdikiui kirkšnims išsutus, kirmgraužomis sūdė, strėnomis skaustant, taures pirty statė, nuo pavietrės, arba antkryčio, šišnakus valgė, nuo kosulio žalčio lunkus krinto, ausiai skaustant, svogūną, ant anglių iškeptą, pritvėrė, nuo niežų godų sulčia vaistėjos, opai, arba ronai, atsivėrus, beržo blizgėmis sausino. Akims skaustant, šalteny, prieš saulę tekančiame, akis mazgojo, klynui piaunant (visų baisiausiai ligai tame krašte), devynspėkes gėrė, svaitėjančius volungės lizdu smilkė, pašalusį straipstį, pirštą, ausį ar nosį žąsies ar kiškio taukais tepė, girgždėlei rankoje girgždant, vilnonu siūlu aprišo tą vietą, kurioje girgždėjo, kaklą užėmus, žekes vilnonas prakaituotas šiltas ar avižas sukaitintas prie kaklo tvėrė, dantims geliant, gelžgalį ant dantų dėjo, rėmui piaunant arba sriegiant, landuoniai geliant..., užspringusiam į pečiomenčių tarpą su kumščiu niūkterėjo. Sunkiose ligose jei viršiau minavoti vaistai nemačijo, tad, iš šventos ugnies išsėmė, raudonas pirkšnis gėrė ir apžadus dievams darė, jei ir tas nemačijo, tad patys save aukavo dievams, degindamos ant malkos, idant nebvargtų ilgiau ant svieto, kaip viršiau minavojau.

Lietuvis, tai yra kalnėnas arba žemaitis, visados yra linksmos širdies žmogus; keliaudamas, dirbdamas, kame būt nevalgstas, visados niūniuoja ar dainuoja. Nuvargęs ar rūpesningas savięp niūniuoja, tarsi kutindamas širdį laimingesne atente, linksmu būdamas, dainuoja skaidriu balsu, tarsi it kitus norėdamas palinksminti savo džiaugsmu. Visų didžiaja jų linksmybe buvo viešės, beje, pasiregėjimas genties su genčia arba pažįstamu, kaip viršiau minavojau. Įrankiais jų linksmybės buvo ilgi, iš trijų skilų sudėti apvalūs medžio trūbai, nuokamieni ir truputį pakumpi, per pusantro sieksnio ilgi, stipriai sukibyti, nukaišti ir labai tošėmis nuvyturti, kuriuos vadino trimitais, jog iš trijų dalių buvo sudėti; tais trūbais skatino kareivius į kovą kariaudami, pūtė aukas dievams aukaudami, nabaštikus laidodami, kaip viršiau minavojau; vadino juos dar sutartiniais nuo to, jog vieni trūbijo, o kiti atlieptinai dainavo sueimuose: kaipogi Kiauleikio nabaštikas, 137 metus turįs, 1836 metuose miręs, jis pasakojo, jog dar atmenas, kaip liubėję subatos vakarą nuo saulės užsileidimo lig saulei patekant sutartines dainuoti. Ir taip, susiję į vieną kiemą, motriškosios ir vyriškieji vieni į tuos trimitus pūtė, o kiti dainavę atlieptinai, nuo ko ir dainos yra taip pat sutartinėmis vadinamos. Šiandien dar didžiai retai tokių trūbų begal regėti, nes paprastai tirškina vario trūbelius, kuriais meškininkai meškas tancina, po kaimus vadžiodami. Tų trimitų balsas yra graudžiai malonus, daugiau rūstas, nekaip linksmas, kelias klausantiems aitrą ir gailėsį, kursai savo gausmu, graudingumu lyginos su šios dienos variniais karės trūbais. Tokie Lietuvos trimitai yra jau minavojami 1180 gudų raštuose, kaip įvairiu ir neregėtu daiktu. Taip pat vamzdžiais vamzdijo jaunuomenė, iš mauknos karklų ar blendies padirbę pavasariais, lig žievei nepriekus; be tų vamzdžių turėjo piemenėliai molio pypynės, su kuriomis pavasarių ožaičius ir ėraičius po laukus ganydami tancino. Antras įrankis jų linksmybės buvo kanklės, pavėdžios per savo skvarmą į cimbolus, su stygomis taip pat gelžinėmis ir varinėmis; jų gaudesys yra trumpas ir kimus; smuikais, arba skripyčiomis, taip pat smuikavo savo prasma; nes tarp tų visų įrankių dainos buvo visų didžiausia linksmybe, kurias dainavo darbą dirbdami, ilsėdami ar linksmindamies; ir taip kožna notis jų gyvenimo turėjo sau ypatingą dainą, kurių palaikai šiandien dar kame-ne-kame yra girdimi. Garsus raštininkas Rėza, sulasęs jų kelias dešimtis, apskelbė svietai metuose 1825, taip pat Simonas Stanevičius metuose 1829 Vilniuje, kurių daugioje

vietoje gal regėti gaidos aitra, laibumą ir švelnumą kalbos bei gailingumą širdies. Kitos linksmybės jaunuomenės, apie kurias jau didumą minavojau, buvo ritinis, pylynė, suopynė, stutės, tabalai, žiužis ir lauminėseną, kurios ne vien linksmino, bet dar pratino juos guvumon ir skudrumon.

Visa gudryba senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, buvo ta, jog visa, ko vien reikiant, patys sau steigė, idant svetimo nereikalautų, kaip motriškosios, taip ir vyriškieji; ir taip motriškosios verpė, audė ir dažė savo drobes ir milus įvairiomis barvomis nė nuo ko nemokomos, pačių dažyvėmis savo prasma. Vyriškieji taip pat strūnijo sau visus trobesius, svetimo meistro nereikalaudami, dailidavo ratus, važius, šlėdes, arba šlajas, ir roges. Vokiečiams užgulus jūrines jų pilis, beje: Klaipėdos, Liepojos, Lielupio ir Daugavos, kad nebegalėjo patys su svečia šalia per jūrą beprekioti, tad, nebgaudami nė nuo kur geležies žambių noragams, iš medžio juos dirbo; todėl nuo senų laikų tariama yra: „Lietuvis išjoja į girią raitas, o parvažiuoja važiuotas." Taip pat įrankius, kuriais namus strūnijo ar dailidavo, patys sau kalė, nė nuo ko nemokomi, nesgi šiandien dar taria į žmogų, rūpinantis įsteigimu kokio daikto ir dejuojantį nesugebėjimu, sako: „Akių pasiklausk" arba: „Buklus ir su žąsia moka arti", kaipogi, pagal jų nuomonę, žmogus, ką paregėjęs, tą turi padirbti. Ir taip jų grąžtai, kaltai, strūnos, skaptai, skrytulės, kirviai, skliutai yra pačių dirbti. Lygia dalia dailidavo sau patys namų baldus, beje: kubilus, bosus, verpeles, aktainius, legeres, rakandas, pintines, kurvius, rėčius, kretilus, sietus, sėtuves, minkytuvius, lovius, raugtines, kipių, geldas, muldas, taip pat ir kitą butos padargą sau tiek: plėskes, apnasrius, brizgilus, strungus, tinklus, kryptis, kampus, venterius, riužius, kinkymus, pavalkus, kamantus, ienas, — trumpai sakant, visa, ko vien butai reikiant, vis sau patys savo prasma dirbo. Perkaršęs bočius lazdos sau nepirko, su ievine, savo liekne išpiauta, krūpštinėjo. Lygia dalia motriškosios pirkinių negeidė ir už visų didžiausią gėdą būt sau turėjusios svečios drobės nuometą sau ant galvos vyturti ar sermėga apsilvilti, nesgi jų staklės, skietai, mastuvai, lankčiai, vytuvai buvo jų vyrų dirbti. Tą jų gebėjimą ant visokio amato gal šiandien dar regėti.

Kas nežino šiandien tokių vyrų, kurie, niekame nesimokę ir nė balsės rašto nežinodami, laikrodžius skambinančius dirba, kurie savo laibumu ir tikrumu gali lygintis su visų didžiųjų meistrų arba dailidžių ziegoriais. Taip pat Luoba, rašto nemokėdamas, iš akmenėlių, paupiais surankiotų, barvas trindamas, abrozdus į bažnyčias ir koplyčias tēplioja. Metuose 1790 Mančys, dailidė, nuo visų dar minimas, ketino ratus padirbti, kurie be arklių rietės, nes, negavęs nė nuo vieno 100 muštų medžiagai paskolyti, turėjo liautis nuo savo ketėjimo, nieko nenuveikęs. Kurią dieną nieksai į tą netikėtą, jei šiandien anglai, 40 metų buvus, nebūtų tą nuveikę. Pasaulis stebėtusi į lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, protą ir buklumą, kad būt buvusių toje žemėj akylų didžturčių ar kunigų, kurie būt suteikę pragumą jiems svieta regėti ir mokslą savo amato permąnyti, todėl, nerasdami nė nuo ko sau globos, miršta nuo svetimo svieto nežinomi. Tuo tarpu prašaleičiai vis taria, jog mūsų krašto žmogus gyvulio proto, ne žmogaus, teturi, nesgi nieko garsaus nepadaro, vienok teisinga atentė nuspręs teisybę, ir tad ne tam bus gėda, kurs norėjo, o negalėjo, bet tam, kurs dėl lobio ar skaugės kitų, galinčių ką garsų nuveikti, nešelpė ir neglobė.

Čia dar pridursiu bengdamas tą, ką Gvaninis, raštininkas, galop 16 amžiaus pasakoja savo garsiam rašte apie kalnėnus ir žemaičius, tarp kurių pats gyveno ir visa regėjo. „Žemaičių kraštas, — sako jis, — noris yra platus, tačiau neturi stiprių pilių, tiktai vietoves, arba miestus, ir kiemynojus, arba sodas, jau karališkas, jau poniškas. Tame krašte yra vyriausiu perdėtiniu storasta, nuo lenkų karaliaus patvirtintas, kursai iki savo gyvos galvos rėdo ir kurio karalius negali išmesti be didžio lyčiaus. Katalikų

vienas vyskupas tėra. Žmonės gyvena žemuose ir pailguotinuose namuose, kurių asloje ugnis kūrinas, pas kurią gaspadorius, su šeimyna sėdėdamas, visus savo gyvulius ir namų padargą mato, nesgi po tuo stogu, be kokio perdorio, ir gyvulius tenai laiko. Diduomenė vietoje stiklų iš ragų, tauragėmis vadinamų, geria. Žmonės yra drąsūs, skudrūs ir ant karės pagebsnūs, kariauja šarvuoti visokiais ginklais, užvis ragotinėmis. Arklius mažus teturi, kuriuos matydamas, niekados netarsi galinčius butos darbus nuveikti ir karės žygius atlikti. Žemę aria medžio noragais, ne geležies, tas dar yra stebuklingesniu, jog jų grumtai yra kieti, ne smiltėti. Paprastai aria sau medžio noragus po juosta pakišę, idant, vienam nulūžus, netrukdami kitą antmautų. Nekurie storastos, norėdami palengvinti orę, įsakė laukus arti gelžiniais noragais; jei tą metą ar atentį nepaderėjo javai dėl giedrų ar lytų taip, kaip svietas kad buvo geidęs, tad pradėjo jis stigavoti, jog nuo gelžinių noragų javai nevykstantys, nesgi kito lyčiaus nenumanė. Storasta, krūpaudamas, kad svietas, įpuolęs į rūpesnį, nepatraktų, liepė vėl po seno mediniais noragais laukus arti. Tame krašte, sako, yra traškančios girios ir lieknai, kuriose, svietas pasakoja, jog vėlės kana kados rodančios. Niekame nėra taip gražaus medaus, kaip Žemaičiuose, nesgi maž vaško teturi ir didžiai yra baltas. Girios yra jų turtų klėtimis, bitės paprastai drevėse po girias veisias. Iki šiol dar daug yra tarp žmonių netikėlių, kurie juodus žalčius ir driežus, kaipo sargus savo namų, laiko ir gerbia, kuriuos nekurias dienas šeria akivaizdoj visos šeimynos, kuri apstojusi vampso; jei kokia nelaimė namuose nutinka, tuojau taria namų sargą alkaną ir nepagerbtą esantį.

Žemaičiai, visa nuo lauko nuvokę, rudeniui bengiantis, kas metą didžią šventę šventina tokiu pragumu: visi su pačiomis, vaikais ir šeimyna susirenka į vienus namus, stalą, arba skomį, šienų pakreikia, ant kurio stuopą alaus ir šalip jos priešais du kukuliu duonos padeda. Paskui atveda gyvulių visokios veislės patiną ir pačią, kuriuos aukauja tokiu pragumu: visų pirma žynys, kalbėdamas maldą, uždaužia su lazda gyvulį, paskui, kas vien esąs, muša tam pačiam gyvuliui per galvą, šonus ir kojas ir kitus straipsčius, arba člankus, sakydami: „Tau, dievali žemeliukių, aukaujam ir tau dėkavojam, kad mus ši metą sveikus ir viso pertekusius užlaikyti teikeis; dabar tavęs meldžiam, idant mus toliau gūžtum, nuo geležies ir ugnies saugotum, nuo antkryčių, marų ir nuo visokių neprietelių mus glemžtum." Ant galo mėsą gyvulių aukautųjų išvirę valgė ir nuo kiekvieno valgio šmotelius, lig nepradėjus valgyti, į pastalę ir visas namų kerčias mėčiojo: „Še jums, žemeliukės, imkit nuo mūsų auką ir valgykit besveikos." Tada visi pradeda linksmintis ir vaišintis. Vėliavą karė žemaičiai turėjo tokią pat, kaip jei kalnėnai, jotą raudonuose laukuose. Gyventojai to krašto, it kaip kiti lietuviai, dėvėja pilkas sermėgas, būdu, daba, kalba maž kuo teįvairauja nuo kitų lietuvių kalnėnų, apie kuriuos tuojau papasakosiu.

Lietuva didžiai giringa, kaip jei Žemaičiai, turi versmes ir daugybę plačių ežerų, kurie į mares pavėdauja, be to, daugybė upių irklinių, beje: Tripentė, Svisločė ir Beržinė, į Niperį teka, o ta paskuojoji į Uksmę, arba Juodąją, marę sriauma. Nemunas, Neris, Naročius, Daugava ir Gauja — į Žemaičių jūrą.

Gyvuliai visokios veislės Lietuvoj yra smulkūs. Žmonės nuvargę, kaip pilelėse, arba miestuose, taip ir kiemuose ar sodose gyvenantys, didžiai sunkia vergyba nunovyti, nesgi kožnas gyventojas yra prie žemės prikaltas. Į namus gyventojas įjęs, gali kaip tinkamas lėbauti, valgomą daiktą ar drabužį neklausdamas paimti ir patį iki smerčio primušti; vargšas niekame paguodos neris ir niekas jo neužstos, ir piktadėjas paliks nesudraustu. Gyventojai prie savo pono dėl kokio norint lyčiaus be kukulio negali pasirodyti, kursai, jei ir prileis prie savęs, kukulius atims ir, nieko gero nepadaręs, pas storastą arba tėvūną jį nusiųs teisybės sau melsti; tie vėl,

noris antrus kukulius priims, teisybės vienok nepadarys, nesgi Lietuvoj kožnas žodis teisybės nuo sūdžios yra auksu sveriamas. Gyventojai penkias dienas, o kartais ir šešias, dvare dirba, panedėlį tiktai savo darbui teturi, didžiai tankiai nedėlios dienomis (nesgi svietas švenčių nešventina) visus darbus dirba, beje: aria, sėja, šieną piauna, javus nuo lauko vokia ir kulia. Tas dar yra stebuklingesniu, jog klausiant, dėl ko šventą dieną darbą dirba, atsako: „Ar nereikia ir nedėlios dieną valgyti?“ Duokles, arba rinkliavas, dvejas, trejas į ūkės skarbą moka, ponai vėl pramanytais mokesniais didžiai žudo. Duona juoda ir prasta mintą, rugių varpas sumaltas valgo, giras trejas, ketverias kieme turi javams malti, kuriomis maldami tautos būdu. visados niūniuoja, sakydami: „Malu, malu“, — kuri niūniava į dainą pavėdauja. Tas dar yra ypatingesniu tarp vyriškųjų ir motriškųjų, jog ką vien dirba, vis dainuodami. Turi ilgus trūbus, trimitais vadinamus, kurie yra graudingo balso, kartais viensai, dviem trūbais pūsdamas, sutaikina jūdviejų balsą.

Visi lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, bei padaugaviai paprastai pilkas sermėgas dėvi, pilies gase ar kieme nė kokiu kitu drabužiu apsidariusių neregėsi, kaip tiktai pilka sermėga, visi austos vyženomis ar kojennomis. Ratai jų yra be kokio gelžgalio, kuriuos suvaržo medžio kyliais arba vicių varandomis vietoje geležies rinkių, tekinius iš vieno medžio išlenkia, kurių niekad os nei smala, nei degutu netepa, ir jei kuomet pasitinka daug važiuojančių, tad toksai biaurus yra braškesys — aulolo aulolo — girdimas.

Javus, pirma karštoj duoboj nudžiovinę, paskui, rejos kluone paskleidę, kulia.

Visų pirma žemę išgyvena tokiu būdu: apie šv. Petrą ir Povilą, vasarą, lig motinos švenčiausios į dangų ėjimo, krūmus ir žarynus skina, kuriuos skynimus paprastai lydymais vadina, ir taip jei krūmai dar tankūs pasiliko, tad, šiaudais apkreikę, per žiemą laikė, pavasariui pagrižus, po Velykų, giedrai radusis, per kelias dienas, vėl šiaudais apkreikę, tuos skynimus uždega ir į peleną apverčia; kame žemė išdega, ten, regis, niekas neauga, todėl degėsius nesudegusiuosius į malkas krauna ir vėl degina; ir taip į tą žemę, sudegusią ir neartą, nurinkę tiktai anglis ir pagalius apdegusiuosius, pirma pūrus sėja ir vienu arkliu aparia ir apakėja, o Kalne aria jaučiais, už ragų įkinkytais. Takiu pragumu pasėti javai taip tenai vyksta, jog tarsi vaisingesnės žemės pasauly nebėra. Taip pat jie miežius sėja, piauna ir valija; retuosius skynimus miežiams laiko, nes pūrai riebesnę žemę mėgsta. Ir taip į tokias dirvas per 6 ar 8 metus mėšlų nebveža.

Jei giriose, kur keta sėti, medžiai dar aukšti ir platūs, beje: pušys, uosiai, ažuolai ir tiems pavėdūs, tad pačių medžių nekerta, bet jų šakas pagenėja, idant dirvų nesmelktų. Vienas žmogus, po medžius laipiodamas, visas šakas pagenėja nenulipdamas: įrankį, tam daiktui patiektą, turi it į kėdelę pavėdų, pagal žmogaus augumą, kurį į medį ant ilgų strikių pakabina ir, taip sėdėdamas, nuo medžio į medį persikelia; turi šalip pririštą kumpą medį, tam daiktui patiektą, kuriuo, prie medžio prisiartinęs, įsikabina, ir jį nuo galūnės lig pat žemo nugenėja, ir tas šakas, atėjus pavasariui, taip pat degina ir sėja.

Nuvokę pūrus ar miežius, paskui tose naujose dirvose rugius sėja, kuriuos du kartu aparti turi. Sėti juos pradeda apie 1 dangų ėmimą motinos švenčiausios, 15 dienoj rugsėjo mėnesio, kurių jei rambus artojas nepasėjo lig Matkibožo, beje, lig 8 dienos šilo mėnesio, tad veltui jis lauks brandos atenciam metui, kurią sėja žiemine vadina, antrąją sėją, vasarai grįžtant, vasarajum.

Yra taip pat kitas pragumas sėjimo, neseniai pramanytas viršiau minavotuose lydimuose.

Dvi dali miežių, o trečiąją rugių sumaišo, kurį mišinį, vasarai grįžtant, privaliu laiku sėja, tą patį metą miežius tepiauna, o rugius po miežiais it žolę, kuo tankiau želiančią, žiemai palieka, kurie rugiai atentį metą taip yra derlingi ir tankūs, jog arklys negali jų išbristi, ir iš vieno grūdo 30 ir daugiau varpų išsišakoja ir taip išauga, jog vyro raito negal regėti. Žemaičiai vienu arkliu aria, nesgi jų gruntai yra didžiai lengvi.

Toki paračių sėjos saugoja visuose Žemaičiuose. Visų pirma po Velykų sėja kviečius, paskui atuodogius, kurią sėją nuo vasaros vasarojum vadina dėl perskyros nuo žieminės, kurią atlieka apie Žolių šventę; jei aną vasarą sėtų, niekas nepaaugtų, jei atkaliai, vasarojų ant žiemos sėtų, taip pat visa prapultų, noris grūdai yra būtinai pavėdūs ir tos pačios, rodos, veislės esantys; todėl vasarojų po Velykų tesėja pagal tą, kaip žemę yra išgyventi galima; ir taip kalnėnai pirmiau sėja, nekaip žemaičiai, nesgi Kalne yra šilčiau, nekaip Žemaičiuose, tačiau visi vienu laiku javus nuo lauko nuvokia. Tas yra stebuklingu, jog, pasėjus vasarojų po Velykų, kelioms nedėlioms prašokus, tą pačią vasarą, beje, 8 nedėlioms praėjus, vasarojų paaugusį, ir išbrendusį piauna ir į stogines, arba daržines, krauna. Žirnius sėja ant švento Vaitiekaus todėl, jog ilgai reikia juos brandinti, avižas ir miežius apie Sekmines, grikus apie šv. Petrą, atuodogius apie šv. Joną. Visi tie javai yra nuvokiami, iškuliami ir į aruodus supilami, jog grūdas iš stiebo per 10, o kartais 8 nedėlias, pagal taikumą oro, apent į grūdą pagrižta ir šimteriopą vaisių artojui parneša. Kalnėnai ir žemaičiai savo javus krauna jau į daržines, arba stogines, jau į bragus arba žagus, kurių kartais prie gero gaspadoriaus matysi po kelias dešimtis, kaip bokštų, nuo kelerių metų riogsančių.

Sukrovę į daržines, pradeda kulti, iškūlę paslepia grūdus rūsiuose tarp tankių lieksnų, tyčiomis tai lietai iškastuose, kuriuos pirma stipriai mauknomis apdanguoja, ant kurių viršaus mėsa, lašinius ir visą pavalgą bei daržų žalesą, beje, batvinius, sėtinius, ir drabužius, užvis brangiuosius mazginius, sukrauna, pervis karei esant, idant vargdieniai gyventojai tuo paglemžtų savo labybę nuo antpuolių neprietielių.

Tas dar pas juos yra ypatingu, jog, jei kas randas ant smerčio pasmerktas, tam ponas liepia pačiam nusigaluoti ir savo rankomis pasikarti, jei to kurs nenorėtų daryti, tad rykštėmis dybavoja tol, kol prisuokia jį tą daryti".

TIKYBA SENOVĖS LIETUVIŲ

Kožnas žmogus turi širdyje savo įgimtą nuomonę apie Dievą, šio pasaulio įkūrėją, todėl, pasijutęs pasauly, mėklindamos į dangaus ir žemės daiktus, tuojau taria esantį vieną įkūrėją tų visų stebuklingų daiktų, kuriais džiaugdamos rengias ilgainiui jį garbinti, kaipo savo geradėją.

Kokia buvo senovėj apie dievą nuomonė ir žinojimas lietuvių tautos, to šiandien negal aiškiai pasakyti, nesgi nuožmūs ir smarkūs jos neprieteliai vieni per savo nuožmybę ir smarkybę išnaikino jos senovės apie dievą nuomonę ir žinią, kiti per savo nedorybę, skaugėdami didelės garbės nuo to lietuviams, ir palaikus tos žinios, nuo kruvinų terionių užlikusius, tyčiomis užslėpė arba visų aiškiausias žinias ir nuomones apie dievą ir pirmąją pradžia, kitaip išguldydami, išjuokė taip, jog šiandien kas, norėdamas senovės lietuvių žinią apie dievą išrašyti, nė kokio kito vadovo neturi sau tame daikte, kaip tiktai lietuviškus žodžius, įrašytus senovės gadynių raštuose, kuriais sekdamas pagal būdą jų kalbos, gali dar didumą senovės jų tikybos numanyti ir išrašyti. Ir taip, kas bus permanomas senovės raštuose lietuvių kalboje, tą mes už lietuvių turėsim, kas nepermanomas, tą atmesim, kaipo svetimą.

Senovėj lietuvių išminčiai tarė esantį visą pasaulį ir šį svietaį nuo šilimos kilusį, nuo ko tarė — šaltis esąs smertis, o šilima gyvyba, ir tą čia sau reikia įsidėti,

nuo ko paskui visą jų nuomonę apie dievą galės permąstyti; todėl pirmąjį šilimos įkūrėją vadino Perūnu, arba Perkūnu, nuo žodžio perėti, beje, jog jis išperėjo visa, kas vien yra regimu šiame pasauly, kaipogi šiandien dar senu įpročiu sakoma tebėra į visa tą, kas žmogui nieko gero nedaro: „Tas, — sako, — manęs nešildys.“ Tarė jį kaipo didžiai gerą ir malonų tėvą esantį, kursai, išgūžęs savo šilima perą, paleido jį į pasaulį, idant tenai kožnas pagal sau įduotos gamtos gyvenimą atliktų.

Tas Perūnas, pagal jų nuomonę, reiškėsis svietai šilima, nesgi tą Perūną tarė esantį galybe, įkvepiančia žmogui spėką ir stiprybę per šilimą, gaivinančia ir kutinančia visa tą, kas yra, kaip sakiau, regimu ir neregimu šiame pasauly, kaipogi per prityrimą matė, jog be šilimos nieksai šiame pasauly nevyktų. Regėjos jiems, jog jis rodas savo gražybę ir didybę saulėj, kuriai tekant meldės, tardami tuo garbinantys savo geradėją, kurs juos gūžia ir saugoja: nuo prapulties, beje, nuo šalčio, nesgi, saulei įspindus, yra šilčiau ir visa rodos linksmesniu ir skudresniu, o be: saulės visa nuliūdusiu ir rūstu, beje, naktis, nesgi, kur nespindi saulė, ten niekas ir neauga. Nuo tos jo malonės vadino jį Tečiu, arba Tičiu, arba Papiu, tai yra tėvu, nuo to, jog jis, kaip geras tėvas kad rūpinas savo vaikais, taip ir jis gūžia visados sava perą ir saugoja jį nuo prapulties šildydamas, kursai dėl didesnės savo malonės būk nuleidęs į pasaulį ugnį, kaipo žmogaus globėją, kursai šildytų jį iki vėl pačiam Perūnui nepasirodant saulėje, kurią ugnį svietai, tuoįtimpos kūrindamas, saugojo, kaipo visų didžiausią jo dovaną, sau leista, nesgi be šilimos ir žiburio nieko nebūt šiame pasauly; kitaip sakant anie turėjo ugnį už slaptį savo tikybos. Žodis pats kurti, kurstyti buvo šventu ir dėl pačios ugnies tedėvimas, todėl vadino jį Kūre, arba Kūrioniu, arba Kūrėju, kurs savo šilima visa įkūrė šiame pasauly ir kutino visą sutvėrimą. Vadino jį Bočiu, arba Večiuoju Tėvu, Tėvaliu, nuo to, jog jis pirm viso gyvojo. Vadino jį Žiubriu nuo žodžio žiburys, jog jis visam pasauliui žiubino. Vadino jį Praamžiu nuo žodžių pra ir amžius, beje, amžiaus neturinčiu arba be pradžios esančiu ir pačiu pirmuoju, kurio pradžiai laiko nėra žinomo, tai yra be laiko. Vadino jį taip pat Aukštėju, arba Aukštuoju tėvu, nuo to, jog aukštai, beje, danguje, gyvenančiu. Vadino jį Visagysčiu, arba Gyveleičiu, arba Gyveleidžiu, nuo žodžių gyvas ir leisti, beje, visiems gyvybę duodančiu. Vadino jį taip pat Visgamtu, arba Vaisgamčiu, nuo žodžių vaisius ir gimdyti, beje, vaisių gimdančiu, arba gamtą veisiančiu. Vadino jį Aukopirmas nuo žodžių auka ir pirmas, kaipo tas, kurį reikia visų pirma aukauti arba garbinti. Vadino jį Labdariu nuo žodžių labas ir daryti, jog jis visiems labai darė. Vadino jį Likyčiu nuo žodžio likumas, beje, jog likumu žmonių rėdė, arba Lygyčiu nuo žodžio lygus, kurs vienybę ir meilę tarp žmonių antturi. Vadino jį Derintoju nuo žodžio derėti, arba derinti, nesgi, kad jis nebūt šildęs ir kutinęs javus ir visą gyvį šiame pasauly, tad niekas nebūt veisėsis ir augęs. Vadino jį Duotonu, arba Duotoniu, nuo žodžio duoti, kurs visą labai suteikė svietai. Vadino jį Žvaigždyksčiu nuo žodžių žvaigždė ir diegti, jog žvaigždes ant dangaus daigstė ir tuo į pasaulį žiburį leido. Vadino jį Lielu, beje, didžiu, nuo jo galybės. Vadino jį Sutvaru nuo žodžio sutverti, beje, kurs šilima pasaulį sutvirtino arba sukrekino iš dumpių, nesgi pirma dumpys, beje, amžina migla, pasaulio vietoje viešpatavusi, iš kurios jis savo šilima ilgainiui išperėjęs šį pasaulį, nuo ko vadino jį taip pat Pergrūdžiu nuo žodžių perėti ir grūdas dėl to, jog jis globė javus ir vaisius, kuriais žmonės ir gyvuliai mito, nuo to paties vadino jį Žemperiu, jog jis žemę išperėjo, nesgi ir žemė atšilusai vaisių teduoda, o rasi Seimperiu, jog šeimyną, arba seimyną, išperėjo. Vadino jį Godu nuo žodžio goda, beje, godos, arba garbės, vertu; Laukpačiu nuo žodžių laukas ir pats, jog jis gyveno ne vien aukštybėse, bet ir lauke, kurį jis rėdė taip pat, kaip jei dangaus aukštybes. Vadino jį Žempačiu nuo žodžių žemė ir pats, beje, tarė jį esantį ne vien danguje, lauke, bet ir pačioje žemėje, nesgi

kaip sakiau, atšilusį žemė vaisių tedavė, kuriuos privalumus mes šiandien ištariam per žodį visur esančiu. Vadino dar Perūną Viršaičiu nuo žodžio viršus, beje, jog jis viršininku yra, arba valdymieru, kursai visus daiktus šio pasaulio rėdo ir valdo. Vadino jį dar debesų Bangiotuju nuo žodžių debesis ir bangioti arba jaugti, nesgi vėjai, lytūs, darganos kilo per jo galybę. Vadino jį didžiuoju Šeiminku, arba Gaspadorium, nuo to, jog kaip šis savo butoje, taip jis danguje ir pasauly visais daiktais, gyvojančiais ir negyvojančiais, rūpinos ir apveizėjo visu tuo, ko vien kam reikėjo. Vadino jį Namėju nuo žodžio namėjis, kurs visados savo namuose linojo, noris rodės lauke, aukštybėse ir žemėj esančiu, vienok visados savo namuose buvo. Vadino dar jį Viešpačiu nuo žodžių vis ir pats, jog jis vis pats savo galybe veikė ir darė. Vadino jį Panu, arba Ponu, nuo žodžio pats, jog jis, kaip sakiau, vis pats veikė. Šiandien dar žmona sako į savo vyriškį mano pats vietoje mano vyriškis. Vadino jį Prigirsčiu, kurs šaukiančius arba meldžiančius girdi. Ant galo tarė tą Perūną turintį devynias galybes, kurios šiandien dar svieto pasakose yra minavojamos, taip pat skaitlius devyni iki šiai dienai yra dar už laimingą turimas, ką tvirtina pati žolė, devynių vyrų spēku vadinama ir už visų didįjį vaistą turima, kurią šiandien iš gudiškumo devynmace vadina. Žodis devintinės taip pat šiandien yra permanomas. Pats Lasickis sako, jog žemaičiai dar metuose 1566 Perkūną vadinę tečiu, arba tėvu, kursai motiną savo saulę, per dieną nuvargusią ir nudulkėjusią, vakarą vedąs į pirtį, idant ryto metą vėl linksma keltųsi ir žibėtų.

Tokią nuomonę apie dievą ne vien senovės raštai lietuvius turėjusius rodo, bet dar pati jų kalba iki šiai dienai tą tebstigavoja. Ir taip šiandien tebėr sakoma: „Ką paperėjo, sūnų ar dukterį?“ vietoje — ką pagimdė. Peras, perai, perėti, peruklai, užperis — žodžiai nuo visų šiandien dar permanomi ir suprantami. „Perkūnali dievali, nemušk žemaičio, o gudą kaip šunį rudą.“ Tą girdėdami prašaleičiai, bet nepermanydami jų kalbos, parašė, jog lietuviai perkūniją už dievą turintys ir garbinantys. Lygia dalia ir visus kitus Perūno dievo privalumus, viršiau minavotus ypatingais dievais pramanė, nes jei anie būt permanę lietuvių kalbą, tad būt žinoję, jog jų kalboj kas kitas yra Perūnas, arba Perkūnas, o kas kitas perkūnija, kaipogi Perūnas yra įkūrėjas viso pasaulio, beje, kursai išperėjo arba įkūrė visą pasaulį, o perkūnija yra jo galybė, kurią jis reiškia; kuriuodu žodžiu šiandien dar nuo visų yra žinomu ir permanomu, kaipogi šiandien dar žemaitė, nešiodama ant rankų kūdikėlį, perkūnijai pasiskelbus, sako jam senų dienų įpročiu: „Klausykis, Titis skelbias“ arba: „Bočius griaudžia.“ Taip pat latvis, išgirdęs perkūniją, sako: „Večasis tėvas baras“ arba: „Večasis kajo“, beje, vaikščioja po debesis, arba: „Papis, tai yra tėvas, subildėjo“, arba: „Bočius sutrinkėjo.“ Taip pat šiandien dar žemaitis, nužvarbęs eidamas prie ugnies ar į šiltą trobą išengdamas šildytis, senu įpročiu sako: „Oi tititi, oi tititi“, tai yra: „Oi Titi, Titi“; priminti reikia žodžius: šildyk mane nužvarbusį, beje, stiprink mane ir gūžk. Ne vien žemaičiai tą tebminavoja savotiškai kalbantys, bet ir lietuviai apgudę, tai yra kurie į gudus jau išvirto, jų kalba kalba ir tikyba seka, gyvenantys apie pilis Balosteke, Uolą, Usvietę, Vitesbę, Žąslaukį, padaugavy, patripenty, papinėj, šiandien rūpesny įsidūmoję, atsidūksėja tais žodžiais: „Och tititi“, tai yra: „Oi Titi, Titi.“ Ir taip netyčiomis reiškia senąją apie dievą nuomonę ir tuo rodo, kuo anie kitą kartą yra buvę. Čia dar jei priminsim, jog kalnėnai ir žemaičiai pagal savo būdą mažne prie kiek žodžio dievą minavoja ir taip sako: „Ai dievali, gaisras“, „Ai dievali, lytus anteina“, „Ai dievali, raugutis nevyko“ ir taip toliau. Tada nuo to regima yra, jog viršiau minavoti Perūno privalumai yra ne ypatingi dievai, nes jo privalingieji vardai, kuriuos girdėdami prašaleičiai ir jų kalbos nepermanydami tarė juos dievus savo minavojant: kaipogi pats Strijkauskis, praminęs žemaičių dievais šluotražį, raugą, pryparšes,

bestiją, ant galo, stokodamas jų vardų, parašė, jog žemaičiai 30 šimtų dievų senovėj turėję. Kad tuo tarpu visi žino, jog pačių žodžių nėra tiek jų kalboje, kiek jis dievų nori jiems įbrukti.

Ką viršiau apie Perūną pasakojau, sekdamas pačia lietuvių kalba, tą patį randam ir visų senuosiuose raštininkuose: kaipgi Herodotas rašo, jog kailinuočiai (Scythae) savo dievą Papiu ir Tečiu vadinę ir ugnį garbinę, ir taip tais pačiais vardais tuo kartu jau vadinę dievą, kuriais šiandien dar kuržemininkas ir žemaitis tebvadina savo Perūną dievą senu įpročiu Tičiu ir Papiu, bet, kaip prašaleitis, nepermanydamas lietuvių kalbos, parašė ženklą už lyčių, beje, ne tą, kurs ugnį davė, bet pačią ugnį pasakė garbinę, kurią, kaip viršiau sakiau, ne už patį dievą, bet už ženklą jo gerybės turėjo. Taip, kaip minavotas Strijkauskis, Varnių kanauninkas, važiodamos po žemaičius ir jų midų gerdamas, girdėjo žemaičius giedant: „Titis leido, Titis leido“, nepermanydamas jų kalbos, parašė Didis Ledo, būk buvęs senovėj koks dievas žemaičių, Didis Ledo vadinamas, į kurią šiandien lenkų raštininkai ne vien įsitėpė, bet dar pasavino, noris, ką tuodu žodžiu jų kalboje neša, nė vienas nepermano. Tai tas pats Strijkauskis sako toliau, jog buvęs jų dievas, Lelium po Lelium vadinamas; kas neregė ir čia, jog tuodu žodžiu yra lietuvišku lielum per lielą, arba didų per didį. Lenkai ir tą už savo dievą pasavino, vienok ką tas žodis jų kalboj neša, taip pat nė vienas nežino.

Antrasis raštininkas, paskiau rašas, sako: „Žemaičių pajūriuose (Sarmatorum) yra žmonės garbinantys savo dievą, vadinamą Kuros, beje, saulė, ant kurio garbės tuoįtimpos ugnį kūrinantys, nuo ko ir patys kuriais vadinantys.“ Kad tuo tarpu regėjom viršiau, jog žemaičiai Perūną vadino Kūrėju ir jį patį, ne saulę, garbino.

Trečiasis raštininkas, dar paskiau gyvenąs, rašo, jog kailinuočiai, stirvelėdami su egipcionimis apie pirmumą kilties savo tautos, būk stigavoję, jog ugnis šį pasaulį paperėjusi, ir tas tai pat ženklą už lyčių parašė, kad tuo tarpu regėjom viršiau, jog lietuviai, arba kailinuočiai, ne ugnį, bet patį Perūną, arba įkūrėją šio pasaulio, vadino ir ugnia jį garbino.

Taip sutinkant senovės raštams linkui nuomonės lietuvių apie dievą su žodžiais, šiandien jų kalboj tebkalbamais, gana bus dėl patvirtinimo tą dar priminti, jog patys grekonys tarė šį pasaulį nuo šilimos kilusį. Jog lietuviai senovėj turėjo su graikais ne vien pačias pažines, bet ir vieną kiltį, ką pats pavėdumas į vieną antrą jų kalbų stigavoja. Taip pat indijonų tauta, visų akyloji senovėj tarp visų kitų tautų, vadino įsikūnijimą savo didžiojo dievo Višnu, vadinamojo Adivarage Perunal.

Nuo to regima yra, jog lietuviai, atsidangindami iš tolimų rytų į šios dienos buveinę, ne vien buvo atsinešę tokią nuomonę apie dievą, kokią jų praprobočiai indijonys turėjo, bet ir patį žodį Perūnas užlaikę. Kas dar yra stebuklingesniu, jog tokios taip aiškios ir taip didžios apie dievą nuomonės nė kokia kita tauta senovių senovėj neturėjo, kokią lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, įsitėpę buvo. Nesgi ir paskesnieji raštininkai aiškiai stigavoja, jog vieną dievą ir dailidę, arba perkūnijos meistrą, teturėję, kurio visas pasaulis klausęs. Čia dar dėl patvirtinimo viso to, kas yra sakyta, gana bus pridurti tą, ką jau krikščionų, ne pagonų, raštininku du kunigu, 11-me ir 13-me amžiuje gyvenančiu, apie žemaičius parašė. Ir taip pirmasis sako: „Lig šiai dienai žemaičiai būtinai su mumis (krikščionimis) vienokią nuomonę visame turi, tiktai neleidžia artintis krikščionių prie pačių savo šaltenių ir lieknų, idant jų krikščionys neįrštų ir nesumaitotų.“ Antrasis taip pat sako: „Didžiai būt girtina ta tauta savo apsiėjimuose, kad tiktai sektų krikščionų tikyba.“ Ant didesnio patvirtinimo, jog tokią nuomonę apie dievą turėjo senovės lietuviai, tą dar pridursiu. Žinoma yra visiems šiandien, jog didžiame širdgile prancūzas sako „Mon Dieu“,

vokietis — „Mein Goth“, lenkas — „Mój Boże“ arba „Boże mój“; visi, noris krikščionys ir akyli žmonės, tačiau šaukias senu įpratimu prie savo dievo, kurį jis senovėj už savo turėjo ir garbino. Kad tuo tarpu lietuvis vienas visados dejuoja tais žodžiais: „Ai dievali, ai dievali“, nesako mano ir tuo pačiu rodo, jog jis tą dievą ir senovėj garbino, kurs visų buvo, ne vieno kurio.

Čia dar ne vienas gali klausti, dėl ko taip daug vardų lietuvių išminčiai pramanė savo dievui. Tam lig neatsakius, gali jo vėl klausti, kaip žmogui neišmanančiam gal aiškiau dievą parodyti, jei ne per jo privalumus, kuriuos ir visų didžiausias mulkis, minėdamas sau vieną žodį, gali stipriau dievo didybę įsitępti. To linkan jei minėsim, jog daug daugesniai privalumų turėjo grekonų ir rymionų dievas, Jupiteriu vadinamas, tad nesistebėsim, jei lietuvių žyniai ir išminčiai savo Perūnui pagal jo privalumus taip daug vardų pramanė. Tas dar yra minėtiniu, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, neturėjo nė kokių stabų ir paveikslų savo dievų, žinyčiose išstatinėtų, kaip kad kitos tautos pas save kad darė.

Tas yra dar stebuklingesniu, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, jau didžiai gilioj senovėj turėjo nuomonę apie antrą gyvenimą, beje, jog žmogus mirdamas nepasibengias būtinai, bet, tuo nustipus, jo dvėselė, arba dūšia, einanti kur tenai į aukštybes laimingiau gyventi. Nesgi tame daikte tokia yra senovės raštuose žinia įrašyta. Per penkis šimtus metų pirm gimimo Kristaus užsikėtęs koksai kalnėnas ar žemaitis (nėra žinoma) po svietą klajoti, norėdamas išminties ir gudrybos pramokti. Toj pačioj gadynėj gyveno Valakų žemėj garsus išmintys, vardu Pitagoras, kursai, lig nepradėjęs mokyti, liepė savo mokytiniams trejus metus tylėti, praėjus tam rakui, kurs išturėjo nekalbėjęs, tas galėjo klausytis jo mokslo. Tai Lietuvos ūkininkas, girdėdamas tokią garbę Pitagoro, nuėjęs pas jį ir pasisakęs jam esąs mulkis (Zamolksis buvęs vardas to lietuvio) ir noris išmintingu tapti. Tas Zamolksis išpildęs jo įsakymą, ilgai mokėsis ir daug išmokęs, paskui pagrižęs apent į savo namus ir mokęs svietą apie dūšios nemarumą, stigavodamas, jog tie žmonės, kurie karėj už savo liuosybę ir savo namus padeda gyvybę, nepasibengiantys čia ant žemės su kūnais, bet einantys į dangų, kuriame randantys grakščias žmonas, baltus drabužius, skanious valgius, saldų gėralą, o vasarą baltai apsidarę vaikštinėja, o kiti sveiki ir linksmi šokinėja, o žiemą tyliai plačiose lovose miegantys, nesgi visų didžiausia garbė esanti dievui Perūnui už liuosybę ir namus savo mirti. Todėl, tą įstatymą sekdami, kalnėnai ir žemaičiai karėse nuo neatmenamų amžių didžiai narsavo prieš neprietelius savo liuosybės ir savo ūkės, kokios nuomonės niekaip nepakleidė per didžiai ilgus amžius lig visų paskesniųjų gadynių, ką ir patys raštininkai savo raštuose stigavoja, noris iškreipdami, ir taip, jog galėję po smerčio pasiversti į gyvulius ar į kitus kokius daiktus. Kiti rašo, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, tikėję, jog žmonės sulig smerčiu nepasibengiantys, bet einantys į antrą gyvenimą ir tenai tokiais esantys, kokiais ant svieto buvo buvę, beje: vyresniaisiais ir turtingais, kareiviais ar ūkininkais, dailidėmis ar rankpelniais. Linksminęsi tenai, saldų midų gerdami, su grakščiomis žmonomis, kaip jau sakiau, baltuose drabužiuose, plačiose lovose gulėdami, juokavę; todėl kiekvienam mirusiam jo įrankį šalip padėję: ir taip, kareiviui vylyčias, kardą, seidoką ar svilksnį, darbininkui kirvį, dailidei kalną, gražtą, motriškosioms varpstę ir kuodelį, tardami, jog ir mirus tą patį darbą reiks atlikti, kurį ant svieto dirbo. Nes tą krikščionys pramanė, skaugėdami lietuviams didžios garbės, kaipogi dabar regėjom, jog pagal Zamolksio mokslą mirusieji danguje nieko nedirbo. Žinoma taip pat yra visiems, jog lietuviai pagonys, laidodami savo numirėlius, taip giedojo: „Eik, — sako, — vargali, į antrą gyvenimą daug laimesnį, kuriame ne tu vokiečiams, bet tau vokiečiai vergaus.“ Jei būt tikėję, jog ir po smerčio reiks vergauti, kaip gyvojant, tad nebūt taip giedoję laidodami. Jei

paskiau dėjo daiktus į kapus, tad ne dėl atencio darbo, bet dėl pasirodymo, jog, pasauly gyvendami, netingėjo.

Pagal jų nuomonę dorieji žmonės lig palaidojus stačiai ėję į dangų, bet nedorieji, kurie piktai elgėsi ant svieta, ir nelaiškiai, kurie sau gyvybę nelaiku atėmė, tiems mirus, jų dūšios ėjusios į gyvulių ir kitų gyvių kūnus arba į medžius, ežerus ir upes, kurios tenai kentėjusios neturtą ir badą lig rako, nuo dievo joms paženklinto, kuriam atėjus, galėjusios išeiti iš to kūno ir apsireikšti gentims ar svetimiams, palikdamos kokį noris jiems ženklą, kartais daiktą, su savim palaidotą, kartais įkirsdamos į slenkstį arba į vartus. Tokioj dingsty mokėję žyniai, taip vadinami kunigai, išsijautoti nuo vėlės, ko ji reikalavusi dėl savo išganyto; vadino tokias dūšias vėlėmis nuo to, jog vėlai naktį tesiskelbė ir baldės, kaip šiandien dar kad yra kalbama pasakose, jog dūšios tankiai skelbiančios medžiuose, upėse ir ežeruose globos reikalaujamos. Vienok nuožmių žmonių, kraugerių ir bedievių dūšios ėjusios į pragarą, arba peklą, kurioms pikčiurnos ir raganos tuoįtimpos žarnas jų tąsančios, kurios, tūkstančius sopulių kentėdamos, vienos klykiančios, kitos dejuojančios, rankas narstydamos. Tą žinodami, kalnėnai ir žemaičiai didžiai rūpinęsi tikumu savo dūšių atencioje, todėl mirdami liubėję įsakyti gentims visus apsiėjimus laidosenos kaip reikiant atlikti, kurie taip pat jų įsakymus didžiai saugoję, nesgi neattiesiant jų ne vien dievai, bet ir pačios dūšios baisiai apmaudavusios ant neklausančiųjų: kaipgi baldžiusios naktimis ir blaškiusios, darydamos jiems iškadas javuose, gyvuliuose ir kituose daiktuose, nesgi jos, nebūdamos palaidotomis, kentėjusios alkį, todėl, idant jas nutildytų, ne vien kiek pradėdami valgyti ar gerti mėčioję žemyn pirmuosius šmotelius valgio ir laistę gėrimo, bet dar metuose kartą ilgių dieną jas vaišinę, kaip tuojau regėsime.

Pagal jų nuomonę į dangų eiti ir doriesiems reikia per didžiai aukštą ir žiaurų kalną ropoti į aukštybes, todėl, idant lengviau. tenai galėtų įlipti, numirėlius degindami, mėčioję į ugnį meškos ir lūšies nagus, kiti prieš smertį patys nagų savo nepiaustę ir auginę, idant turėtų kuo įsikibti lipdami ir pasiilsėti galėtų. Pakalnėj to kalno gulėjęs bausis slykūnas, arba smakas, kurs nedorėlius ir piktadėjus ateinančius svaidęs šalin uodegos galu it viesulas rudens lapus; vargdieniams lengva buvę tenai lipti, bet didžturčiams didžiai sunku. Ant to kalno debesų aukštybėse gyvenusi dievybė, Perūnu vadinama, kaip viršiau minavojau, didžiai teisinga, doriesiems pailsį ir linksmybę, kaip sakiau, davusi, o nedorus pragare kankinusi.

Regis, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, tokią nuomonę apie dievą ilgai yra užlaikę, ką stigavoja ne vien žodžiai jų kalbos, bet ir senovės raštai, kaip viršiau minavojau. Užvis jog šaldrų ir prašaleičių, atklydusių į savo kraštą, kurie norėjo savo nuomonę apie dievą jiems įbrukti ir tikyba naują įkurti, tuos, kaipo norinčius sau valdžią įgyti ir svieta nuvergti, be meilės galavo. Kas dar didžiau, pačios savo vyresnybės netaupė, jei ta kuo metu norėjo jiems ką norint naują pramanyti, nesgi anie tankiai regėjo per prityrimą, jog valdymierai tautų dėl to vien kartais įveda svetimus parėdymus į savo ūkė, idant per tą galėtų padidinti savo valdžią ir svieta nuvergti. Vienok ir taip saugodamies nuo svetimų įpročių, ilgainiui, įsipaižinę su artimomis tautomis, prekiodami su jomis ir bičiulaudamos, kartais jas nukariavę arba patys būdami paveiktai ir į svetimą valdžią kliuvę, arba svetimas tautas, vejamas nuo kitų, pas save priėmę ir globe, užlaikydami pagal viešių įstatymus visa, kas jų buvo, negalėjo būtinai išsisaugoti nuo to, kas buvo svetimų, lygia dalia ir tos nuomonės apie dievą, kokią buvo įgiję, negalėjo nepalytėtos ilgainiui užlaikyti; nesgi palengvai gudinos ir jaukinos į svetimą nuomonę ir dabą, užvis pasitiikę tokiose notyse, kuriose reikėjo jiems taupyti svetimą mokslą ar kokią žinią sekti, kas vis, ne visiems raštą

savo temokant, it veikia nutiko; nesgi kaip kurs bylesnis kokį daiktą išguldė jiems, taip ir kiti klausė jo, kaip guvesniojo ir gudresniojo, ir sekė jo mokslą, ir per tą klydo nuo pirmosios savo nuomonės apie dievą, ir daug svetimų įtarų pasavino, lig netapę dar krikščionimis.

Ir taip jau pradžioje dvyliktojo amžiaus atėję teutonų vokiečiai į Žemaičių pajūrius kardu lietuvių krikštyti sako, jog Parusny radę jau šėtrą po dideliu ažuolu, visados žaliuojančiu, pas kurį žyniai, arba kunigai, amžiną ugnį kūrinę ažuolo medžiais. To ažuolo kamiene buvę trys uoksai, kuriuose trys dievai, arba medžio stabai, įstatyti stovėję. Tarp tų stabų vienas buvęs pavėdus į amžiaus vyrą, kursai turėjęs veidą drąsų ir raudoną, barzdą garbanotą, ant galvos liepsnas tvaskančias, rankoje vylyčias. Gyventojai vedinę jį Perūnu, arba Perkūnu, visų didžiausiu savo dievu ir davėju šilimos, ant kurio garbės kunigai, kaip sakiau, amžiną ugnį kūrinę ažuolo malka.

Antrasis stabas antrajame uokse buvęs grakštus jaunikaitis, galva jo varpų vainiku apklėsta, veido linksmo, vadinę Trimpa, arba Drimba, kaip patarlėj šiandien dar yra sakoma: „Eik sau po Trimpų“, arba Jore, beje: pavasario dievu, laimės davėju, įkūrėju pakajaus, brandos ir gausumo, globėju gyvulių, orės ir javų; kaip Perūnas buvęs šilimos dievu, taip šis vaisiaus. Aukavę jam javų pėdus, mirą, gintarus, vašką ir vaikus, jis didžiai gėrėjęsis žmogaus krauju. Ant jo garbės laikę dideliame inde žaltį, kurį kunigai didžiai steigiai maitinę, pienu lakindami ir varpose gulindami. Lietuviai turėję jį už šventą, į karę traukdami, sutikę kely žaltį, tarę, jog jis esąs Trimpos dievas, arba, kaip prašaleičiai vadina, Patrimpo dievas. Jam aukaujant, vyriausias kunigas turėjęs tris dienas pasninkauti, ant plikos žemės gulęs, ir į šventą ugnį smilkalus mėčioti. Vadino jį, kaip sakiau, Jore, nesgi kožnas žino, jog pavasari, sniegui padribus, kad kielė ledą išspiria, tad pasirodo lauke ir krūmuose Jorė, beje, žalesa; vadino jį Sausjurgiu ar Šlapjurgiu, pagal tą, kaip pavasaris buvo — sausas arba šlapias, todėl šiandien dar žmonės, pašaro stokodami, dejuoja senu įpročiu: „Ai Jorutale, kame esi?“ Nesgi Jorė atėjusi paveikia badą, kursai kaipo smakas vis rijo žmones ir gyvulius; todėl, jai atėjus, ne vien žmonės, gyvuliai, bet ir patys paukščiai džiaugias, kaipogi lakštingala, pradėdama giedoti, visų pirmąją garbina; todėl vadino jį dar Ganykliu, Bandganiu, ir iki šiai dienai yra dar ašvienių ir gyvulių globėju vadinamas ir visų senuosiuose šiaurės raštuose didžiai garsus, apie kurį trumpumas to mano rašto neleidžia išsiplėsti, vienok linkėtina yra, idant žinovai Lietuvos kalbos dabotųsi į tuos palaikus, kalboje dar tebesančius, ir aiškiau išreikštų, nesgi šiandien yra dar tariama: „Eik sau po Trimpų.“ Norint į maldą veizint, kurią ant jo garbės kalbėjo, regima yra, jog tą patį Perūną garbino, tik tai kitu vardu arba privalumu, kaip tuojau regėsime.

Trečiasis stabas trečiajame uokse buvęs išblėškęs senis, rūsto veido, barzdos nutįsusios ir išdriskusios, galva baltu nuometu apgobta, nuo visos savo stovylos pavėdus į numirėlį. Vadino jį Smerčiu, arba Giltine, Pikuliu, arba Piktuliu, Drebkuliu, Dargūnu, Galūnu, Pragartu, Jodu, Bubiū, Ragočiu, Kipšu, Kelmu, Juodžiu, Galgiu, Viliūnu, Velniu, Bildžiuku, Pikčiu, Tratintoju nuo žodžių pykti, drebėti, dergti, galuoti, pragaras, juodas, galas, vilti, bildėti, tratinti, buginti, bangioti, jog keldino jūrose audras, nuo kurių voliojami vandenys putojo, ir taip toliau, kuriais vardais šiandien dar lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, pikta dvasią minavoja. Čia taip pat reikia dar persergėti, jog prašaleičiai, nepermanydami lietuvių kalbos, kožną privalumą ypatingu dievu pramanė. Kaip Jorės dievas visa veisęs ir steigęs, taip Pikulis visa naikinęs. Trys kaukolės — žmogaus, jaučio ir arklio, pamautos ant ragotinių, stovėjusios pašėtrėj; maldant jį, deginę jam ant garbės taukų puodelį, dykęs jis visų

brangiųjų daiktų aukai nuo savo garbintojų; jei trečioje dienoj reikalaujančios aukos negavęs, tad paskui krauju tiktai begalima buvusi jį numaldyti. Iš svieto rūpesnių, vargų ir sopulių gėrėjęsis ir džiaugęsis. Taip pat mušę jam ant garbės žmones ir gyvulius, arklius, kiaules ir ožius, kurių krauju šventą ažuolą šlakstę, nuo ko jis būk visados žaliavęs. Kaip Jorės dievas buvęs visiems maloniui ir taikiui, taip šis baigiu ir nuogaščiu. Taip pat jis karojęs ir kankinęs tuos, kurie neklausę kūrėjų kūrėjo arba kurie aukaudami šykštavę. Visame krašte daug vietų buvusių jo aukoms dėl numaldymo jo rūstybės ir dėl išvengimo jo karonės pavestų.

Jei dabar paklausim, ką tie trys stabai uoksuose žaliojo ažuolo rodė, veikia galės atsakyti: vasarą, rudenį ir žiemą; ažuolas pats buvo ženklui Perūno, kurs visa tą saviepi glemžė ir valdė. Nesgi žodis pats triadyba, lig šiai dienai tebesas latvių kalboj, aiškiai tą rodo: kaipogi paeina jis nuo žodžio trys ir gadyba, beje, metų laikas; nesgi žodžiai gadybė, gadas, gadyba nuo visų yra permanomi, ir taip žodis triadyba ženklina tris laikus metų.

Negal žinoti neigi senovės raštuose rasti, ar Perūnas yra turėjęs pačią, ar ne. Vienok, sekantis patarlėmis ir dainomis, gal manyti, jog saulė vaikus turėjusi, kaipogi šiandien dar yra tariama į susyžusį žmogų, sako: „Tam nė saulės dukterė neįtikta“, nes kokia ta dukterė yra buvusi, to negal rasti; jog saulės vyriškiu yra buvęs mėnuo, tą mums senovės daina rodo, jog saulė verkusi, ir tas yra žinoma, nesgi iki šiai dienai yra žolėlė, saulės ašarėle vadinama. Sako tūli raštininkai, jog žvaigždes saulės vaikais vadinę, bet taip galėjo tėvai, savo vaikų klausiami, atsakyti, bet jų išminčiai ir kunigai kitą nuomonę apie jas turėjo, jei jų takus žinojo ir nuo jų laiko sekės, kaip tuojau regėsime.

Pikulio, arba piktojo dievo, buvusi žmona Giltinė; kokius vaikus yra turėjęs, taip pat nėra žinoma; bet kaip Smertis yra ne vienoks, taip ir Giltinė ne vienokia buvo, ką šiandien dar patarlė rodo, saiko: „Eik sau po giltinių“ arba: „Giltinių kalpa.“

Čia jau regim, kaip toli buvo atsitolinę kalnėnai ir žemaičiai nuo savo pirmosios nuomonės apie dievą Perūną, ir taip regim jau, jog ne vieną dievą, bet kelis dievus godoję, ką šiandien senas įpratimas kalboj patvirtina, sako: „Dievai žino, kur dingo.“ Buvę jau taip pat dievų tarnai, arba kunigai, kurie ant jo garbės amžiną ugnį kūrinę. Žinoma yra kožnam, jog tie žyniai, arba kunigai, kaip išmintingesni ir guvesni likusiojo svieto, pasidarė pradžioj per savo buklumą ir gudrybę tarpininkais tarp dievų ir žmonių, ir dėl to kiekvienos tautos pradžioje ūkės valdžia ir rėda randama yra kunigų rankose, nesgi anie visados sakės visa žinantys nuo dievo, ko buvo reikią tautai ar giminei, ir jo įsakymu būk svietą valdantys. Svietas vėl nuo savo pusės, regėdamas žynius guvesnius ir gudresnius, jų įsakymų klausė, kaipo įsakymų paties dievo, o svietas, neišmanydamas ko, nuo jų teiravos ir jautojos, kaipo išmintingesnių už save, kurie išguldė jam daiktus, nuo jo nepermanomus, jau pagal ūkės reikalus, jau pagal savo naudą, ir visados taip guviai, idant kožnoje dingstyje galėtų patys nusiteisinti, jog anie teisybę buvo svietui sake. Neminsiu kitų jų pramonių, čia gana bus pridurti tas, kurios iki šiolei dar pasakomis yra po svietą minavojamos. Tarė žyniai svietui, jog kiekviena veislė visokio gyvio turinti savo valdymierą, kursai su savo veisle, ką norėjęs, tą galėjęs daryti. Svietas, matydamas, jog bitės, gulbės, gervės, žąsys vadovus sau. turi, it veikia išitėpė tą nuomonę, kurią sekdamas, atėjo ant to, jog tarp pačių šiukštinių matydamas vienus didžiai didelius, vadino juos karaliais arba valdymierais mažųjų šiukštinių, nemindamas ant to, jog tie žalčiai ir kirminai buvo kitos veislės ir retesnės, svietas tuo tarpu, rečiau matydamas, dar didžiau nusitvirtino savo išitėpime, o regėdamas dar jų keršas krames, tarė juos su karūnomis esančius. Tą patį darė su žvėrimis ir kitais paukščiais ir gyviais. Toksai

īsitēpimas ilgainiui taip paskydo sviete, jog ne vien tarp gyvū daiktū tarēs regīs jū valdymieras, bet ir tarp negyvū, tai yra medžiū, akmenu, upiū, ežeru, lieknū ir giriū. Ilgainiui tie patys žyniai pramanē, jog kokios tenai dvasios galinčios ī tuos gyvus ir negyvus daiktus pasiversti ir daryti tame naujame savo būde gero ir pikto, pagal tą, kokios dvasios tenai pasitiko, piktos ar geros gyvenančios. Nuo to šandien dar girdimos yra pasakos po svietaū apie vilktrasas, apie dūšeles, dejuojančias medžiuose, upēse, ežeruose ir lieknuose; vienok ir tokiamē jau nuomonēs paskydime vis dar tarē vienā dievā viso to valdymieru dangujē esantī, kurio visi pasauly esantieji valdymierai klausantys, kā raštininkai, penkioliktajame amžiuje gyvojantys, patvirtina.

Ilgainiui svietas, matydamas per prityrimā, jog vieniems žmonēm jū veikaluose ir darbuose bei kētėjimuose klojas ir vyksta, kitiems, didžiau steigiantiems ir trūsiantiems su didesniu protu ir išminčia, visa, kā vien neužsiēmē nuveikti, tas nesikloja ir nevyksta, nuo ko tarē esanti galybē, kuri vieniems padedanti jū veikaluose; tą galybē vadino Laima, nuo žodžio lemti. Ta Laima turėjusi įvairius vardus arba privalumus pagal notis, kuriose pasirodē. Antra galybē, kuri visokius visū geriausius kētėjimus ir darbus gaišinusi ir ardžiusi, tą vadinę Nelaima arba Laume. Noris jiedvi įtarliojo vienais ir tais pačiais vardais, kaip tuojau regēsime, vienok jūdviejū būdas buvo būtinai įvairus. Ir taip gerajā galybē, arba Laimā, vadino Krūvine nuo žodžio krauti, kaipogi tariama buvo brandēs Krūvinē, varpū Krūvinē, šandien dar sako: „Žiedus krauna, žiedus krauti." Vadino Vaisgamta, jog gamtā, arba natūrā, veisē arba skalsino. Duoklē nuo duoti, Javinē nuo javū, Tyklē, jog visados tyliai laimino, be alaso, be tranksmo, vadino Žvaigždūnoke, jog žvaigždes sekē; kaipogi retai rodančiosios žvaigždēs visados reiškē laimē arba nelaimē. Žvėrinē, arba Krūminē, nuo krūmo, jog medžiodami daug žvėriū sugavo. Tankiai dar Upine nuo to, kaip žuvū daug upėj sužvejojo. Gaubjavē nuo gaubti ir javū, jog javus gaubē, akalsino ir gausino. Liela, arba didelē, nesgi buvo didelē ir maža laimē, kaip šandien dar yra tariama: „Tam daiktui, — sako, — reikia didžios laimēs" arba: „Mažā laimē šandien teturējom." Jei raugas vyko, vadino ją Raugutine. Vadino Gužē nuo žodžio gužuoti, arba keliauti, nesgi ji keleivius kelionėj glemžusi ir globusi nuo ojaus. Aušrā turėjo už laimē, ir taip sako: „Ant laimēs mūsų pradėjo aušti" ir taip toliau. Palaikus tokio īsitēpimo gal dar dainose girdėti. Tarē ją motriškā ir aldā esant, jos minavonei paliko iki šiai dienai lauminėjimas.

Antroji galybē, kaip sakiau, buvo priešinga pirmajai, beje, piktā daranti, todėl Nelaima arba Laume vadinama buvo; turėjo ji tuos pačius privalumus, kaip jei Laima, tiktai ant pikto, todėl vadinos Ganda nuo žodžio gandinti, jog svietaū gandino, keldama žmogui nelaimingas notis arba darydama nuopuolius; vadino ją Giltine, Suka, Mogile; ir taip sakoma dar yra: „Kuri čia tave giltinē smaugia? Nuvargēs, — sako, — it laumēs nujotas." Vadino ją Kauke, arba Gauke, jog nuo vieno turtus vogē, o kitam juos davē. Vadino ją taip pat Žvaigždūnoke, nesgi tarp žvaigždžių buvo nekurios tariamos, jog jū pasirodymas nelaimē svietui reiškē. Tarē ją ne vien žmones, gyvulius, bet ir pačius medžius novijant; ir taip šandien dar medžiuose nevykusias šakas laumšluotēmīs vadina, ir taip toliau. Kas Laima arba Nelaima yra buvusi, nuo šios pasakos gal sektis.

Kana kados vargdienē žmona pagiry viena šienā grėbusi, neturēdama kur savo kūdikėlį padėti, ēmusis ī medžio šakelę lopšely jį pasiejusi ir pati begrėbdama tenai prasišalinusi, noris vis širdy krūpaudama, kad paukštis jos kūdikėlį nepagautū ar žvėris kad neprarytū; tuo rūpindamos, vakarop išgirdusi balsā lopšelio linkan: „Čiučiuo leliuo, čiučiuo leliuo, netyčios darbas." Nusigandusi žmona šoka prie lopšelio ir randa tenai kūdikėlį tyliai bemiegantį, didžiai branguose vystykluose

įvystytą. Prasidžiugusi tuo, grįžtanti namo linksma su kūdikėliu, bet, lig į savo namelį neįėjusi, sutikusi savo susiedę didžturtę ir džiaugdamos pasakojanti jai apie laimę, kuri jos kūdikėlį buvo sutikusi. Didžturtė gobšė, skaugėdama taip didžios laimės savo susiedei vargdieniui, ryto metą nunešusi savo kūdikį į pievą ir tenai į medžio šaką lopšy pasiejusi ir pati paėjusi šalin grėbti, it tarsi nieko nežinodama. Vakarop atsiliepęs auklėjančios laumės balsas pas lopšį: „Čiučiuo leliuo, čiučiuo leliuo, tai tyčių darbas." Tad didžturtė, vildamos turtingesne tapsianti, eina prie savo kūdikio, nes jį randa tenai nuo laumės pasmaugtą bei maitkauliais apkrautą. Ir taip vienai žmonai laimė, antrai nelaimė nutiko.

Senovėj lietuvių išminčiai gyvenimą žmogaus lyginę į audeklą, kuri devynios indėvės tiekusios; vardai jų buvę: Verpėja, Metėja, Audėja, Gadintoja, rasi Mogilė, Kirpėja, Skalbėja ir Sargė; nesgi visų vardai šiandien dar nėra žinomi. Verpėja verpusi, Metėja metusi, Audėja audusi, Mogilė trukinusi jas nuo jų darbo, gailindama joms šiokius tokius niekus maloniomis ir švelniomis pasakomis taip mandagiai, jog kitos, klausydamos jos, užmiršusios savo darbą. Mogilė tuo tarpu, šioms bevampsant, gadinusi jų audeklą. Tam žmogui, kurio amžius kliuvęs į Mogilės nagą, tekusios visos nelaimės, beje: ligos, opos, nuopuoliai, ūkėj ir karėj turėjęs kentėti, barniai ir netaikos su artimais gentimis gildžiusios jam širdį, trumpai sakant, vis tas jam nutikęs, kas žmogaus amžių trumpina. Indėvė, vadinama Sarge, kuri audeklą saugojusi nuo Mogilės, tuoįtimpos grūmusis su ja ir skudrinusi kitas jų darban, pasakodama apie dorybę ir narsybę ūkės ir karės Lietuvos vyrų; bet tankiau nelabajai kaip gerajai indėvei vykusi. Žmogus, kurio amžiaus neįgavusi Mogilė, nieko pikto neprityręs šiame pasauly, bet atkaliai, visa jam klojos: meilėj ir vienybėj gyvenęs su gentimis, visados karėj pergalėjęs savo neprietelius, namie gyvenęs pakajuje, godoj ir džiaugsme, kuriam nukirpusi jo amžių Skalbėja ir paėmusi skalbti, idant baltą atduotų Aukštėjui, kursai, pasiūdinęs marškinius, vėl atdavęs mirusiajam danguje dėvėti. Toms indėvėms kiekvienas žmogus turėjęs pavestus akmenis, ant kurių aukavęs joms aukas, kaip šiandien dar yra sakoma į žmogų, didžiai sunkiai dejuojantį: „Kuri čia tave indėvė suka, arba piauna?" Ką patvirtina skiautelė dainos, iki šiolei užlikusios: „Oi dievuti, dievuti, išskalb man amžiučių, kad skaisčias eiti galėčiau, plikas danguj nestovėčiau" etc.

Viršiau minavojau, jog senovėj lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, per ilgą laiką neturėjo trobesių, taip vadinamų žinyčių, kuriose visuotinai susirinkę būt dievą garbinę, bet meldės ant aukštų kalnų, kuriuos auko kalnais, nuo žodžio aukauti, vadino, arba giriose ir šėtruose po visų dideliaisiais ažuolais, visados žaliuojančiais, kurie žaliavo rasi iš didžios savo karšaties, rasi iš parėdymo pačių kunigų. Darė tą krūpaudami, idant liuosybės savo nenustotų, kuria džiaugės, nesgi regėjo, jog visos tos tautos, kurios žinyčias turėjo, jų ūkininkai nebuvo taip liuosais, kaip kad buvo kalnėnai ir žemaičiai, kaipogi regėjo jų ūkininkus išskaidytus į luomus, arba, kaip šiandien sako, stonus, vienus antriems vergaujančius; todėl, tuo įsitėpę, kaip viršiau sakiau, visus tuos, kurie tiktai norėjo jiems maldos trobesius įkurti, tuojau visus be perskyros galavo, kaipo vylėjus, kurie nori patys išsikelti ir valdymierais tapti, o svieta nuvergti; nesgi samprotavo, jog žyniai taip pataisys, jog aniems patiems visados bus gerai, o svietai vargai paliks: kaipogi svetimus apsiėjimus girs, o namiškuosius peiks ir niekins, visados svieta mokys ir niekados nieko neišmokys dėl to, idant jiems visados vergautų, kaipo guvesniesiems ir gudresniesiems. Vienok ilgainiui, noris veng nuo prašaliečių, kaip viršiau minavojau, bet bendraudamies ir bičiulaudamies apgudo jų apsiėjimais, ir jau dešimtajame amžiuje žemaičių žinyčia saloj Rusnėj yra didžiai garsi, į kurią, sako krikščionų kunigas, vienuoliktame amžiuje gyvenęs, tvino svietas

nuo visų kraštų teirautis ir jautotis savo reikaluose, ne vien netikėliai ir pagonys, bet ir patys krikščionys grekonys, beje, gūdai ir biskajai. Raštai senovės stigavoja, jog būk kartagionys, arba penai, norėdami su žemaičiais prekiauti gintarais, kurie senovėj į auksą lyginami buvo, atėję per 100 metų pirm gimimo Kristaus jūromis pagal į Nemuno upės įtaką ir tenai saloj Rusnėj būk įkūrė žinyčią ir pavedę ją į globą savo prekės dievo, Kuronu, arba Kronu, vadinamo, nuo kurio ilgainiui ir pačią upę Nemuną Kronu praminę, kuri senovės raštuose visados nuo prašaleičių tuo vardu yra vadinama. Toje žinyčioj amžina ugnis rusėjusi ant garbės dievui, nuo ko, regis, ir pačią salą, kaip šventą vietą, kurioje ugnis rusėjo, Rusne yra praminę, o patį kraštą Parusniu, gyventojus, tenai gyvenančius, parusiais, arba parusėnais. Paskui atėję teutonų vokiečiai į tą kraštą žemaičių krikštinti tą žinyčią metuose 1250 sugriovė ir akmenį, ant kurio buvo išrašyti metai jos įkūrimo, būk nusiuntę popiežiui Inocentui III į Rymą.

Antrosios žinyčios, prašaleičių raštuose Romoje vadinamos, toksai yra aprašas. Didelėj lygmėj pagiry stovėjęs nuo amžių aukštas ir didžiai drūktas ažuolas, tuointimos žaliuojas, beje, vasarą ir žiemą, kursai buvęs šešiais kampais zomatu aptvertas, priešakinėj sienoje netoli nuo ažuolo buvusi anga, o užpakalinėj rūšiai, kuriuose indai ir kiti įrankiai, tai lietai derantys, buvę laikomi. Dešinėje pusėj buvę rūmai, kuriuose visų vyriausias kunigaikštis, nuo prašaleičių vadinamas krivė krivaitis, arba kūrėjas, gyvenęs, po kairės tos angos buvusi gaspada (keleiviams, atėjusiems dievų maldyti. Apsukui tos žinyčios buvęs klajumas, į kurį svietas susirinkęs liubėjęs melstis, kuriame malkinės ažuolo medžių sukrautos stovėjusios ugnei šventai kūrinti. Pašaliuose to klajumo buvę žynių, arba kunigų, namai ir kitų žinyčios tarnų ir tarnaičių. Pas angą buvęs aukuras, ant kurio gyvulius aukavę ir amžina ugnis, ažuolo medžiais kurstoma, dieną ir naktį kūrinius. Kamiene to ažuolo buvę trys uokšai, kuriuose stovėję įstatyti trys dievai, viršiau minavoti. Perūnas vidury, Trimpa kairėje, o Pikulis dešinėje šaly Perūno. Visi užlaidyti brangiomis brangesnėmis zaslonkomis, arba užlaidinėmis. Apsukui ažuolo buvęs šėtras, brangiomis drobėmis išsagstytas. Prieš žinyčią stovėjusios, kaip sakiau, kaukolės, ant ragotinių pamautos, dėl parodymo, jog nieksai ten negalėjo prisiartinti, galvos savo nepadėjęs. Pats tiktai visų vyriausiasis kunigaikštis kūrėjų kūrėjas tegalėjęs tenai įeiti, kurs davęs atsakus vardu Perūno klausiantiems. Ant metų šventės aukavę tam Perūnui baltą žirgą, kurį, reikiant aukauti, žynys taip nujodęs, jog nuo vargo pats žirgas pakritęs. Tam Perūnui aukavę taip pat karės imtinius, karėję sugautuosius, kaip tuojau regėsime. Visą tą klajumą didžiai plati giria nuo visų pusių klėstusi. Jei kas svietimas būt palytėjęs savo koja tą šventą vietą, tad reikėjusi jo krauju dievus užrūstintus numaldyti. Lygia dalia ir tą karoje, kurs būt toje šventoje girioje medį nukirtęs. Tą žinyčią pirma danai buvo sugriovę, paskui teutonų vokiečiai, atėję į tą kraštą svietą krikštinti metuose, kaip sakiau, 1250, iš pamato išvertė.

Trečioji, Vilniaus, žinyčia taip yra aprašyta. Vietoje, kurioje nugis stovi bažnyčia švento Stanislovo, katedra vadinama, buvęs šventas ažuolynas, kame upelis Vylis su upe Nerim, šiandien Vilija vadinama, susineria. Tame ažuolyne buvusi Perkūno žinyčia, metuose 1265 nuo Gereimanto, Lietuvos kunigaikščio, arba didžiojo gaspadoriaus, įkurta. Aukštis jos 45 kurpes turėjęs, o platumas 300 kurpių, pačių sienų aukštis buvęs 45 korpės be stogo; einant nuo panerio, vieną angą teturėjusi, priešakinėj jos sienoje buvusi sukrautuvė, arba koplyčia, kurioje buvę sukrauti įrankiai, stoikai ir kiti šventi baldai, reikalingi auką, arba apierą, atliekant. Apačioje tos sukrautuvės buvęs rūšys, kuriame varles, žalčius ir kitus šiukštinius, reikalingus žyniams, laikę. Ant tos sukrautuvės, arba koplyčios, buvęs pavietis, per 48 kurpes aukščiau iškeltas už sienas. Pačiame pavietyje stovėjęs dievo stabas, kurį buvo parnešę

iš Palangos šventosios girios. Pati sukrautuvė ir pavietis buvusi iš plytų. Čia priešaky tos koplyčios stovėjęs aukuras, arba altorius, beje, kur auką kūrino arba gyvulius, Perūnui pašvęstus, degino. Tas aukuras turėjęs dvylika laiptų, kožna laipta buvusi per keturias kurpes su viršum aukšta, pats aukuras turėjęs devynias kurpes aukščio, o 37 platumo ketvirtainy, kurio viršus taurų ragais apkašytas buvęs; aukštis aukuro nuo apačios iki viršaus turėjęs 27 kurpes. Kiekviena laipta buvusi pavesta kiekvienam dangaus ženklui, ant kurių kas mėnesy vieną kartą aukavę toje dienoj, kurioje saulė įžengusi į antrą dangaus ženklą, arba Zodiaką, rudenį atsitolindama ir pavasarį artindamos; ir taip aukščiausioji laipta buvusi pavesta Vėžiui, o žemiausioji Ožragiui. Ant tų laiptų tikroji auka nesikūrinusi (kaip tariama buvusi), bet tiktai paveikslai dangaus ženklų, iš vaško padirbti, beje, Levo, Mergaitės ir kiti, pastatyti stovėję tūlomis šventomis dienomis, ant kurių visados amžina ugnis kūrinusis dieną ir naktį, saugojama nuo ypatingų tos lietos kunigų, arba žynių. Vidury viršaus to aukuro buvusi įlinkmė, taip naguotai pataisyta, jog nei lytus, nei sniegas negalėjęs tenai ugnies gesyti, neigi vėjas jos blaškyti, bet atkaliai, tokioj dingsty liepsna kuo didžiau dar aukštyn tvaskėjusi. Tas aukuras turėjęs dar saviepi kambarius, kuriuose taip pat laikę pašvęstus mazginius ir stotkus. Įeinant į žinyčią, buvę rūmai kūrėjų kūrėjo, tai yra aukščiausiojo kunigo ir visų vyriausiojo antveizo šventos ugnies. Ant tų rūmų buvęs apvalus bokštas, iš kurio kunigai saulės taką sekę dėl žinojimo pirmosios dienos mėnesio, ant kurios laiptos kuo metu reikia aukauti; į to bokšto sieną liubobę Naujų metų dieną įmūravoti paženklintą plytą, kad praėjusių metų skaitlių žinotų. Gudų kunigas Mitrofanas iš Pinsko rašo, jog Gereimantas, didysis Lietuvos kunigaikštis, ketėdamas tą žinyčią strūnyti, Šventaragiui, savo tėvui, dar gyvojančiam, metuose 1263 būk leidęs į Žemaičius siuntinius pasiteirauti Rusnės, arba Panemunio, žinyčios apie likumą atenčios Vilniaus žinyčios. Rusnės, arba Panemunio, žinyčia apreiškusi siuntiniams, jog Vilniaus žinyčia tol tversianti, kol pati pagonybė pateksianti, kuri būk žinyčia įsakiusi 122 apvali plyti padirbti su įsakytais nuo jos ženklais, laimingus ir nelaimingus metus rodysiančiais, tarp kurių paskuojoji plyta turėjusi dvikežį skersį, arba kryžių, kuri, kaipo kokias dovanas, didžiajam kunigaikščiui nusiuntusi, liepdama įdėti tą ženklą į ūkės žymę, nesgi tuo reiškusi, jog, atėjus tam ženklui, krikščionys sugriaus žinyčią ir panieks senąjį tikėjimą. Tos plytos, sako minavotas raštininkas, po truputį buvusios jo amžiuje dar regimos nuo pietų pusės varpnyčios katedros sienoje, kuri per pusę esanti permūravota, senajai sudegus metuose 1399. Noris tos plytos šiandien nieko nesmilina kaip angis, vienok pritirtu yra daiktu, kad lietuviai, Vilniuje metuose 1387 apsikrikštiję, panedėly po baltosios nedėlios tą žinyčią sugriovė, tarp skaitliaus minavoto 121 plytos pasitiko ir ta, kuri turėjo už ženklą dvikežį skersį. Lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, gailėdamos savo praėjusios gadynės ir savo laimingų dienų, ryžos amžinai minavonei tos dienos, kurioje tą žinyčią buvo sugriovę, raudoti ir šventinti, kaipogi iki šiai dienai daug žmonių iš namo savo išeiti į tolimą kelionę arba ką sunkų dirbti panedėly už grieką sau turi; nes, idant paslėptų tą savo gailėsį nuo lenkų kunigų, sakės jiems karaliaus dieną šventinantys.

Tokių vietų daug dar buvo, kuriose dievai šėtruose stovėjo ir šventa ugnis ant garbės jų buvo kūrinamai tarp žinomųjų šiandien tos buvo: Žemaičiuose viena, Rusene vadinama, šventoje girioj, toj pačioj vietoj, kurioje šiandien Raseinių pilis yra, nuo kuries Raseiniai ir vardą savo gavo. Antra Vilkmėrgės papily, Deltuva vadinama. Trečioji taip pat Žemaičiuose ant Šatrijos kalno, ant kurio metuose 1417 šventą ugnį užgesius, pirmieji krikščionų vyskupai Luokėje gyveno, saugodami, idant žemaičiai persikrikštiję slapta šventos ugnies ant kalno nebūrintų. Ketvirtoji buvusi Palangos giriose Ginčio žinyčia, nuo jos paskuojo kūrėjų kūrėjo vadinama, ant Kuršo rubežiaus,

kurią slapta didžiai vėlai, jau krikščionimis būdami, dar lančę žemaičiai, parusėnai ir žemgaliai, arba kuržemininkai, minėdami savo laimingas dienas ir tardami save angis broliais buvusius; bet metuose 1700 išvertė ją žuvėdai, tardami tenai girios vidury paslėptus lobius rasiantys. Visos kitos tokios vietos, kuriose amžina ugnis ant garbės dievo rusinama buvo, vadinamos rusnės, nuo žodžio rusėti, arba amžinai degti, tai yra jog tenai amžina ugnis rusėjo, arba kūrinės, vienok vardai tų vietų, noris šiandien gudiškai išversti, Rosa, Raseiniai, Rusnė, Rusė tą teisybę tebstigavoja, o raštai senovės patvirtina.

Viršiau regėjom, jog ugnį per šventą turėję ir ją gerbę, kaip pragumą, kuri Perūnas jiems buvęs suteikęs, idant šiame pasauly svieta veislė neišgaištų be ugnies; kaipogi raštininkas, gyvenęs galan septynioliktojo amžiaus, sako, jog, jam gyvojant, lietuviai, trobesiui užsidegus, nenorėję gesyti, tardami, jog ugnelė gesoma pykstanti. Šiandien Žalgirėnuose apie Pinską taip pat niekaip negesantys žmonės trobesio degančio, idant ugnelės pikčiau nesušyžintų, ir apstoję kūrenantys trobesį it laužą. Kam norint sudegus, senu įpročiu sako: „Tą ugnelė šventa aplankė." Perkūnijos ugnį daug stigavoja iki šiai dienai, jog ožkos pienu tegalį užgesyti, kas niekų kalba yra, nesgi ir pačiu vandeniu gal užgesyti, jei ano gausiai pasitinka.

Turėję dar už šventus tūlus medžius, beje: ažuolus, liepas ir tuos, kuriuose amalai augę. Tarp ažuolų dėl savo didelumo ir šventumo tie yra minavojami: vieną Dionizas Poška, Raseinių žemlionų paišorius, aprašė metuose 1826, Baubliu vadinamą, Raseinių laukuose augusį, po kuriuo, regis, senovėj žemaičiai meldėsi, kad Raseinių vietoj kūrino amžiną ugnį ant garbės dievo Perūno, kuri vieta senovės raštuose yra rusne, arba rusene, vadinama, nuo to, jog tenai amžina ugnis rusėjo. Drūktis jo toksai buvęs, jog 15 vyrų patogiai galėjusi pietuoti pačiame stuobry, pats jo drūktis turėjęs nuo apačios 19 lietuviškų mastų. Poška buvo sau iš to stuobrio trobelę padirbęs. Antras buvo paisly, ant kurio šakų teutonų meldžionys, atėję metuose 1230 lietuvių krikštyti, buvo sau pilį pastrūniję; išvirtus jam, paskui minavoti meldžionys tenai pilį įkūrė ir nuo kelmo to ažuolo, regis, Kelme praminė, kurio drūktis 27 mastus turėjęs. Trečiasis buvęs pamary.

Ne vien tūli medžiai, bet ir cielos girios buvusios šventomis vadinamos, kuriose nevalna buvo vyties išpiauti, virbelio nulaužti, žvėries ar paukščio medžioti; žmogus galą daromas tegalėjęs tenai mukti; kaipogi žyniai, arba kunigai, patys tegalėję kirsti malką šventais kirviais; bet tame daikte raštininkai didžiai klysta, nesgi neminėja ant to, jog tos girios ir medžiai visados buvo ir iki šiai dienai yra gerbiamos ne dėl jų šventybės, bet dėl jų naudos, kaip tuojau regėsime. Ir taip, kaip neturėjo vadinti liepą savo dievo medžiu, jei šiandien, krikščionimis būdami jau nuo 400 metų, dar nenukratė nuo savo kojų vyženų. Regėjom jau viršiau, jog liepa buvo jiems pirmuoju apdaru ir butos padarga, kurią iki šiai dienai tebdėvėja; ir taip liepkauliai iki šiolei yra visų geriausiu ūkininkų žiburiu, nesgi aiškia šviesą duoda ir nesproginėja, o liepų žiedai yra visų geriausiomis bičių ganyklomis, iš kurių visų gerąjį medų ir vašką neša, kas kiekvienam per prityrimą yra žinoma: kaipogi, išskynus liepynus, ir bitės pragaišo. Klevus ir beržus gerbė dėl to, jog vasaros laiku ne vien sulą, kaip visų skanųjį gėrimą, sau turėjo, bet pačią medžiagą ir namų padarynę iš jų sau tiekė, iš tošių ir mauknų jau stotkus dirbo, jau degutą degė. Ažuolus, šermukšnius, ievas, putelius dėl to taupė, jog jų vaisiais ne vien paukščiai reikalingieji mito, bet dar gilėmis ažuolo prielaidus ir paršus bariojo geriau, nekaip grūdais. Šiandien dar, jų gedaudami, sako: „Ai dievali, kame, gilele, besi paršo lašinius skaninti", nesgi, pagal jų nuomonę, mėsa ir lašiniai skanesni esantys gilėmis penėtų prielaidų, nekaip grūdais. Taip pat ir kitus medžius gerbė dėl jų naudingų privalumų; ir taip žinoma yra,

ievy žievės sukaištos visų vaisčiausia plėstra yra, kurioms žydint didžiai nekenčia jų kvapo pačios gyvatės, nuo kurių, tokiose traškančiose giriose gyvendami, ne vien krūme, bet ir kieme negalėjo nusikratyti; putelių uogomis šiandien dar gydo ugnų nudegusius; ir taip, kaip sakiau, ne dėl šventumo, bet dėl jų naudos gerbė tuos medžius, nes krikščionys visa niekino, kas vien buvo nuo pagonų saugojamas ir gerbiamas, todėl tyčiodamies parašė, jog lietuviai ir žemaičiai medžius už dievus garbinantys. Kad tuo tarpu anie taip vadino, kaip šiandien kad vadina, lietos medžiais, ne šventais. Be to, dar žinoma yra, jog dideli ir seni medžiai senovėj buvo ženklais rubežių gruntuose, kuriuos saugojo kaip šventus, nesgi už pakušinimą rubežių ženklų buvo visų smarkiausia koronė, beje, smerčio, kaipogi raštuose 15 ir 16 amžiaus mažne vieni medžiai yra randami ženklais rubežių.

Toliau rašo, jog ne vien tūlus medžius, bet ir cielus lieknus ir girias už šventas turėję, neminėdami taip pat ant to, jog tą darė iš didžio gaspadoravimo, ne iš šventybės; nesgi kas neregį, jog tokios girios jų klėtimis buvo, kaipogi tenai veisės brangūs žvėrys, beje: sabalai, vėbrai, kiaunės, audinės, ūdros, juodosios lapės, kurių kailius, kaip tuojau. regėsime, išlepusiems prašaleičiams brangiai brangesniai už jūros pardavojo; arkliai patys giriose žiemą ir vasarą mito, bitės, visų naudingieji jų gyvuliai, taip pat giriose po dreves žiemavojo ir mito. Ant galo girios buvo jų pilimis ir mūrais, kurie gyniojo juos nuo visų smarkiausių neprietelių, nesgi kas drįs į traškančią girią lįsti, žinodamas tenai drąsų neprietelių sutiksiąs. Todėl jei senovėj randam nuo lietuvių gerbiamas girias ir lieknus, tad ne dėl jų šventybės, bet dėl jų naudos. Šiandien kiekvienas vienkiemis dar atmenamai turėjo sau pas kiemą liekną, kurį taupė ne dėl jo šventybės, bet dėl jo naudos, idant kiekviename atsiėjime rastų sau tenai reikalingą padargai ar padarynei medžiagą. Todėl veikiau reikia stebėtis į tokia jų išmintį, nekaip juoktis ir prietarais vadinti. Šiandien taip pat vyresnybė ne vien girias, bet ir tūlus medžius gerbia ir saugoja, neleidama jų kirsti, ar ne mulkis tas būtų, kas tartų, jog dėl jų šventybės tą daro. Vienok nereikia tų medžių jaukti su tais, kuriuose buvo apsireiškusi kokia nebūta notis, kurios ne vien senovėj negalėjo suprasti, bet ir lig šiai dienai tebėra dar nesuprantama nuo visų didžiausių išminčių. Ir taip, išsprogus šakelei žiemos vidu sename medy, kad ji žiemą ir vasarą žaliavo, nenumanydami, nuo ko tas rados, ir tardami — ypatingai sau nuo dievų esanti leista, naudojo ją kaip vaistą, minėdami sau tą, jog tas medis esąs, kaip jei kursai žaliuojąs Rusnės pažinyčy.

Nežinovas dar tartų, jog kalnėnai ir žemaičiai kiele, gandrų, blezdingas, varnus, arba kniauklius, šarkas, triškius, žyles ir ežius už šventus turi dėl to, jog ne vien jų niekas nevalgo, negut vaistėdamos nuo ligos kokios ar badu mirdamas, bet dar pačiuose savo namuose ar šalip namų leidžia jiems gyventi ne dėl kito ko, kaip tiktai, jog tie paukščiai reiškia žmogui malonią notį ir palinksmina jį pasiilgusį. Nesgi kurs gaspadorius varytų laukan iš savo namų tokį keleivį, kurs jam malonią naujieną į jo namus parneštų ar, beilsėdamas prie jo, padėtų jam jo namus apgerbti nuo biaurybių. Kožnas atsakys, jog to nė vienas išmintingas ūkininkas nedarytų. Tai ir toje dingsty tas pats nusitinka. Nesgi žinoma yra, jog kielė parlėkusi ledą spiria laukan, gandrą parveda pavasarį, blezdinga — šilimą ir nieko pikto žmogui nedaro, bet, su juo draugėj gyvendami, džiaugias lygiai vasaros linksmybėmis. Taip pat varnai, šarkos ne vien pavokia maitas, bet reiškia žmogui vilką artinantį. Triškis jaučia jam erelį, žylė prajaučia speigą ir pūgą, ežys padeda jam pievas ir girias vokti nuo gyvačių ir kitų biaurybių. Regimai yra, jei šiandien tą daro kalnėnai ir žemaičiai, tad tą patį darė ir kitą kartą ne dėl kito kokio lyčiaus, kaip tiktai dėl to paties, dėl kurio šiandien tebdaro, gerbdami juos vienus kaip prajovus linksmybės, kitus kaip savo apgynėjus.

Turėję taip pat už šventas tūlas upes, ežerus ir šaltenius, kuriuose svietas, eidamas dievų aukauti ir melstis, mazgojęs ir prausejęs; dėl kokių priežasčių tą yra daręs, raštuose senovės nėra randama, tiktai žodžiai patys upių, ežerų, šventais ar šventomis vadinamų, šiandien dar tą tęstigavoja. Nieksai tenai negalėjo ne vien žvejoti, bet prisiartinti, nepadėjęs savo galvos. Su tais šventais vandenimis senovės nereikia jaugti vandenių, užkeiktais vadinamų, kuriuose piktos dvasios jau lobius, arba skarbus, jau rūmus ir pilis paskendusias šiandien dar svieta pasakose tebsaugoja.

Turėjo dar taip pat už šventus aukurus, arba altorius, ant kalnų, kuriuos vadino auko kalnais, arba alko kalnais, ir viešpilais, ir didelius akmenis, ant kurių meldės ir dievams aukavo, arba juos vaišino, kaip šiandien iš gūdiškumo yra sakoma, apieras jiems darė, degindami gyvulius, vašką, gintarus, mirą ir kitus kvepiančius daiktus ir melsdamos; ant kurių visados amžina ugnis kūrinis, kasant juos, šiandien dar randamos tenai supuvusios ir sutrynėjusios anglys tą stigavoja.

Buvo dar šventomis vadinamos karmūšų, arba kovų, vietos, tai yra laukai, kuriuose su neprieteliais buvo grūmėsi ir tenai svietas buvo kritęs kariaudamas: kaipogi senovėj didžiai godojo tuos, kurie, kariaudami ir gyniodami nuo neprietelių savo liuosybę ir savo namus, buvo galvą padėję. Ne vien jų narsybę ir kantrybę gėrynėse ir sueimuose garbino, bet dar norėjo pačias vietas, ant kurių taip garbingi ir narsūs vyrai buvo mirę, idant nė nuo ko nebūt palytimos ir pakušinamos, todėl žambi smeginti, arti, kasti tokias vietas arba laukus turėjo sau už visų didžiausią nuodėmę ir tuos, kurie būt drįsę juos ardyti, kuo smarkiausiai karojo, ką nuo to gal manyti, jog šiandien dar savo pramone nieksai nedrįsta jų kušinti, negut vyresnybei liepiant; kokias vietas paprastai milžinų kapais vadina, apie kuriuos pasakos šiandien dar visiems yra žinomos, kaipogi pagal tas pasakas būk buvę senovės gadynėse taip dideliai augaloti ir stiprūs žmonės, jog, per girią eidami, viena ranka tvorininkes egles raustę it kanapes, o girnų akmenis svaidę it obuolius, ant pirštų žiedų vietoj legerės lankus dėvėję. Vienok šiandien, atsitikus parėdymu vyresnybės per tokias vietas arba kapus naują vieškelį vesti ar žvizdrą iš tokių kapų į kelią pilti, nieko tokio nėra randama, kas tą didelybę praėjusiojo svieta rodytų, nes tiktai sutrynėję ginklai praėjusiųjų gadynių ir kaulai žmonių tokių, kokius šiandien regim dar gyvojančius. Mėklinantis į tų ginklų palaikus, aiškiai rodos esantys daugiau ginklais teutonų vokiečių, kurie, atėję pradžioj 12 amžiaus į Žemaičių pajūrius, norėjo jų gyventojus nuvergti, per tris amžius su jais kariaudami, nuo kurių kalnėnai ir žemaičiai gyniodami savo liuosybę dieną ir naktį nepaleido ginklo iš rankų, todėl, norėdami ir toliau jiems nepasiduoti, vaikams savo pasakojo apie tuos milžinus, drąsindami juos, idant, žinodami, su koku svieta jų probočiai grūmės, patys nekrūpautų su sau lygiais žmonėmis grumtis ir jiems nepasiduotų; nesgi žodis milžinas, arba meldžionis, paeina nuo melsti, kaipogi visiems yra žinoma, jog šiokie tokie pergaltvai ir piktadėjai tvino iš Teutonijos į Žemaičius, Parusius ir Žemgalius, arba Kuršą, dievą maldauti už savo griekus, krikštydami kardu ir vergdami gyventojus tų kraštų, ką ne vien palaikai ginklų, randami tuose kapuose, bet ir raštai patys tą stigavoja. Lygia dalia ir tuos kapus, į kuriuos savo numirėlius laidojo, už šventus turėjo, tardami, jog mirusiųjų nereikia kušinti, kaip jei pavargusiųjų keleivių miegančių budinti.

Tarp gyvio žalčius geltonomis papilvėmis ir geltonais antakiais gerbę namuose ir kūtėse, vadindami juos namų sargais. Tarę juos niekadods negaištančius, nesgi išsinerdami būk jaunybę atgaunantys; motriškosios bevaikės maldavusios nuo jų vaisumo, lakindamos juos pienu; kas tokį žaltį būt užgavęs savo kieme ar negerbęs, tam tuojau būt visokios nelaimės nutikusios.

Tarp gyvulių baltas žirgas buvo dievo gyvuliu vadinamas ir jam vienam teprivalus, ant kurio visų vyriausias kunigas tegalėjo joti; jei kas kitas būt drįsęs tą daryti, tam tuojau būt nelaimė netikusi.

Buvo dar šventomis vietomis kaulinyčios, taip vadinami rūšiai, į kuriuos aukautų dievams gyvulių, mėsą patys suvalgę, kaulus tenai sudėjo vėlėms, arba žemelės ūkėjoms, tai yra žemėj gyvenančioms dūšioms, džiaugtis.

Garbinami dar buvo garsūs karvedžiai, arba atmonai, garbingi įstatytojai, didi jų tautos išminčiai, ne kaip dievai, bet kaip didi geradėjai ir išgelbėtojai savo tautos nuo svetimos vergybės, kuriuos nuo to vadino viršaičiais arba šventbroliais tokiais buvo Smulkys (Zamolksis), Odinas, Alkis, Nemunas, Vaidevutis, Kernius, Kukaitis, arba Kukvaitis. Kada ir už ką tie vyrai garsavo savo ūkėj, trumpumas mano rašto neleidžia čia to man išguldyti.

Taip atsitolinus nuo pirmosios nuomonės apie dievą ir radusis taip daug pramonių, regima yra, jog didi daugybė buvo žynių, arba kunigų. Ir taip raštininkas, pradžioje 11-tojo amžiaus gyvenęs, rašo, pilni jų kiemai yra kunigų, žynių, burtininkų, žavėtininkų, zokaninkų apdare, iš viso pasaulio rasi tenai suėjusių prašaleičių teirautis nuo jų apie savo likumą, nes pervis daugiau grekonų ir ispanų jautotis savo atentės. Tas pats yra buvęs angis tarp pagonių, ką šiandien dar tarp pačių krikščionų gal regėti, kurie, noris patys akylais būdami, vienus ir tuos pačius įstatymus, nuo išganytojo šio svieta duotuosius, skaito ir seka, vienok vieni vienaip juos išguldo, kiti kitaip, o tretieji dar kitaip, kožnas pagal savo nuomonę, ir niekaip tarp savęs negali ant vienybės sutikti; kaipgi galėjo sutikti ir it vienaip tikėti žmonės, nebūdami dar patys akylais ir rašto neturėdami, kuriame visa tas, į ką reikėjo tikėti, būt buvęs išrašytu. Tą mums aiškiai rodo kunigas Jeronimas iš Prahos, kurį Vytautas, didysis Lietuvos kunigaikštis, metuose 1428 buvo išsiuntęs žemaičių krikštyti; tas, iš Lietuvos pagrižęs į Bazelio bažnyčios surinkimą, taip popiežiui Pijui ir kitiems vyskupams ir arkivyskupams pasakoja. Lietuvą perėjus, visų pirma sutikęs Žemaičių apygardą, kurioje gyventojai žalčius garbinę, kožnas gaspadorius laikęs savo žaltį trobos kerčioje, kurį maitinęs ir godojęs, šiene gulindamas; tuos Jeronimas visus liepęs išmušti ir lauke sudeginti, vienas taip didelis buvęs, jog, į ugnį įmestas, nedegęs. Toliau ten eidamas, radęs apygardą, kurioje svietas garbinęs šventą ugnį, amžina vadinamą, kurią tuoįtimpos žinyčios kunigai kurstę, idant neužgestų. Tų kunigų jautojėsi prieteliai, norėdami žinoti, ar jų gentys sergantieji mirs, ar išgis; tie ligoniai, pagal jų nuomonę, naktimis prie tos ugnies šildėsi; ryto metą, jautojantis gentims, kunigai sakę ligonio šašuolėtį pas ugnį šventą regėję ir, jam šildantis, ženklus smerčio arba sveikatos matę, ir taip, kurs ligonis išgysias, to šašuolėtis veidu į ugnį atsisukęs šildėsis, kurs mirsias, to šašuolėtis pakalą į ugnį atsukęs stovėjęs. Tą ugnį Jeronimas it veikiai išardęs ir užgesęs ir į jos vietą krikščionų dabą įkūręs. Eidamas tenai, Jeronimas toliau radęs taip pat apygardą, kurios svietas garbinęs saulę ir godojęs didžiai didelį kūjį; kad šis klausęs, dėl ko tą kūjį už šventą turintys, jam atsakę kunigai: angis per kelis mėnesius saulė buvusi prapuolusi, kurią koks tenai didis karalius nutvėręs ir į dideliai ankštą bokštą buvęs užrakinęs, kurios dangaus galybės pasigailusios, su tuo kūju sukūlusios bokštą ir tuo svietai saulę pagražinusios, todėl vertas esąs toks įrankis šventu vadinti, per kurį svietas šviesybą apent įgijęs. Jeronimas išjuokęs ir parodęs, jog vis tai niekai buvę. Nuėjus jam dar toliau, radęs svieta, kursai liekną, velniams pavestą, garbinęs, užvis tarp kitų vieną ažuolą per visus medžius godingesnį turėjęs, kurį liepęs iškirsti. Suėjus tenai svietai su kirviais, nė vienas nedrįsęs su kirviu medžio palytėti. Todėl Jeronimas, paėmęs nuo žmogaus kirvį, pats visų gražųjį medį pakirtęs, tad svietas pradėjęs kirsti, kas su kirviu, kas su

skliutu, kas su piūklų; jau į pusę liekno buvę atėję kirsdami, tad sutikę visu dideliausiąjį ąžuolą, už visus medžius šventesnįjį, kaip buveinę pačios šventenybės, kurios kušinti niekaip niekas nedrįsęs; ant galo, kad jis kitą drąsines ir juokėsis, jog medžio, negyvo daikto, bijos užgauti, tad tuo tarpu vienas pradrišęs ir, norėdamas iš peties užsiausti su kirviu ąžuolui, sau koją įkirtęs ir be dvasios ant žemės pakritęs. Svetas, tą regėdamas, nusigandęs, pradėjęs verkti ir ant Jeronimo rūgoti, jog jis šventus dievo namus liepiąs griauti, nė vienas niekaip nebdrišęs daugiau kirvio prileisti. Tada Jeronimas, stigavodamas, jog velnių žižilpos jiems akis apraibinusios, liepęs ižeistajam keltis, šis sveikų sveikas kėlęsis ir niekame ronos negalėjęs parodyti; tad vėl sukibę visi ąžuolą kirsti, kurį ant galo su dideliu tranksmu pavertę ir visą liekną paskui iškirtę. Žemaičių žemėj daug buvusių tokių šventų lieknų, kad Jeronimas liepęs ir tuos žemyn kirsti; nes tuo tarpu didi daugybė motriškųjų nubėgusi prie Vytauto, verkdamą ir vaitodamą, bei tarusi jam, jog šventus lieknus kertą laukan ir dievo namus naikina, kuriuose angis nuo dievo pagalbos meldusios, idant lytų ir saulę suteiktų, dabar nebžinančios, kame ir kurioj vietoje dievo ieškosiančios, jam namus jo išteriojus. Ėmusios skūsti Jeronimą Vytautui, ant galo visas svetas ėmęs verkti, gailėdamas savo senovės laimingų dienų. Vytautas, jau pasigailęs jų ašarų, jau krūpaudamas, idant svetas, įpuolęs į rūpesnį, nepatraktų ir į ermyderį neištiktų, nebleidęs daugiau Jeronimui šventų lieknų bekirtinti, kuriam įdavęs kelio raštą ir liepęs iš Žemaičių spūdinti laukan, kurie palikę po senovės begarbinantys savo girias ir lieknus senu įpročiu. Tie kunigai šventus reikalus atlikdavo ir mulkiui svietui išgalius tų pramonių išguldė, kurių įvairūs vardai buvo nuo jų įvairių darbų, beje: kūrėjai, arba kūrėjaičiai, vaidelaičiai, žygovai, tylusonys, lygusonys, žvaigždžionys, vėjonys ir taip toliau; visi klausė savo kūrėjų kūrėjo — visų vyriausio valdymiero. Tie žyniai ne vien saugojo tikybos įstatymus, atlikdavo šventus darbus, bet dar ir ūkės rėda rūpinos, kaip tuojau regėsime.

Visų vyriausiu valdymieru tų žynių, kaip sakiau, buvo kūrėjų kūrėjas, kurs vienas pats visus valdė ir visiems įsakymus davė, kaipogi jis su dievais kalbėjo ir, nuo jų pamokslą gavęs, svietui jį skelbė per savo žynius arba tarnus; nesgi jo klausė ne vien visi lietuviai, beje: kalnėnai, žemaičiai, žemgaliai, latuviai, arba kuržemiai, bet dar lybiešiai ir krieviai, kurie nuo jo dievų valios jautojos ir teiravos. Todėl vadino jį viešpačiu, jog jis vienas pats visa žinojo, galėjo ir rėdė; prašaleitis, norėdamas jo pasiteirauti, niekados negalėjo į jo rūmus įžengti, nes turėjo atstu girioj laukti, lig sau atsaką per kitus žynius, arba jo tarnus, gausiąs. Paprastai jis didžiai retai ir svietui pačiam tesirodė, ir tas, kurs vieną kartą buvo gavęs jį regėti, tuo didžiavos, o tas, kurs kraštą jo rūbų buvo palytėjęs, tarės jau tuo pačiu palaimintu esąs, kaipogi jis gyveno slaptai pačiame gilume šventos girios.

Jis pats retai, o rasi ir niekados nedavė įsakymų svietui, bet siuntė per savo kunigus, žygovais vadinamus, kuriems pavedė savo valdžią, įduodamas lietos, arba ūkės, lazda, krivūle būk vadinamą, ir liepė ta lazda savo įsakymus svietui skelbti, kursai būdas skelbimo įsakymų vyresnybės lazda iki šios dienos užsiturėjo kaip Kalne, taip ir Žemaičiuose; tūlose vietose pas žemaičius šiandien tebėra sakoma: „Karūžasis, — sako, — lazda parnešė" arba: „Kaip aš neklausysiu lazdos savo vyresnybės." Šiandien lenkai tyčiodamies senu įpročiu vadina lietuvį skurczypalka, nuo to, jog jis ne rašto, bet lazdos savo vyresnybės arba kūrėjų kūrėjo klausas, neminėdami to, jog lietuviai savo lazda išgelbėjo juos pačius tris kartus nuo prapulties ir vergybės: vieną kartą metuose 1320, antrą kartą metuose 1410 nuo kryževiuų, o trečiąjį kartą m. 1659 nuo žuvėdų. Tokį jo įsakymą kiekvienas turėjo klausyti, nesgi visų spėriausias paklusnumas buvo visų didžiausia pavynasčia kaip svietui, taip ir

kunigams. Aiškiau sakant, įsakymą kūrėjų kūrėjo visi turėjo už dievo valią, ir tuo jis didesniu buvo už patį rykį, arba, kaip šiandien sako, karalių. Kuo metu yra jis tokią valdžią įgavęs, maž tesant tos gdynės raštų, negal to regėti, bet jei antžvelgsim kitų tautų veikalus praėjusių gdynių ir mēklinsimės į pradžią draugybės svieto ir jo susirinkimo, matysim tenai, jog kunigai turėjo tikybą už pragumą, kuriuo svietą gorino, gandino dėl sugurinimo ir sukartinimo žmogaus mentos ir dėl būtino sau paklusnumo. Lygia dalia tuo pačiu įrankiu guodė, laimino, džiugino ir linksmino dėl ištempimo tos pačios mentos. Kad svietas dar buvo kaip tariamas ir tikėjo akiai į tą, kas jam buvo sakoma, tad tokiame sviete galybė ir orumas žynių buvo perdaug didelis. Toksai pragumas nebuvo būtinai pačių žynių pramoniu, bet daugiau dygo pačioj būsenoj svieto draugės ir buvo reikalingu ir naudingu dėl nekurių gdynės, ir tol jis patvėrė, kol jį būdas draugybės pakentė. Ką regim nutikusį su svetimomis tautomis, tas pats yra buvęs ir su Lietuvos tauta, kad svietas dar buvo kaip tariamas, nieko nežinojo ir nenumanė pradžioje savo įsikūrimo, tad ir jų kunigai neniekino tuo įrankiu, kur patiems didino godą, orumą ir šventybę, o sviete baimę, nuogastį ir aklą paklusnumą įkūrė: kaipogi to linkan kunigai išguldė slaptis, kurių svietas nepermanė, jie lėmė, štikinėjo, būrė, vardavo, šventė, ko svietas gedavo, dejavo ar reikalavo, kalbėdami su pačiu Perūnu, reišė jam jo paguodą ar karonę; todėl žodis kūrėjų kūrėjas ir jo asaba buvo tariama nuo svieto šventa ir nepalytima.

Tą taip didžiai godingą vyresnybę visų dorasis ir išmintingasis vyras visų didžiojoj karšaty, beje, 70 ar 80 metų turis, tegalėjo pasiekti, kurį nuo taip oraus amžiaus vadino balta galva, kaipogi šiandien dar lietuvis ar kalnėnas, guosdamos viešpačiui, karaliui, kunigaikščiui ar jomylistai visagalinčiam, sako: „Viešpatie, prie tavo baltos galvos atėjom paguodos klūkti“, noris būt vaikelis aštuoniolika metų turis, vienok, to neminėdami, rodo jam visų didžiausią godą sena daba. Skyrė jį kunigai tarp savęs pagal dievų valią, pakeltasis dėvėjo tą vyresnybę lig savo amžiaus galo viežlybai ir padoriai, ir nėra raštuose randamo, kurs būt nevertu pasirodęs tos didžios vyresnybės. Vienok galėjo jis pats jos išsižadėti ir tuo kartu tiktai, kad norėjo po savęs amžiną minavonę ir garbę sviete palikti, beje, pats save dievams aukaudamas; tokiame atsiėjime, palipęs ant šventos malkos, pirma sugraudino pamokslu kunigus ir svietą susirinkusį, kad nesiliautų sekti būdo ir įstatymų savo tautos, o paskui save tenai liepė sudeginti dėl numaldymo dievų rūstybės ir dėl patvirtinimo to, ką buvo svietui sakęs. Skelbiama yra raštuose, jog daugybė kūrėjų kūrėjų tokiu pragumu pabengusi savo gyvenimą. Sako, būk jų buvę nuo Brutenio laiko lig paskuojo kūrėjų kūrėjo 51, bet už teisingumą to skaitliaus negal galvotis, nesgi nuo senų laikų yra jau įtariama, ką patys jų vardai rodo, kurie yra ar pramanyti, ar nuo prašaleičių rikliai surašyti. Gintautas buvo paskuojuoju Žemaičiuose. Namai to kūrėjų kūrėjo, kuriuose jis gyveno, buvo pas žinyčią arba šventą vietą, kame šventoji ugnis buvo kūrinama, vadinos rūmais; ir taip šiandien dar žemaitis senu įpročiu, pamatęs didelius ir viešpatingus namus, stebėdamos sako: „E viešpatie, kas tie per rūmai“ arba: „Kas tie per rūmus.“

Valdžioj to kūrėjų kūrėjo buvo didi daugybė kitų įvairių kunigų pagal įvairių jų vyresnybę ir įvairius darbus, kuriuos abelnai vadino vaideliotais, arba vaidelietais, nuo žodžių vaidinti ir lieta, beje, žinantys ir permanantys lietos daiktus: kaipogi jie nuo slaptų ir nepermanomų ženklų valios dievo jautojos, kurią svietui lėmė ir štikinėjo, reikšdami laimę ir nelaimę atentėj, beje, buvo žinovais aukštojo mokslo ir žinojimo, nuo ko ir žyniais buvo vadinami. Pirmaisiais tarp jų buvo regimai tie, kurie visados rūmuose kūrėjų kūrėjo gyveno ir dėl to vien jau nuo svieto buvo godojami už kitus kunigus, arba žynius. Vadinos kūrėjaičiais, it būt kūrėjo sūnūs esantys, kurie šventą ugnį antveizėjo ir svietui teisybę attiesė; sako jų dvyliką buvus, bet, minint

paprastą lietuvių skaitlių visuose lietos daiktuose, gal aiškiai stigavoti, jog jų devyni tebuvo, kaip artimiausieji tarnai kūrėjų kūrėjo ir vyriausieji vaideliotai, be kurių žinios niekas nenutiko ūkėj lietos reikaluose. Kad anie kitiems vyresniesiems žodį davė arba įsakymus kūrėjų kūrėjo skelbė, tad lazdos nedėvėjo, bet kitą ženklą turėjo tai lietai. Visi tie žyniai, arba kunigai, buvo be pačių, nesgi nuo prityrimo žinojo, jog pačiuoti kunigai ne svietai vargais, bet savaisiais rūpinas ir nieko sau negeidžia, kaip tiktai vienų turtų. Pats kūrėjų kūrėjas kėlė į vyriausiąją kunigišką godą tarp mažųjų kunigų, kuriuos svietai pats sau skyrė tarp našlių ir bevaikių, vyrus išmintingus ir dorus, teisybę ir savo ūkę mylinčius, svietai regėjusius, gero ir pikto prityrusius, vilko neštus ir pamestus, didžius gudrinčius, mokytojus protingus ir atentę prajaučiančius, trumpai sakant, dievo vyrus.

Kiti kunigai vadinos žygovai, kurie taip pat gyveno, kaip regis, netoli nuo rūmo kūrėjų kūrėjo, atmenant ant to, jog vienas tarp jų šventame pamedy metuose 999 nukavo šv. Vaitiekų, skelbiantį Parusy krikščionišką mokslą. Vadinami buvo žygovais nuo žygio, jog jie žygius, arba reikalus, kūrėjų kūrėjo atliko ir jo lazda, arba įsakymus, nešiodami skelbė po svietai; mėklinantis į tą, kas su šv. Vaitiekum nutiko, gal tarti, jog jie antveizais yra buvę ne vien šventos girios apie rūmus paties kūrėjų kūrėjo, bet ir kitų visų girių, medžių, upių ir kitų šventų vietų, kurie taip pat atgabentas aukos dovanas priėmė ir duodantiems dievų pataiką apreiškė; apie kitus jų darbus nėra žinoma. Paskiau vadino juos dvarionimis, gudiškai dworzanin, jog prie rūmų, arba dvaro, kunigaikščio gyveno. Tarp tų buvo dar kunigai viršaičiai, arba vyriškaičiai, vadinami, beje, viršininkai; regis, jog tuo vardu vadino ne kitus kunigus, bet viršiau minavotus vaideliotus, beje, kūrėjaičius ir žygovus, nesgi pats žodis viršaičiai tą rodo. Prašaleičiai, nepermanydami lietuvių kalbos, pramanė tuos viršaičius ypatingais kunigais. Tie visi kunigai, viršiau minavoti, ne vien šventenybėmis, bet lietai ir ūkės rėda rūpinos, kaip tuojau regėsime.

Buvo dar daug žemesnių kunigų, kurie negyveno parūmiuose kūrėjų kūrėjo, nebuvo nė antveizais šventų vietų, bet, po svietai paskyde, mokė jį tikybos įstatymų, pasakojo jam praėjusių gadynių notis, veikalus savo tautos, girdami dorybę išmintingų vyrų lygia dalia garbindami narsybę ir kantrybę savo tautos kareivių. Regis, jog kiekvienoj apygardoj toksai kunigas buvo vyras išmintingas našlys ar bevaikis, nuo svietai perdėtas. Tarp tų, kaip jau minavojau, buvo tylusonys ir lygusonys, teisiau sakant, lydusonys, nuo žodžio lydėti, kurie palaidosena mirusiųjų rūpinos, kaip viršiau minavojau. Ilgainiui paklydus jau būtinai pirmoje nuomonėj apie dievą, buvę dar vadinami žvalgionys, kurie laimę ar nelaimę moterims lėmę. Pučionys, kurie nuo vandens putų reiškę atentę. Vėjonys vadinos, kurie lėmė nuo vėjo. Pūsčionys nuo pūtimo, kurie antpūtimu savo dvasios opas ir luošumus gydę. Žeisčionys, kurie patys save žeidę dėl numaldymo dievų. Burčionys, kurie su pagalba pikto lėmę. Žvaigždžionys, kurie nuo žvaigždžių atentę reiškę. Vadinos dar puotininkais, arba ragučiais, tie kunigai, kurie ant švenčių aukaudami arba puotose gerdami iš ragų gėrimą laimino ir svietai dalijo, kaip tuojau matysim. Ant galo buvusios dar ir motriškosios, kunigėmis vadinamos, beje, našlės bevaikės, kurios, mirus savo vyriškiems, stojusios į kuniges, kurių darbas buvęs kurstyti šventą ugnį ir jautojantiems nekuriuose notyse reikšti laimę ar nelaimę; vienok žinoma yra, jog tarp našlių buvusios kunigėmis ir mergaitės. Vienos ir antros čystatą už visų pirmiausia įstatymą turėjusios ir saugojusios, o jei kuri jį peržengė, tą, kaip ūkės nuodėmę, dievus maldydami, gyvą sudegino. Maitinos kunigai aukomis arba dovanomis, kurias svietai kas dieną dievams davė. Mažuosius kunigus maitino gyventojai tos apygardos, kurioje jie gyvendami šventus darbus atlikdavo.

Kunigų darbas buvo rūpintis garbe dievų ir užlaikymu tikybos įstatymų, ant kožnos šventės arba viešių pasakoti svietui susiėjusiam nuo visų senųjų laikų savo tautos veikalus, kares su neprieteliais, didžias pergales ar nuopuolius, badus ir marus praėjusius, idant svietas žinotų, kaip kokioje dingsty turi elgtis atentėj, kas buvo jų tikybos viena dalia, trumpai sakant, laimes ir nelaimes savo tautos praėjusių gadynių svietui minavoti, vienybę, dorybę ir kliautį tarp visų antturėti, rūpesningus guodžioti, nemokančius pamokyti, nuvargusius šelpti, bočių probočių veikalus minėti, duodamas dievams apieras priimti, šventas vietas gerbti ir antveizėti, svietui dievų valią apreikšti, išsijautoti ir žinoti atentę, kutinti svietą vilčia ir brukti jam meilę artimo, ką šiandien patarmė minavojama tebstigavoja ir taip sako: „Ko pats nenori, to ir kitam nelinkėk" arba: „Kas tau netinka, to ir kitam nedaryk." Tie kunigai ne vien pačiu dievo mokslu, bet ir pačios ūkės reikalais rūpintis turėjo, kaipogi kélusis karei, lygiai su svietu į karę traukti, grumiantis su neprieteliais, priešaky jų stovėti, kareivius drašinti ir skatinti, idant negurtų; patys lygiai kariaudami rodė, kaip kantriai reikia mirti; žinoti veikalus savo tautos ir pasakoti juos svietui, kad žinotų ir neužmirštų, garbinti ir minavoti garsius kareivius ir išmintingus vyrus, kurie daug gero dėl savo tautos buvo padarę, idant kiti sektų juos įpėdin valgy ir gėry, nuo lepumo ir ištižimo visus saugoti, mokyti svietą ne ilgais pamokslais, bet patarlėmis, idant kožnas, minėdamas kelis žodžius, primintų sau it stipriai ir mokslą, tuose žodžiuose užrakintą, įsidėtų, ir tuo kožnas žinotų, kokioje dingstyje kaip jam reikia elgtis; todėl pasakojo pasakas ne vien dėl daug žinojimo, bet ir dėl įgudinio jaunuomenės į klausymos, idant paskui, kitą girdėdami pasakojantį savo reikalą, spėriai galėtų jį permąnyti, kaip jam reikia elgtis toje dingsty; todėl jei kas tą visa atliko kaip reikiant, toksai dievo vyru, kaip sakiau, buvo vadinamas.

Aukausenos buvo įvairios: iškilminės, išėiginės ir kieminės, kurias visados svietas susirinkęs atlikdavo ant kalnų, kalvų ar ant akmenų po dideliais didelesniais ažuolais. Iškilminėmis aukansenomis vadinos tos, kurias laikė pats kūrėjų kūrėjas, baltais rūbais lig žemės ilgais apsidaręs, su kepure treineitiška antsivožęs, ant kurios viršaus aukso burbulas spindėjo, kuriam tarnavo vaideliotai, apsukui šurmuliudami, akivaizdoj viso svieto, susirinkusio į pažinyčį kokiai noris esant ar būsiant nočiai, beje, badams ar marams, giedroms ar didiems tvanams ar audroms didelėms ir baisioms karėms kilstant arba jas nubengus. Kad, iškilminę auką atliekant, dūmai degančių gyvulių į padebesius kildami rūko, ugnis šventa, ažuolo medžiais kurstoma, paškėdama tvaskėjo, pas kurią kunigai sustoję sutartines giedojo, į trimitus pūsdami, svietas tuo tarpu tylu meldamos dūksavo. Kad kūrėjų kūrėjas vaikščiojo prie šėtros, giedotojai pirm jo ėjo su žaislais ir kanklėmis, po jo parindžiui kunigai ir kunigės, šventus ženklus nešdami. Jei auka atliekama buvo karėn einant, tad, pabengus ją, vaideliotai nešiojo pintinėj savo kūrėjų kūrėją tarp kareivių, rindose stovinčių, kurį išvydęs svietas parpuolė ant žemės, o šis, išvyturęs raudoną vėliavą, arba papartį, įdavė kareiviams, kaži ką ant jų barstydamas. Pabengus malda, išdalijo auką esantiesiems, kas tuojau persikeitė į didelę, bet padoria, be vaidų ir lėbausenos, gėrymę. Visa tą atlikdavo lauke, nesgi jų žinyčios buvo be stogų, o pačius šėtrus medžiai teklėstė. Pavestoji diena atlikimui aukos buvo visados aiški ir gaidri, jei kana kados nulijo, tad tą turėjo už dievų rūstybę. Radusis taip didžiai nočiai, jog pats kūrėjų kūrėjas turėjo svietui pamokslą sakyti ir pamokyti jį, kaip jam toje noty reikėjo elgtis, tad, rodydamas svietui, jog tą ne savo pramone, bet dievų įsakymu reiškia, ir jog tas, ką jis sakė, pačia tiesa yra, dėl patvirtinimo jos, palipęs ant šventos ažuolo malkos, pažinyčy pats save sudegino, kaip viršiau minavojau.

Išėiginėse aukose, beje, ant metinių viešių, arba švenčių, aukavo viršaitis ar viršininkas vaideliotų, arba žynių, susirinkus taip pat svietai vienos apygardos į pašėtrį po visų dideliuotu ažuolu, kame šventa ugnis kūrinos. Viršaitis, paėmęs duonos šmotelį ant torieliaus ar midaus kaušą ar taurę ir tuo nešinas, tris kartus apėjo apie stalą ir tenai padėjo duoną ir taurę. Tad prie aukuro ir stabo, šėtre stovinčio, meldė, pakaitomis su svieta giedodamas, kaip viršiau regėjom. Ilgainiui duoną valgė, paskui pasilenkęs, neprikišdamas rankų, paėmė su dantimis taurę, kurią keldamas pamažu išgėrė, paskui, nulenkęs galvą, taip staiga kniožterėjo, jog taurę per save išsviedė į užpakalį, kurią stovintieji akis išplėtę tykojo nutverti lig ant žemės nenukrintant. Vėl pripylė ją midaus, statė prieš viršaitį, kursai, pasimeldęs ir duonos užkandęs, išlenkė vėl ją ir per save išmetė, ir tiek kartų būk tą daręs, kiek galybių Perūno norėjęs pagarbinti. Ta malda taip pat pasibengusi gėryne: kaipogi visi valgė gyvulius aukautuosius ir midų gėrė linksmindamos.

Kieminę auką pats namų gaspadorius atlaikęs tokiu pragumu: ūkiantis ar žaibuojant ir iš tolo krušai kriokiant ar kitai kokiai baisiai nočiai gorinant, šeiminkas, paėmęs visų skanųjį valgį, tankiai lašinių paltį į kukšterą įkabinęs, kepurę nuvožęs, apnešė tris kartus apsak savo rugius ar varstą, trigubai tais žodžiais melsdamas Perūną, savo Titį: „Perūne dievali, nemušk ant mano javų to kipšo, melsiu tave šia palčia lašinių.“ Nesgi tariama buvo, jei jis susigrums su kipšu ant jo javų, jam nuo to didi iškada, arba žala, nutiks; kaipogi šiandien dar yra sakoma, jog perkūnas vejąs kipšą, kurs, norėdamas nuo jo išsprukti, jau po akmeniu, jau po medžiu lendas, kad šis nesuskubėtų jam savo vylyčia užsiausti. Perūnas dirdinęs kipšą pervis pavasarį, kad jis svietai daug pikto daręs vėju, šalčiu, sniegu ir tvanais. Taip pat rudenop, neleisdamas svietai toliau vasara džiaugtis, javų nuo lauko nuvalyti, medžių žaliuoti, visą gamtą gaišinęs, it tarsi norėdamas, kad svietas prapultų. Ir taip šiandien sakoma tebėra: „Mūsų vasarojų giltinė parovė, arba pasuko.“ Perūnas draudęs kipšą už tą, jog žmonėms piktą daręs, o svietas, regėdamas sau jo tokią globą, labdariu jį vadinęs. Audrai praėjus, gaspadorius linksmindamos pakėlęs namiškiams puotą, arba gėrynę, jog jį Perūnas nuo tos nelaimės paglemžti teikės, todėl šis, jam dėkavodamas, iš džiaugsmo pats su šeimyna besveikas lašinius suvalgęs.

VIEŠĖS, ARBA ŠVENTĖS

Lig nepradėjus pasakoti apie senovės šventes, reikia pirmiau tą stipriai įsitėpti, jog senovėj lietuviai garbino dievą ne verkdami ir rūpindamies. Tai ir jų šventės buvo minavonėmis linksmų nočių, kurias minavodami džiaugės ir linksmos, dievams dėkavodami ir viens kitą vaišindami; kaip yra keturios dalys metų laiko, taip buvo atliekamos ketverios šventės, arba viešės, nuo žodžio visi, jog visi susirinkę viens kitą mylėjo linksmindamies; šiandien dar, tą minėdami, senu įpročiu ant krikščionų švenčių susirinkę gentys ir susiedai turi pasilinksminti.

Pirmoji šventė buvo pavasario, Trimpos, arba Jorės švente vadinama, kurią, kielei ledą išspyrus ir žiemai padribus, šventino tokiu būdu. Visų pirma kožnoj apygardoj, žiemai padrimbant, visas svietas tiekės visuotinai, alų darė, pyragus, žuvį, mėsą kepė, paskui su savo dievo dovana susirinko į ertus namus, regis, pirmąją dieną balandžio mėnesio. Tuo tarpu mergaitės pasipuošusios išėjo anksti iš kiemo į girią rytų linkan, lig tenai pirmieji saulės spinduliai tvyksterėjo, jos persidariusios į baltus drabužius, basos grįžo namo dainuodamos ir skelbdamos, jog pavasarį sutikusios, visos linksmos šokinėdamos ir ratuodamos; parėjusios į tą kiemą, kuriame visi buvo susirinkę, apreiškė namiškiams ir susiedams linksmą Jorę, arba pavasarį, kurie,

prasidžiugę ta linksma naujiena, suėjo į vidų, kame žynys, taip vadinamas kunigas, midaus kaušą, ant stalo, arba skomio, stovintį, paėmęs, tuos žodžius sakė: „Oi viešpatie dieve, mūsų Pergrūdi Perūne, kursai savo galybe sunkią žiemą nuo mūsų pavarei, teikis mums javus mūsų sėtuosius ir sėtinuosius vykinti, idant, jais džiaugdames, tave garbintumėm, augink šakeles į šakas dėl ūksmės žmogui ir gyvuliui, lapodink medžius, kraudink žiedus, mezgink vaisius ir brandink, idant žmonės, gyvuliai, bitės ir paukščiai gautų sau peną ir, tuo džiaugdamos, tave garbintų. Želdink žoles, veja, puikas ant visos žemės, mes dabar tavęs meldžiam širdingai." Svetas atsakė tuo pragumu: „Linksmą pavasarį mums pagražini, tu laukus ir daržus gaivini, girias žaliuodini, suteik viso to, ko mums reikia, idant džiaugtumėmės ir tave garbintumėm." Po tos maldos žynys, įsikandęs taurę ar kaušą, neprikišdamas rarių, pėr galvą išmetė tuščią, kurią užpakaly stovintieji vėl pagrobė lig ant žemės nenukrinant. Tad pripylė vėl midaus kaušą ir, didžiai drovėdamos, pastatė prieš kunigą, kurs, ją paėmęs, vėl meldės, tardamas: „Oi tu maloningas dieve Perūne, večasis tėve Žvaigždyksti, kurs visus gūži šilima savo ir visiems žibini saule, suteik mums žiburį, šilimą; tu, kaipo viešpats, saugok mus ir vaisius mūsų šį metą nuo žaibų, krušų ir audrų bei vėtrų ir nuo visa gadinančio Pikulio." Po tos maldos žynys, vėl išgėręs midaus taurę, metė per save į užpakalį tokiu pat būdu, kaip ir pirma, kurią stovintieji nutvėrė ir vėl ją, pripylę midaus, liepė pakarčiui visiems po taurę išgerti pradėjus nuo visų godingojo vyro. Paskui vėl pripylė taurę midaus ir pastatė prieš kunigą, kursai, paėmęs ją, taip meldės: „Ai dieve Perūne Pilvyti, gaivink reikalingu lytum ir rasa mūsų javus, žales ir lapus, pripildyk mūsų plačias stogines ir aruodus visu tuo, ko mums reikia, idant, tuo džiaugdamos, tave garbintumėm" etc. Po tos maldos vėl išgėręs taurę išmetė per save, kurią vėl pripylus davė svetui gerti pakarčiui, kursai pagėrus ėmęs giedoti ant garbės savo dievo Perūno. Tuo tarpu kunigai aukavo aukas gyvulių Perūnui, kaipo Pergrūdžiui, Žvaigždyksčiui ir Pilvyčiui, kurių paskui mėsa svetas valgydamas gėrė ir linksminos. Tą Jorę turėjo už globėją ir užtartytoją visų gyvulių, užvis arklių; nesgi šiandien, dar gyventojai, stokodami pašaro ir nesulaukdami žiemos galo, dejuoja tais žodžiais: „Ai Jorutale, Jorutale, kame esi!", apie kurio privalumus viršiau minavojau.

VAINIKŲ ŠVENTĖ, ARBA VIEŠĖS

Raštininkai rašo, jog pradėję šventinti birželio gale ir šventinę per 14 dienų. Šiandien palaikus tos šventės vadina švento Jono nakčia, kuri visiems yra žinoma; rodos, jog šventino tą šventę minavonei įkūrimo, arba sutvėrimo, šio pasaulio ir visos šeimynos. Pagal nuomonę išminčių tos gadinės, būk Perūnas išperėjęs aukštybėse visą sutvėrimą regimą ir neregimą ir visų šiltąją dieną išleidęs jį į pasaulį tokiu laiku, idant galėtų tenai prakusti, dėl didesnės dar globos įdavęs tai šeimynai ugnį, idant šildydamos kutintųsi, nesgi šiandien dar senu įpročiu yra sakoma: „Tą žmogų yra dievas leidęs ant svieta", nesako yra sutvėręs, kurs žodis, šiandien tebesąs, rodos senovės nuomonę tvirtinti, užvis jog pačiose pirmosiose lietuvių krikščionų knygosė, išspauostose 1540, apie sutvėrimą svieta pagal Raštą šventą visur vietoje sutvėrė sako leido, ir taip: leido saulę, leido žvaigždes, leido žvėris ir paukščius etc., it būt kaip koks tėvas perą išgūžęs paleidęs į pasaulį, ką tegalėjęs atlikti tokiu laiku, kuriame nuleistas peras nepragaištų pasauly, nesgi žinoma yra visiems, jog apie šv. Joną oras yra visų jaukusis ir malonusis. Todėl rodos, jog buvo šventė, kaip sakiau, minavonei tos noties įkurta, kurioje visas sutvėrimas buvo savo pradžia gavęs. Todėl, dėkavodami savo Perūnui, arba Tičiui, kurs juos savo šilima išgūžęs kutino, dirbo jam

iš jaunų berželių šėtrus, po kuriuos vaikščiodami meldės ir dėkavojo, nes kokios tos maldos buvo ir kaip meldės, nėra randama raštuose, tiktai yra žinomi keli žodžiai vienos giesmės, kurią pradėdami taip būk giedoję: „Titis leido, Titis leido" arba, kaip šiandien kad bažnyčios kalboj sako: „Titis sutvėrė, Titis sutvėrė", kurių žodžių prašaleičiai gudai ir teutonai, kaip viršiau minavojau, nepermamydami parašė, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, garbinantys dievą, vadinamą Didis Ledo, nuo ko paskydo paskui jų raštuose niekų zaunos, no gudai ne vien tuos žodžius, bet ir visą lietuvių senovę pasavino, stigavodami, jog tas Didis Ledo jų dievu buvęs. Nesgi žodis titis, jiems klausantis, pasirodė it būt didis, o žodis leido it ledo esąs, kaip viršiau minavojau, bet ką tie žodžiai jų kalboj reikštų, patys nesupranta ir nežino, kaip juos išguldyti. Prieš tą šventę ėjęs svietas į šventas upes ir ežerus praustis bei mazgotis, idant jaunais taptų, ir kas visa atliko, kaip buvo įstatyta, tas radęsis viena valanda didžiai išmintingu ir galėjęs regėti piktus žmones, žavėtininkus ir raganas. Nebuvo kitos linksmesnės šventės, nesgi pagal pasakas, šiandien dar minavojamas, tą rytą saulė tanciavojusi; paskuoją naktį tos šventės degino tuos šėtrus ir linksmindamos per ugnį šokinėjo, it būt minėdami, jog nuo šilimos prasidėjo ir šilima gyvoja. Taip pat ant tos pačios šventės abydas savo viens kitam dovanoję, per tą šventę visi lygūs buvę, kaipogi didžturčiai vargdienius slaugę. Būt kas būdama, vienok šiandien yra geistina, idant žinovai Lietuvos kalbos surinktų visus palaikus, dar tebesančius, užvis dainas, šiandien dar daugioj vietoj minavojamas ne tikėjimu, bet įpročiu senovės laimingų praėjusių gadyinių. Ko gal dar daug rasti Kuršo parubežiuose, kur žemaitis ir žemgalis, arba, kaip šiandien kad sako, kuršininkas, susiėjusiu linksminas senų dienų įpročiu, it būt dar minėdamu, jog anuodu angis buvo tikruoju broliu, nes ilgainiui nedorybė svieta perskiedė juodu dėl savo naudos.

APJAVIŲ VIEŠĖS, ARBA ŠVENTĖ

Apjaves gėrė, javus nuo lauko nuimdami, tokiu būdu. Ant kalvos padėjo akmenį aukurui. Jei daug svieta buvo, kunigas, jei maž, pats gaspadorius, išėjęs javų piauti su šeimyna ar su talka, visi linksmindamies, jog jaunos duonos prilaukė; visų pirma supiovēs gaspadorius pėdą pamovė ant šmaikščio ir padirvy pastatė. Paskui dėkavojo Pergrūdžiui Perūnui, jog javus pavykino, ir meldė, idant patiems besveikiems leistų juos suvalgyti. Jei javai buvo nevykę, tad maldavo Perūną, idant stiprintų juos kentėti badą it alkį, degindami ant akmens aukas. Po tos maldos šeimyna ar talka kibo į javus, kuriuos netrukdami nuvalijo. Nubengę nupynė vainiką iš varpų, kuriuo apklėstę galvą grakščios ir linksmos motriškės, parvedė ją dainuodami į kiemą pas gaspadorių, kuriam padavė ji ant balto raiščio vainiką, kurį gaspadorius paėmęs dėkavojo darbininkams, o vainiką pakabino ant gembės trobos galingoj vietoj. Tuoju ėmė piovējus vaišinti ir raginti, kurie gėrė ir linksminos per visą naktį, garbindami visados gerus gaspadorius, mokytojus arti ir sėti, bei narsius kareivius, už liuosybę kritusius, ir didžius darbininkus, kas šiandien dar kaip Kalne, taip ir Žemaičiuose yra sekama; vienok geistina būtų, idant žinovai tos kalbos palaikus dainų, dar dainuojamų, surinktų, rasi iš jų aiškiau galėtų išsijautoti apie tą įprotį.

ILGIŲ VIEŠĖS, ARBA ŠVENTĖ

Tą šventę šventino, javus nuo lauko nuvokus ir rugius pasėjus, beje, kaip šiandien kad sakoma yra, suvisu į namus parėjus arba ant žiemos išikūrus, nu tad dėkavojo įkūrėjui viso savo labo, aukodami jam pirmskrajus, taip pat valgius,

gėrimus, žuvis, mėsą, pieną, medų, midų ir alų visame krašte. Nesgi visa apygarda tiekės tai šventei, midų, alų darė, pyragus kepė. Paskui suvežė visa tą, ką buvo dievas kuriam suteikęs. Susirinkus svietui į didžiai ertą namą, jo kertėse išstatė bosus ir verpeles alaus ir midaus, paskui žyniai padengė stalus ir viduryje aslos sukūrė ugnį pailguotiną, kur atvedė ir gyvulius, vainikais apklėstus, visokios veislės po porą, beje, patiną ir pačią. Tad žyniai ėmė melstis tylu pagal savo dabą, pabengę malda, ėmė lazdomis tuos gyvulius mušti; visi esantieji tą patį darė lig užmuša, šaukdami: „Tai mūsų žemeliukėms, beje, žemės ūkėjoms, aukaujam ir dėkavojam, jog mums ši metą mūsų javų, daržų, pievų negadinot, o nuo ugnies, geležies, marų, badų ir visokių neprietelių mus saugojot". Nu tad kepė ir virė mėsą pamuštųjų gyvulių. Tuo tarpu motriškosios, užugnėj sėdusios, kviečių plonius, sykais vadinamus, ant anglių kepė ir iškeptuosius per ugnį mėčiojo vyriškiesiems valgyti. Žyniai tuo tarpu pamokslą sakė svietui apie dabą, būdą žmonių, apie reikalus ūkės ir lietos, apie narsybę ir kantrybę garbingų vyrų, karėse kritusių. Paskui taip sugraudinti žmonės nuo kunigų, kožnas šnibždėjo jiems į ausį savo kaltes ir nuodėmes, kursai, pagrobęs jį už plaukų, su lazda aptalžė, jog jis ne taip elgės, kaip reikėjo doram žmogui; kožnas, nukentėjęs taip savo pakūta, nusiminęs spūdino šalin. Tą visiems atlikus, paskui grobė pačiam žyniui už čiuprynos ir jį taip pat aptalžė už jo nuodėmes, jog ne taip elgės, kaip jam priderėjo; žynys, sutaisęs savo drabužius, antrą atvejį sakė pamokslą motriškosioms, idant ūkės vilkėjomis būtų, vyrų savo klausytų, namus gerbtų, doromis motinomis ir doromis gaspadinėmis tapti teiktusi. Nu įvedė su iškilme grakščią mergaitę, baltai apdarytą ir vainikuotą, kuri nešės pilną skreitą keptų plonių ir stojos dešiniąja koja ant zedliaus, ant durų atsisukusi, o kairiąją koją pakėlusis turėjos, kairiąją ranka blaiivą kaspiną aukščiau galvos iškėlusis, o dešinoje rankoj tauragę midaus turėdamos stovėjo ir, tokioje stovyloje būdama, meldėš tais žodžiais: „Vaisgamtos tėveli, augink mums linus aukštus sulig manim, kad mes plikos nevaikšiotumėm." Tą trigubai pasakiusi, visų pirma išgėrė taurę midaus, antrą kartą pripylusi, išgožė į kairiąją pusę zedliaus, trečiąją taurę vėl pripiltą išgožė į dešiniąją pusę, paskui išbėrė aukštyn vienkartinę iš skraisto plonius. Tada kritusiuosius į dešiniąją pusę zedliaus visi valgė, o kairiosios pusės plonius atdavė vėlėms, kuriuos, nunešę į kapus, į žemę sukasė. Jei mergaitė aukaujanti ant vienos kojos išstovėjo, antra zedliaus neprimynusi, tad atentį metą vylės didžios brandos ir javų vykimo, bet jei su kaire palytėjo zedlių, tad reišė atentį metą nevyksiančius javus. Paskui motriškosios susikibusios tanciavojo, arba tupiniavo, dainuodamos: „Imkimės varpates, rieskim kuodelius, statykim stakles, Vaisgamta ant mūsų susimils, nesgi Beniutė, visų augalotoji mūsų mergaitė, nenyksterėjusi ant vienos kojos išstovėjo." Ant galo susėdus visiems prie dideliai ilgų stalų valgyti šventos mėsos, žyniai, nupiovę po kąsnelį, mėčiojo į namo kertes žemeliukėms, arba vėlėms, tai yra dūšioms, ant žemės baldančioms, sakydami: „Dieve Žempati, priimk mūsų maldas ir aukas ir leisk vėles eiti prie mūsų stalų tų valgių su mumis valgyti ir ragauti." Tą patį darė ir su gėrimais, nulaistę visų po truputėlį į pastalę, paskui patys gėrė ir linksminos, į trimitus pūsdami, giedodami ir šokinėdami. Ta šventė buvo šventinama minavonei mirusiųjų, dėl to vadino ją ilgėmis, it būt ilgėdamies mirusiųjų tą darantys, arba vėlių dienos, nuo to, jog vėles ant tos šventės vaišino. Nesgi patys, būdami viso pertekę, gailėjos, jog prie tos dievo dovanos nėra jų genčių ir pažįstamųjų mirusiųjų, todėl darė jiems minavonę, vaišindami jų vėles per 4 nedėlias. Vaišino vėles dėl to, jog, kaip viršiau sakiau, buvo dūšios, neatlikusios visą gyvenimą šiame sviete arba nepalaidotos, todėl baldės išbadusios ir gyvuosius trukino ir jiems piktą darė, todėl jas tildydami vaišino, idant pavalgisus nurimtų ir nebsisuostų. To dar negana buvo, šventę bengdami, kuri ilgiau

nei per dvi nedėli pateko, ėjo paskui į kapus ir tenai vėl lapinėse ir šėtruose valgė ir, šmotelius nupiaustydami, mėčiojo po stalu, ir gėrimus taip pat laistė, tardami: „Eikit pavalgiusios ir negadinkit grįždamos mūsų javų.“ Ant galų galo kaulus gyvulių aukautųjų ir likusių valgius į kapus įkasė ir tenai raudėjo mirusiųjų savo genčių ir kareivių, karėjų už liuosybę kritusiųjų, kurią maldą vadino raudine. Tokia daba šiandien dar lietuviai apgudusieji, apie pilis Balostekę, Usvietę, Uolą, Tripentę ir Pina upes gyvenantys, tos raudinės minavonę ant kapų tebdaro ir valgius tenai tebneša bei raudine vadina.

KALĖDŲ VIEŠĖS, ARBA ŠVENTĖ

Kalėdos lietuvių senoje kalboj rodo susitikimą senojo laiko su jaunuoju, beje, senų metų su jaunaisiais. Tą šventę šventino pradėdami naujus metus o bengdami senuosius. Vadino Kalėdomis nuo žodžio kalti, kaipogi minavonei praėjusių metų kalė gaspadorius į trobos sieną vinį arba ragą, o žyniai į žinyčios sieną plytą mūrijo dėl metų žinios, kaip viršiau regėjom. Šiandien dar Žemgaliuose arba kuršininkų namuose gal regėti balkius ir sienas po dvi rindi prikalinėtas briedžių ragų, kurie jau patys, jau jų šakos metų skaitlių rodo. Nėra aprašytų nei maldų, nei aukų tos šventės, vienok nuo jos palaikų, kurie kame-ne-kame beužliko, gal dar sektis, jog sviestas taip pat linksminos, kaip jei ir ant kitų švenčių: valgė grūdus, šieną ant stalų paskleidę, žyniai veizėjo į žvaigždes ir lėmė atentį metą, laimingą ar nelaimingą, pagal tą, kokias žvaigždes pirma paregėjo. Paskui vilko bluką per kiemus, beje, senuosius metus, tabalus mušdami, kurių pradžia dainos, toje dingsty dainuojamos, tokia yra. Paskui tą bluką sudegino, kaipo sunkų praėjusįjį metą, vildamies, jog ateinantysis metas bus daug lengvesnis ir nereiks taip sunkiai dirbti, kaip praėjusįjį metą. Sudeginus senuosius metus, motriškosios tuojau parodė lėlę, iš medžio išdrožtą, kurią vyriškieji grobstė, bet motriškosios ją paslėpti turėjo, idant nebmatytų ir nebieškotų.

Tarp tų metų švenčių, arba viešių, buvo dar mažne, sakau, paviešės arba gėrynės, su šventenybėmis sunertos, kurių apleisti niekas nedrįso, ir taip, įkurės, apkulos, koštuvės, skerstuvės, užvis budynė ir laidosena.

ĮKURĖS

Įkurėmis vadinos, kad į naujai pastrūnytą trobesį pirmąjį kartą ugnį su didžia goda įnešę asloj sukūrė; žodis įkurės paeina nuo žodžio kurti. Tas įprotis taip buvo saugojamas, jog, to neatlikus, nieksai nesivylė laimingai gyvensiąs naujame trobesy, kas lig šio laiko Kalne ir Žemaičiuose tebėr saugojamas; nesgi, lig ugnies neįnešus, vainikas, pro stogą iškištas, saugojo naujus namus nuo viso pikto. Angis, sukūrus ugnį, įleido į trobą gaidį ir vištą, abu juodu, o į aslos vidurį naujosios trobos įeidami susiedai paritino du duonos kukuliu, ženklinančiu vyriškį ir motriškę, ir kurs iš kukulių berietėdamas apvirto aukštynokas, tas tarp gaspadorių turėjo pirma mirti, paskui prieteliai, gulę asloj naujosios trobos, turėjo tabalus mušti, taip dainuodami: „Toj trobelėj gali laimelė džiaugtis ir gėrėtis.“ Išėiga bengės gėryne, kurią gerdami minavojo ir garbino vyrus garsius, garbingus gaspadorius, narsius kareivius, karėjų kritusius, ir tuos, kurie buvo daug gero svietai padarę.

Apkulas, arba gaubjaują, nuo žodžių gaubti ir javai, taip pat gėrė javus kultū nubengę: šeimyna, nukūlusi paskuojį rytą, ėjo namo nešina grūdų pripilta rakanda, kurią resnasis vyras paduodamas gaspadoriui apreiškė, jog nubengė javus kultū ir linki jam besveikam juos valgyti. Bengias šiandien dar ta iškilmė taip pat gėryne. Trumpai

sakant, kožną ilgą ir sunkų darbą nubengę, linksminos taip, kaip kad linų apminas neseniai dar tebgėrė.

Buvo dar tarp tų pačių įpročių ir kitos it pačių namiškių linksmybės, arba gėrynės, beje: rudenį gyvulius pavalgai pamušus, prielaidus ir paršus paskerdus, žąsis ir antis papiovus, gaspadorius vaišino savo šeimyną dešromis, vėdarais, riaušiais, kogalvėmis lig persivalgant, kuri vaišė vadinos skerstuvėmis. Taip pat rudenį, bites pašluosčius, midų ar alų padarius, ragino ir vaišino gaspadorius savo šeimyną, kuri vaišė vadinos koštuvėmis, nuo žodžio košti arba gožti, beje, it būt gaspadorius dievo dovaną savo butoje tinkamam pagožęs valgyti. Užvis gaspadinės, norėdamos savo raugu pasigirti savo šeimynai, ragino namiškius pasilinksminti, kurie gerdami visados gyrė gėrimo raugą, arba raugutį; prašaleičiai, nepermanydami jų kalbos, parašė, būk žemaičių dievas esąs Raugutis. Kokią dabą tebsaugoja visoj senoje Lietuvoj apie Pinos pilį ir Tripentę upę iki šiai dienai.

BUDYNĖ

Ligonis, regėdamos mirsiąs, pavadino pas save kunigą, kursai jį dieną ir naktį sargino ir laimino meldamos; rodos, jog tie kunigai lygusonys ir tylusonys vadinos, kurie jau yra minavojami sandarose metų 1249 tarp krikščionų ir parusėnų. Tie kunigai sargino ligonius, laimindami lig antrą kartą jaunam mėnesiui įstojant, kuriuo laiku ligonis, maldydamas dievų rūstybę, paskuojus apžadus darė. Jei tas nemačijo, tad kunigai, nuėję į pažinyčį pas šventą ažuolą ir tenai išrausę pirkšnių iš šventos ugnies, davė ligoniui gerti, kaipo visų didžiausią vaistą, ką ir šiandien dar senu įpročiu tebdaro gumbuodamies. Jei ir pirkšnys nieko nemačijo, tad gentys suėję teiravos tarp savęs, ką turi veikti su ligoniu; jei gentims pasirodė nebišgysias, tad ligonis, jei turėjo vaikų, palaiminęs juos, mažąjį sūnų pakėlė savo karšinčium pagal ūkės dabą, įsakęs jiems vienybėj ir meilėj tarp savęs gyventi. Taip parėdžius ligoniui jo gyvenimą ir atsisveikinus jam su gentimis ir susiedais, kunigai, antdėję ant jo galvos pagalvę, arba podušką, nutroškino, nesgi jiems rodėsis toksai smertis dievo malone esąs prieš sopulius, kuriuos ligonis kentėti turėjęs sunkioje ligoje. Tuo tarpu, besergant dar ligoniui, tiekės jau į budynę, darė alų, midų. Mirus jam, tuojau šiltu vandeniu numazgojo nabaštiką ir, apmovę baltais marškiniais, padėjo šaltoj vietoj, nesgi mokėjo nabaštiką taip sušaldinti, jog jis nė vien per kelias nedėlias, bet ir per kelis mėnesius negedo, koku pragumu, to nėra šiandien raštuose randama. Paskui siuntė prajovus į giminę mirusiojo žodį duoti tolimiems tolimesniems gentims ir bendrams, jog tas ir tas pasirinko iš šio svieto, idant susirinktų į budynę. Suėjus gentims ir pažįstamiesiems į mirusiojo kiemą, nabaštiką, numazgoję antrą kartą, įkapėmis apvilko ir pasodino krėsle bei vaško žvakes pas numirėlį uždegė, patys, apgėrę pakarčiui midaus ar alaus po kaušą, toj pačioj troboj pasieniais susėdo ant suolų. Tuo tarpu raudės, taip vadinamos motriškosios, su artimaisiais gentimis apstojusios asloj nebaštiką, raudėjo, o sėdintieji pasieniais giedojo, budindami nabaštiką tais žodžiais: „Ulele! Ulele! Ko numirei? (Teisiau, regis, bus vėlelė, ne ulelė; dūšia nelaidota vėle vadinos.) Ar neturėjai gražią žmoną, dailų žirgą, rimtą ginklą, darbią šeimyną, didžius turtus, lakius sakalus, greitus pėdsekius? Ko numirei? Ulele! Ulele! Ko nepertekęs buvai, ko stokojai, ko numirei? Ulele! Ulele! Ar neturėjai plačią giminę, turtingus gentis, meilingus bendrus, ko numirei? Ulele! Ulele! Ko numirei, kas tau kaitėjo?" etc. etc. Visa tą minavojo, kas mirusiajam ant svieto maloniu yra buvęs ir kuo jis gėrėjos ir džiaugės gyvendamas. Kad taip budėtojai giedojo, raudės lygiai su gentimis verkė, ašaras į molio ar stiklo kaušelius lašindamos, kurias paskui, supylusios į

lakanką, ašarūne vadinamą, padėjo kapuose pas pelenus nabaštiko, kaip ženklą savo meilės; jei kurs gentis nenorėjo ar negalėjo verkti, tas turėjo samdyti svetimą raudę, kuri jo vietoj raudotų. Ir taip šiandien dar senu įpročiu yra sakoma: „Tas neraudojo savo matušės, ar tetušio.“ Liovusis giedoti, tuojau gentys nabaštiko ragino budėtojus gerti midų ir alų. Taip budėjo per kelias dienas ir naktis, pagal tą, kaip turtingas buvo mirusysis. Nieksai tenai akivaizdoj nevalgė, peralkusysis tiktai užsikando tylu užkakalinėj troboj. Tokį įpratimą turėjo už didžiai didį daiktą, kaipogi nabaštikas mirdamas visados vieną dalį savo pelno budynei pavedė, nesgi juo daugiau mirusysis turėjo sau budėtojų, juo godingesniu ir garsesniu buvo. Ilgainiui atvejų atvejais nugiedoję ir pakarčiu apgėrę, ant galo kožnas vėl pakarčiui antgėrė patį nabaštiką, sudievu jam sakydamas, ir lūgojo, idant jo tėvus, gentis, bendrus ir pažįstamuosius pasveikintų aukštybėse nuo jo pusės ir su jais maloniai elgtųsi, kaip jei čia su juo ant žemės kad elgės. Paskui lydusonys ir tylusonys išpasakojo gyvenimą mirusiojo ir į vardą jo sakė sudievu paskutinį kartą jo gentims, bendrams ir susiedams, kuri atsisveikinimą senu įpročiu atmenamai dar Žemaičiuose sakė nebaštiką iš namų išnešant, bet ilgainiui kunigai šios gadynės, kad jiems gėdos nedarytų, stipriai užgynė. Išnešę nabaštiką iš trobos, įdėjo į ratus, kuri motriškosios lydėjo lig kiemo galo, o vyriškieji lig kapų visi raiti, plikus kardus iškėlę švytruodami ir uidami šalin Pikulį ir piktas dvasias nuo nabaštiko; vadinos lydėtojais, nuo to, jog nabaštiką į kapus nuleido. Atvežus nabaštiką ant kapus, padėjo į šiaudinę lovą ir pakėlė ant malkinės, lygiai karės žirgą, seidoką, vylėčias, ragotinę, kardą ar kalaviją, visų meilingąjį nabaštiko tarną, pėdsekis ir sakalus, o vargdieniams — namų padargą, ir, ugnį po malkine sukūrus, degino. Pradėjus dūmams rūkti, tylusonys ir lydusonys ėmė vėl giedoti, garbindami darbus ir veikalus nabaštiko, beje, jo karės žygius atliktus ir neprietelius pergailėtus; tankiai žmona, savo vyriškio gailėdamas, lygiai su savo nabaštiku deginos. Tuo tarpu, kaip sakiau, raudės vis raudojo ir ašaras lašino į kaušelius, kiti mėčiojo į ugnį nagus meškos ir lūšies, idant nabaštikas, lipdamas į aukštybes per žiaurų kalną, galėtų įsikibti, kiti, pūsdami į trimitus, trūbijo. Kad jau viena liepsna malkinė tvaskėjo, staiga lydusonys, degančias žvakes aukštyn keldami, sušuko: „Regim nabaštiką ant balto žirgo, žibančiuose ginkluose, ant peties sakalą sėdintį ir į dangų lekiantį didžioj draugėj.“ Kiti lydėtojai, veizėdami į dangų, atsiliepė tais žodžiais: „Keliauk, vargali, laimingai į antrą gyvenimą, kuriame nebnovys tavęs daugiau nei kraugerys vokietis, nei pasalus gudas, bet tau tenai abudu vergaus amžinai.“ Sugruzdėjus nabaštikui, supylė pelenus į molinį, ar akmeninį indą ir, tenai segeles, auskarus, žiedus, karolius, aukso retežius, senovės pinigūs ir kitus brangius daiktus sudėję, ant galo pastatė jį į kapus, tokiu būdu padirbtus.

Apsukurtinai padėjo ant žemės kelias eiles akmenų, it pačiame vidury to rinkio suskliautė keturis plokščius akmenis, tarp kurių įstatė minavotą indą su pelenais, kur ir lakanką su ašaromis įdėjo; jei nabaštikas buvo garsus kareivis, daug neprietelių pergalėjęs, tad, ant geležies grandies sumovę, kaukoles garsiųjų jo neprietelių po to indo apačia padėjo ir visa tą uždengė penktuoju akmeniu. Kartais vietoje tų plokščiųjų akmenų krovė krosnį, į kurią minavotus daiktus, beje, indą su pelenais, lakankas su ašaromis ir kitus molio stotkelius su gėralu, sudėjo ir akmenimis užkrovė. Nuo to indo grindo akmenis eilėmis į visas puses it žvaigždės spindulius arba, aiškiau sakant, rindos akmenų taip buvo į krosnį suvestos, it kaip ratpėdžiai į stebulę sukalti. Ant galo tą žvaigždę, akmenimis išgrįstą, ir krosnį apipylė smilčių kalnu, į kiaušį pavėdžiu, kurio didelumas buvo pagal didumą garbės mirusiojo; vadino jį šventu rogu todėl, jog nieksai negalėjo jo pakušinti, nesgi viršiau regėjom, jog kapai jų buvo už šventą vietą turimi. Tokį rogų, arba kapus, pylė visuotinai ne viena diena, bet per kelerius metus,

ką gal manyti nuo kapų Parutės, arba Birutės, Palangoj, Živilės ir Lietuvos karaliaus Mintauto, arba Mindaugo, pas Naujapilį, Gedimino, didžiojo kunigaikščio, panemunėj. Supilti tą rogų, arba kapus. mirusiajam kožnas sau turėjo už visų didžiausią godą, nesgi šiandien dar, noris saujelę žemių ant nabaštiko laidojant antbėręs, tarias jau tuo visa jam atlikęs, kuo kaltu yra buvęs; ir taip šiandien dar yra tariama į neturtingą skolininką: „Užmokės, — sako, — su lopeta, kad bent ant kapus benuskubėčiau" arba: „Garbė dievui, dar ant kapų užlenkiau nabaštiką", ir daug už didesnę daiktą turi sau smilčių saujelę ant nabaštiko antberti, nekaip bažnyčioj už jį pasimelsti. Tokių kapų yra dar šiandien visoj Lietuvoj didžios daugybės, ne visados ypatingų, bet tanikiai greta po kelis šimtus vienuose laukuose, užvis didi daugybė jų yra Rogačiovo pilies laukuose, paniperėj, kuriuos šiandien paprastai skitų, arba kailinuočių, karalių kapais vadina; regis, jog ir pilis pati Rogačiovo yra praminta nuo tų kapų, rogu vadinamų; gudai arba lenkai vadina juos šiandien savo kalboj kurhany; girdėjau pasakojant, jog apie Naujapilį vadinąs svietas tokius kapus łotewki, tai yra lietuvių kapai. Paskesniuose dar laukuose, jau krikščionimis tapę, nebdeginu nabaštikų, bet į žemę laidujo, pridėdami kardą ar kirvį, motriškosioms varpstę ir kuodelį, midaus plėšką ir vakartį, ant galo parišę po kaklu nabaštikui į raiščio kertę pinigų įmezgę ant kelio.

Lydėtojai, taip palaidoję nabaštiką, lig nepargrižę dar namo, dalijos jo pelnu tokiu pragumu. Perdaliję palaikus nabaštiko į tris dalis, išdėliojo juos trijose vietose atstu nuo kita kitos; visų brangiausias daiktas buvo padėtas visų tolimiausiai, juo blogesnis arčiau, visų prastasis it arti, tad lydėtojai raiti nokės, ir, kurs pirmiau prijojo prie visų tolimesnės dalies, tam ji teko, antram — antroji dalis, o trečiam — trečioji, pagal jų greitumą ir skudrumą. Nuo to Vulfstano, buvęs 10 amžiuje Žemaičiuose sako, mirdami žemaičiai palikimą savo ne gentims, bet narsiesiems išdalija. Paprastai pirmuoju ir visų geruoju palikimu mirusiojo buvo ginklai, paskui drabužiai, ant galo niekniekės. Jei nabaštikas buvo vargdienis, tad išdėliojo pinigus tokiu pat parėdymu, prie kurių lydėtojai taip pat nokės, ir, kurs buvo pirmesnis, tas sau pirmąjį pinigą gavo. Tokį noksenos vadino trėseną, nuo žodžio trėsti, arba bėgti. Šiandien dar mylimuosius daiktus mirusios jaunuomenės tėvai parduoti svetimam už abydą sau turėtų, bet paprastai išdovanoja jos bendrams, idant, dėvėdami juos, minavotų nabaštikalį.

Taip palaidoję nabaštiką ir pasidaliję jo pelnu, lydėtojai pagrižo į jo namus, kuriuose buvo patiektas valgis su gėryne, stypa vadinamas, nuo žodžio stipti, tai yra mirti; nesgi šiandien dar žemgalis arba kuršininkas senu įpročiu sako: „Mūsų Janis nuostipa", beje: mūsų Jonis nustipo, tai yra numirė. Čia reikėjo nabaštiko karšinčiams ne vien lydėtojus, bet ir numirėlius vaišinti ir raginti, ką atlikdavo didžiai tyliai tokiu parėdymu. Troboje grynoje stalus padengė, taures ir kaušus pilnus midaus ir alaus pastatė. Lydėtojai tuo tarpu rinkos tenai tyliai, kuriems suėjus, gospadinė padėjo valgius ant stalo; taip visiems nuliūdusiems bestovint, gospadorius arba kas išmintingesnis pratarė tuos žodžius lengvai: „Dūšėlės mirusiųjų, kurioms tie namai minavonę šiandien daro, garbingų ūkininkų tų namų, garsių vyrų karėj ir ūkėj, godingų gospadorių namuose ir lauke už to nabaštiko dūšią ir palaidotas dūšeles jo tėvų, genčių ir visų tų, kurie pasirinko iš tų namų! Eikšenkite ant šio pasistiprinimo tokia vaiše, kokią mūsų turtai išgalėjo, gėrėkitės tuo valgiu, kaip kad mes kad gėrimės jūsų minavone, valgykit, malonios žemeliukės." Nutylėjęs valandėlę, vėl toliau sakė: „Sėskite, valgykite, kiek dievai jums leidžia." Tuo tarpu visi kiti lydėtojai, kaip sakiau, nuliūde vis tylėjo it negyvi, akis į stalą įdūrę, nekurie dievmeldžiai tarp jų tarės garuose valgių regintys šašulėčius mirusiųjų, tenai valgančius, ir girdintys jų

šnabždesį. Jei tuo laiku šuo lauke netyčiomis sulojo, tad tuojau tarė, jog kokia noris dūšėlė rūgoja ir nenori į trobą eiti, kuri paskui baldysis po namus per visą metą, todėl liubėjo šunį uždaryti, idant, urzinamas nuo žavėtininko, nepabaidytų kokios dūšėlės, einančios stypos valgyti. Gaspadorius, nutylėjęs valandėlę ir apsižvalgęs į visas puses, vėl atsiliepė tais žodžiais: „Prabočykit, dvasios mirusiųjų.“ Vėl patylėjęs tarė:

„Sudievu, keliaukit sau sveikos, laiminkit mus gyvojančius ir tiems namams suteikit pakajų. Keliaukit, kur jūsų laukia, tiktai grįždamos mūsų pievas, javus, daržus negadinkit“. Visi žemai kloniojos į visas puses ir sakė: „Nebėr nė dvasios.“ Paskui gospadinė, surinkusi valgius, iš taurių ir kaušų sukošė į verpeles ir visa tą iškėlė už langų, it būt mirusiesiems iškėlusi; kas juos tenai suvalgė ir sugėrė, tuo nesirūpino, — paprastai ubagai ir vargdieniai. Tuo tarpu troboje perkeitė mazginius, antraip apvertė skotertes ant stalo, padėjo antrus valgius ir tad lydėtojai suėję užstalėję vėl meldės ir pirmuosius kaušus, pripiltus midaus ir alaus, vėl iškėlė pro langus dūšėlėms trokštančioms, tad patys susėdę ėmė valgyti ir gerti, amžiną atilsį mirusiesiems sakydami. Pabengus valgyli, vėl meldės už mirusiuosius, paskui, sušlavę troboje ir priemenėje kaulus ir trupučius nuo valgių, jei kurie buvo nubirę, sudėjo su likusiais valgiais į pintinę ir nunešė ant kapus, kuriuos valgė kas norėdamas; paeidami nuo kapų, taip pat sudievu sakė numirėliams, o kaulus ir atlaikus valgių pakasę tenai į žemę ar į kaulinyčią sukrovę, pagrižo namo stypos, arba numirėlių vaisės, bengti.

Nieko nėra taip didžiai garsaus ir garbingo senovėj tarp lietuvių palikimų, kaip dabar minavoti jų kapai, kurių nei žiaurus oras, nei visa gaišinas laikas, nei smarkumas neprietelių neveikė per tiek amžių lig šiai dienai išnaikinti; noris vienus užaugo jau traškančios girios, kitus išardė nuožmūs neprieteliai, kitus patys lietuviai išgriovė ašarodami, kruviniems savo valdymierams tenai aukso ieškodami, vienok tiek jų dar liko, jog per ilgus amžius užteks minavonei, kaipogi visur gal juos rasti, kur vien gyveno senovėj lietuvių tauta, vienus dar su vardais numirėlių, tenai palaidotų, kitus be vardų, kaipo išgaišusių omene svieta nabaštikų. Veltui šiandien savinas jais gudai arba lenkai ir teutonai, kaipo palaikais išmirusios giminės, kurios karšninčiai nebsiskelbia dėl to vien, jog jiems tinka ta minavoinė, kaipo būt esanti jų bočių probočių žilos senovės palikimu; bet veltui tą daro, kaipogi patys lietuviai teturi davadus ant tų savo senovės minavonių, nesgi nė vienas neparodys nei gudas, nei teutonas, jog būt kokį garsų savo viešpatį ar valdymierą, ne vien atmenamuose amžiuose, bet ir gilioj senovėj tokiu būdu laidoję, kaip kad lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, savo vyrus kad laidojo atmenamuose dar laikuose; ir taip, kaip jau viršiau minavojau, Mintauto, arba Mindaugo, Lietuvos karaliaus, ir Živilės pas Naujapilį, Gedimino panemunėję, Birutės Palangos pajūry visiems šiandien yra žinomi. Ir taip, kur vien gyveno senovėj lietuvių tauta, visur tenai paliko jų kapai minavonei, kurie daugioj vietoj iki šiai dienai ištvėrė.

Senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, nė tokiu dar paminėjimu savo mirusiųjų nesikakino, nes, devynioms dienoms sukakus nuo palaidojimo nabaštiko, darė jam vėl atminimą, kurį vadino devintinėmis, minėdami, regis, devynias galybes Perūno; antrą kartą paminėjo mirusįjį metams sukakus, kas vadinos sukaktėmis. Ant abiedviejų tūdviejų atminimų gentys ir pažįstamieji ėjo vėl į kapus nabaštiko lankyti ir vaišinti, todėl, padirbę šėtrus, meldės ir vaišino mirusiuosius, kaip viršiau minavojau, kuriose dienose ir šiandien dar tą atminimą tebdaro: eina į bažnyčią ubagus ir kunigus maldyti už nabaštikalį ir kapuose jį apraudoti, pargrižę namo su gentimis ir pažįstamaisiais, vaišina juos tyliai ir nuliūdusiais minavodami gyvenimą nabaštiko ir mažne prie kiek žodžio amžiną atilsį jam sakydami.

Dar nè to nebuvo jiems gana, nesgi artimieji gentys pačiame apdare per visus metus, beje, lig sukakčių, savo nuliūdimą svietui reiškę. Ir taip motriškosios nebalintų drobių rutulius ant galvų sau rutulo, nebalintais nuometais klastės, išskilmėse ir išeigose būdamos, kas vadinos mirusiųjų tėvų ir motinų ar genčių žilavoti, arba raudoti, kaipogi toje dingsty sekė barvą ir būdą paukščio, žyle vadinamo, kursai šiandien dar nelaimės paukščiu yra vadinamas, nesgi, rudenį snigsiant, žiemą speiguosiant ar audrosiant, tas paukštis, atlėkęs iš girios į kiemą, kabinėdamos į langus dunksinoja ir cypčioja rūstai, skelbdamas gaspadoriui didžius speigus, pusnis ir pūgas ar darganas ir it tarsi globos sau nuo žmogaus gedaudamas. It tą patį darė ir senosios lietuvės: kaipogi, žylės barva apsidariusios, vaidinos svietui, reikšdamos savo rūstas dienas ir gorindamos, jog tas visiems nutiks, kurios, noris puotas ir gėrynes savo artimų genčių lankė, vienok tenai nesilinksmo ir netanciavojo; ir taip ta minavonė jiems maloni buvo, jog senu įpročiu lig šiai dienai tą senovės dabą tebsaugoja, ir taip, mirus motinai ar tėvui, vargutės rutula ant galvos noris trinity nuometą.

Ne vienas rasi skaitydamas čia stebėsis, jog mažne visa tas apie numirėlius šiandien dar yra sekamas, bet jei primins sau viršiau minavotus žodžius krikščionų kunigų, vieno pirm 900, antrojo pirm 700, trečiojo pirm 500 metų parašytus, tas nebsistebės daugiau. Kaipogi pirmasis, gyvenęs metuose 1050, rašo: „Žemaičiai, noris pagonys, visame vienaip su krikščionimis elgias, tiktai krikščionų neleidžia į savo šventas girias ir prie savo šventų upių artintis, krūpaudami, idant jų nesumaitotų.“ Antrasis, gyvenęs metuose 1200, rašo: „Žemaičiai pagonys taip didžiai yra dori žmonės, jog vieno jiems vardo krikščionų bereikia.“ Trečiasis, gyvenęs metuose 1300, sako: „Už tą reikia lietuvius girti ir pagirti, jog, noris patys pagonys buvo ir daug dievų garbino, vienok pakajų su krikščionimis susiedais visados stangiai saugojo ir jų dievo gyvojo garbinti negaišino ir nežudė.“

RĖDA SENOVĖS LIETUVIŲ

Sunku šiandien yra aiškiai ką apie senovės lietuvių ūkės rėdą parašyti, nesgi kruvinos karės, smarkūs neprieteliai, dar užvis biauressnė žmonių skaugė visa paspėjo išnaikinti. Tačiau ką galėjau dar rasti lietuvių senovės senų dienų raštuose prašaleičių, čia tą išrašiau.

Žinoma yra, jog rėda kožnos tautos visados kėlės nuo kunigų, kaipo dievo ir svieto tarpininkų, nesgi išminčiai svieto, regėdami, jog žmogus nuo pirmosios dienos lig savo paskuojės karšaties turi visados draugėj gyventi, kaipogi be draugės nieksai negalėtų ant svieto patekti, o ir gimęs be jos ilgainiui pragaištų. Antra, regėjom viršiau, jog kožnas žmogus, ir visų paikiausias, turi širdy įgimtą nuomonę apie dievą, kaipo savo geradėją, kurią jis reiškia įvairiais pragumais, norėdamas jį garbinti. Trečia, jog žmogus nori visados liuosu gyventi ir taip rėdytis, kaip tiktai jam gerai geriausiai būtų. Tai išminčiai, matydami tokį būdą žmogaus gamtoje, norėjo taip surėdyti žmones jų draugėj, idant, ko jiems reikia ir ko patys geidžia dėl savės, galėtų pasiekti. To dėjęsi, tie kunigai, arba išminčiai, sakės jiems nuo dievo esantys leistais, idant žmones pamokytų, kas jiems yra geru ir priderančiu; žmonės, regėdami tokius kunigus guvesniais ir buklesniais už save, tarė juos tikrai įsakymu dievo rėdant, todėl klausė jų pamokslo it valios dievo.

Tai taip kunigai, pasidarę tarpininkais tarp dievo ir žmonių, mokė juos visu pirma, kaip jie turi dievą, savo geradėją, garbinti ir jam dėkavoti, kaipo savo

viešpačiui, ant galo, kaip patys žmonės turi su viens kitu elgtis, idant maloniai ir laimingai šiame pasauly galėtų gyventi.

Kas buvo pradžioj kitų tautų, tas pats nutiko ir su Lietuvos tauta. Pirmasis, kurs pasakė, jog dievas savo šilima išgūžė žmogų ir visą pasaulį, kurį jis ta pačia šilima antturi, tas, sukūręs visų pirma ugnį, pradėjo jam melstis ir dėkavoti už ugnį, taip didžią jo dovaną, be kurios žmogus negalėtų gyvoti. Svietas pats, regėdamas ir žinodamas per prityrimą, jog be šilimos nieko šiame pasauly nebūt esą, turėjo tą už tiesą ir klausės pasakojančio apie būseną dievo, kurį svietas pats savo širdy jautė, noris negalėdamas permąstyti viso to, ką jam rodės žinąs ugnies kūrėjas. Paprastai, pirmajam kūrėjui mirus, kitas tuo užsiėmė darbuotis, ilgainiui ir trečiasis tą patį darė, tuo tarpu svietas, vis minėdamas pirmąjį, kurs buvo pradėjęs apie tą jį mokyti, vadino jį kūrėjų kūrėju, arba kūrėtoju, nuo ko ilgainiui ir visus tuos, kurie tame reikale tą darbą atliko, vadino kūrėjų kūrėjais, kurie paskiau, paskyrę sau tarnus, arba pripadėtojus, paprastai žyniais, arba kunigais, vadinamus, atliko tą darbą.

Ilgainiui tasai kūrėjų kūrėjas, pasidaręs, kaip sakiau, tokiu pragumu tarpininku tarp dievo ir žmonių, reiškė jiems jo norą, ir, ką jis žmonėms sakė, to jie klausė, kaipo žodžio siuntinio dievo savo, kurs visados pasakė pirma jam, ką svietas turi daryti, o ko nedaryti, ir kaip su viens kitu elgtis, visados stigavodamas žmonėms, jog toksai yra linkėjimas jų dievo. Ir taip padėjo jis dėl žmonių pirmuosius įstatymus ir saugojo, idant pagal juos žmonės elgtųsi, o kas pagal tuos įstatymus nesielgė, tas neklausė dievo valios, ir tokį karojo. Ir taip pirmasis žynys pasidarė ne vien tarpininku, bet rėdytoju ir teisdariu tarp žmonių: kaipogi svietas, ko vien norėjo nuo dievo gauti, vis to per jį prašė, arba kuomet dievas norėjo svietui savo norą ir valią parodyti, taip pat per jį jam reiškė; todėl svietas jį godojo kaipo pirmąjį savo dievo tarną, kursai, norėdamas dar didžiau svietui parodyti, jog tokiu tikrai yra, gyveno ypatingai, prasišalinęs nuo svieto šventoje girioj, rodydamas tuo, jog nė su kuo kitu, kaip tiktai su dievu, teturi darbo, ir tad tiktai tepasirodė svietui, kad jam valią dievo reikėjo apreikšti. Be to, pats jo amžius didino dar tą jo orybę, nesgi senelis iškaršęs, 80 ar 90 metų turįs, baltais rūbais apsidaręs, nuo ko paprastai jį balta galva vadino, kaipogi šiandien dar senu įpročiu ne vien jomylistą, bet ir patį karalių, noris it jaunitelį, balta galva vadina nuo jo orumo ir godos ir taip sako: „Pas tavo balta galvą atėjom guostis" arba: „Prie tavo baltos galvos glaustis." Tas kūrėjų kūrėjas svetimų siuntinių, nuo tolimų tolimesnių kraštų atėjusių jo teirautis, neprileido prie savęs, bet per savo tarnus, arba kunigus, davė jiems atsaką, kurio siuntiniai turėjo laukti girioj po lapine, tam reikalui padirbta. Vadinos jis viešpačiu, jog visa pats žinojo, galėjo ir rėdė. Jo įsakymai buvo svietui kaip dievo žodžiais, kuriuos skelbė jam savo lazda, kurią kožnas pamatęs jo siuntinio rankoje tuojau klausė, kas buvo įsakyta, it būt gromatą, jo ranka rašytą, perskaitęs. Nuo ko kalnėnai ir žemaičiai iki šiai dienai savo vyresnybės įsakymą lazda tebvadina ir taip sako: „Karūžasis parnešė lazda" arba „Kaip aš neklausysiu savo dvaro lazdos", tai yra įsakymo, nuo ko lenkai paskui tyčiodamies lietuvius vadino skurczypałka, tai yra sukurčiaus lazda, jog jie it būt lazdos jo bijantys, ne įsakymo. To kūrėjų kūrėjo goda ir orybė, kaip sakiau, taip didi buvo, jog tas, kurs galėjo jo rūbų žambą palytėti, už palaimintą save turėjo. Klausė jo ne vien lietuvių tautos žmonės, bet dar prašaleičiai lybiešiai, krieviai ir mozūrai, kurį ne vien jų vyresnybės, bet ir pačios giminės didžiai godojo, ir ėjo nuo tolimų tolimesnių kraštų pas jį dievų valios teirautis ne vien pagonys, bet ir krikščionys, kaip viršiau minavojau. Prašaleičiai vadino jį krive krivaičiu, būk nuo jo kreivos lazdos, kuria jis svietui įsakymus davęs. Vadinos taip pat valdymieru, arba valdžios vyru, nuo to, jog visų didžiausią valdžią turėjo.

Tarnai jo, arba kunigai, kurie padėjo jam jo darbą atlikti, vadinos vaideliotais, žygovais, viršaičiais, arba viršininkais, pagal tą, kaip kas kuo rūpinos; visi buvo bemoteriai arba našliai, vyrai regėję šilto ir šalto, vilko nešti ir pamesti, apie kurių būdą ir išsiėmimus viršiau jau minavojau. Tuos jo tamus svietas paprastai žyniais, arba kunigais, vadino, tarp kurių vienus pats kūrėjų kūrėjas sau skyrė, kitus rinko pats svietas, į kuopas suėjęs, tarp savęs, vyrus dorus, išmintingus, viso prityrusius, kuriems, kūrėjų kūrėjo pasiteiraujant, ūkės lieta rėdyti reikėjo. Mirus pačiam kūrėjų kūrėjui, tie kunigai pakėlė tarp savęs vieną į senojo vietą, taip pat senelį, 70 ar 80 metų turintį, ir į tą jų darbą svietas nesikišo. Kokia rėda Lietuvos tautoje, rodos, didžiai ilgai buvusi.

Pakajui esant, kunigai ūkę rėdė, bet, kėlusis didelėms karėms su svetimomis tautomis, į kurias visai tautai reikėjo traukti, žemlionys, arba kareiviai, pakėlė tarp savęs visų narsųjį ir kantrųjį vyrą, kurį, pakėlę ant savo pečių, nešiojo po rindas kareivių, rodydami visiems, idant žinotų, ko turi klausyti, nesgi, tą pakėlus, kožno ūkininko gyvyba ir smertis jo rankoje buvo, kaipogi valdžia ir rėda kūrėjų kūrėjo toj pačioj valandoj apsistojo, o pakeltojo karvedžio, arba atmono, prasidėjo, kurį vadino jau karvedžiu nuo to, jog į karę svietą vedė, jau atmonu, jog ėjo atmonyti neprieteliams sau žalas ir abydas padarytas. Vadino jį didžiuoju gaspadorium, arba didžiuoju kunigaikščiu, beje, didžiuoju kunigu, arba lykiu, beje, karalium, nuo žodžio lotyniško rex, regis — karalius. Pasibengus karei, tas karvedys vėl paliko tokiu, koku buvo pirma buvęs, o kūrėjų kūrėjas paėmė vėl ūkės lazda ir vienas pats valdė tautą, kaip jei pirma. Ir taip kūrėjų kūrėjas rūpinos su savo kunigais dvasiškais ir ūkiškais reikalais, o karvedys tuo, ko reikėjo ūkės atvangai ir pakajui, taip pat su savo vyresniaisiais jautojos, nes parodyti katro noris valdžios metą jūdviejų darbuose šiandien yra sunku. Regis, jog, kėlusis tuoįtimpinėms karėms, kad ūkės rėda be perglytos rankoje tokių karvedžių pateko, tad jie ilgainiui pasavino tą valdžią ir nuo to, regis, jau didžiaisiais kunigaikščiais, beje, aukštesniais už kunigą, arba vyresnijį, vadinos. Kas būdamas, vienok kūrėjų kūrėjai ir taip dar orūs buvo ir paskiau daug galėjo ūkėj, kaip tuojau regėsim. Tas tiktai yra aiškiai žinoma, jog svietas, kaip pakajuje būdamas sau kunigus skyrė, taip ir į karę traukdamas pats tarp savęs narsiuosius ir kantriuosius vyrus kėlė į vyresniuosius, kaipogi šiandien dar svietas vadina žmogų didžios giminės kilties vyru, ne bajoru, norėdamas tuo parodyti, jog jo bočių probočius yra buvęs nuo svieta pakeltu ir rėdęs visą tautą.

Nuo to čia kožnas gali manyti, jog kūrėjas su lykiu arba karvedžiu, turėjo kartais susivaržyti tarp savęs ūkės valdžia; vienok to raštuose nė mažiausio ženkle nėra randamo, tiktai tokia pasaka yra užrašyta, jog būk sekma jame amžiuje gimus Kristui du broliu, Brutenis ir Vaidovytis, arba, kaip kiti rašo, Vaidevutis, norėdamu stipriau ūkės rėdą suvaržyti ir tampriau tautos savo neprietelius ramdyti, suvadinius svietą į Parusnį ir tarusiu jam valdymierą sau, arba rykį, pakelti, kurs galėtų stipriau jų ūkę valdyti; abejojančiam svietui būk taip Vaidovytis taręs: „Kokį noris ketėdami nuveikti darbą, imkitės, — sako, — bičių protą, jei nenorit būtinai mulkais būti; pirm visa yra reikalinga kliautis, nesgi kas yra gaspadorium, tas aiškiai žino, jog vienas pats bitinas bičių spietlių valdo, pats prie darbo visas varo, kurios plustėdamos jo klauso, pats darbą kiekvienai paveda, tingines ir rambiasias iš aulio, it iš ūkės, vairo laukan, o paklusniosios ir veikliosios pavestą sau darbą atidžiai nuveikia ir, lig nenubengusios jo, būtinai niekadods neilsis. Jei tą kas dieną savo akimis regit, tai išmintingai galit ant savo naudos atversti, beje, pakelti sau viešpatį ir į jo valdžią savo valią pavesti. Jis jūsų netaikas taikins, abydas ir galžudes nudraus, dorą ir teisingą globs ir kožną nuo

visuomenio pavojaus paglemš. Tai, kad jis tą galėtų pasiekti, įduokit jam valdžią ant savo viso."

Būk paklausęs svietas tokio jo linkėjimo ir pakėlęs sau lykiu arba aukščiausiu kunigu, Bruteni, jo brolių, bet šis būk taip atsakęs svietai: „Aš negaliu jūsų lykiu būti, nesgi pavedžiau mano gyvenimą Perūno garbei. Štai stovi mano brolis, išmintingas ir malonus (rodydamas į Vaidovyti), pakelkit jį sau lykiu jis jus apgins ir teisybę atties, o mane tuo tarpu leiskit mano keliu keliauti ir dievo valią marūnims skelbti, tas jus didžiau dievobaimingais ir doresniais padarys, nekaip kad aš karvedžiu būčiau ir jūsų priešaky kariaučiau." Būk paklausęs jo svietas ir pakėlęs sau lykiu Vaidovyti.

Noris ta pasaka vadina tuodu vyru broliumi, vienok čia regimai yra, jog karvedys norėjo kunigo valdžią įgauti ir į viešpačius išsikeldinti, bet gudraus kunigo negalėjo nuvilti, kurs dievo valios niekaip nuo savęs nepaleido, kurią turėdamas savo rankoj, visą svieta galėjo kaip jei pirma valdyti, nesgi kožnas žmogus nuo gimimo dievobaimingu yra ir klauso veikiau dievo tarno, nekaip karvedžio, kurs liepia jam visas sunkybes kentėti, o tankiai dar nepaklusnų dėl savo labo galuoja žemyn.

Vaidovytis, naujasis rykys, nulenkęs galvą Bruteniui, dievo tarnui, būk lūgojęs sau jo užtarymo ir padėjimo ūkės reikaluose ir lygiai įsakęs svietai, idant nieko neužsiimtų be dievo valios, kurios kūrėjų kūrėjas Brutenis yra visados reiškėju. Ant ko būk visas svietas vienu balsu atsiliepęs: „Visi liuosais gyvensim, duoklės niekam neduosim ir mūsų dievų tikrai teklausysim."

Ką drąsybė pamatavo, tą buklybė patvirtino. Svietas pradėjęs tarpkrūmėse namus strūnyti ir pilis ant kalnų pilti, nuo neprietelių dangnuodamos; bet tarp žmonių, kurių nelygus yra protas ir nelygi buklybė, sunku tenai vienybę tarp visų anttūrėti, kaipogi Vaidevutis, tapęs lykiu būk padalijęs ūkės valdžią tarp savo karvedžių, arba pulkorių, kiti rašo, tarp savo sūnų, kurių vardai tie yra: Litvo, Samo, Sudo, Nadro, Šalauno, Notango, Barto, Galindo, Varmo, Ogo, Pomezo ir Kulno. Tie sūnūs, arba karvedžiai, gavę sau kožnas į valdžią ir rėdą ypatingą krašto sritį, norėję, kad jos gyventojai jų valios klausytų, kaip kad klausė jų kareiviai karėje; to dėjęsi, sluogavę juos kas dieną naujomis duoklėmis, naujomis rinkliavomis, naujais darbais, ne vien jiems nė kokios atlydos neduodami, bet dar prigėrę tyčiojęsi ir juokėsi iš vargstančių. Toksai jų elgimos būk sukėlęs svieta apmaudą taip, jog, įkyrėjus svietai ilgiau bevergauti, staiga antpuolęs juos ir išvaręs iš pilių, kaipo savo žudytojus, ir jų rūmus sudeginęs.

Veltui būk Vaidovytis norėjęs tą ermyderį nuramdyti, bet svietas, it žvėris manelius nukratęs, pažino savo stiprybę ir galią, todėl ne vien rykio valdžios, bet ir paties jo vardo nebnoorėjęs daugiau begirdėti.

Tam nutikus, pasirodęs būk ir Brutenis, kūrėjų kūrėjas, su dievų rūstybe; tas liepęs svietai sueiti į Enedos papilį. Suėjus tenai, būk jam pavykę dievų baime svieta nuramdyti ir sugraudinti, kursai ilgainiui tokį sandarą tarp jų būk padaręs: „Nė vienas toliau nebsididžiuos savo kilčia ir kitą prie darbo varu nesuoks, bet kožnas turi nuo antro sau pašalpą geru žodžiu ar alga samdyti. Tas tebus godos vyru, kurs tarp visų pasirodys teisiu ir doru savo elgimesi. Atenčioj nė kokios perskyros kilty tarp vieno ir kito nebebus." Dar tempęsi tūli didžturčiai ir nenorėję ant to sutikti, kuriuos ramdydamas kūrėjų kūrėjas tokį įstatymą padėjęs, jog tarp trijų vyro pačių kilties motriškė visados namuose vyro ves žmonystą, ir ji viena žmona tesivadins.

Bet ir taip dar žioravusi rūstybė visų širdy it kibirkštis pelene, visi lykiu niekinę ir maž jo teklaušę, kožnas elgęsis kaip tinkamas ir kas stipresnis, tas ir teisesnis buvęs; kad niekaip negalima buvusi būtinai svieta nudrausti, tad išmintingu

broliu, numanydamu, jog tiktai pati dievų baimė tegalės svieta nuramdyti ir įstatymus pastiprinti, todėl ryžusiuos tokios gudrybos tai lietai naudoti.

Žaliajame pagiry stovėjęs ažuolas, kursai savo amžium, aukštybe ir platybe visų girių medžius pranokęs; tenai liepės kūrėjų kūrėjas Brutenis svietai sueiti ir, jam suėjus, taip būk sakęs: „Dievai mūsų maloningi nuo šiol tarp jūsų gyvens, kurie šį ažuolą paskyrė sau už buveinę." Ant tų žodžių nudengęs jis tris dievų stabus, uoksuose to ažuolo įstatytus, kaip viršiau regėjom; svietais tuo būk prasidžiugęs ir stebėjęs, nesgi iki šiolei svietais meldęs dievus, veizėdamas į saulę ir delčią, o dabar išvydęs jų veidus. Tuo tarpu Vaidovytiš pasirodęs ir pradėjęs svietai brukti vienybę, minėdamas jam jo praėjusias pergales, garbę ir grobį, lygiai gorindamas nepaklusnius dievų karone, smarkiais neprieteliais, baisiais nuopuoliais ir, kas pikčiau, amžina vergyba, jei neklausysiantys įstatymų. Tuo svietais sugraudintas būk pasiėmęs įstatymus kūrėjų kūrėjo pildyti ir savo rykio klausyti.

Čia nuo to jau gal manyti, jog valdžia kūrėjų kūrėjo yra buvusi daug didesnė už valdžią rykio, kaipogi raštininkas, viršiau minavotas, sako: „Vyriausias kunigas visą valdžią turi, rykys maž ką tegali, nesgi kūrėjų kūrėjas dievų teiraujas, įstatymus svietai duoda, o šis jo klauso."

Tuo tarpu vakaras atėjęs, o dar nebuvoji visa atlikta; tad kūrėjų kūrėjas prabilęs tais žodžiais: „Džiaukitės, laukdami ryto, nesgi dievai nori jums savo valią apreikšti." Tą pačią naktį oras apsikniaukęs, žiebai tvaskėti pradėję, o perkūnija ėmusi baisiai griauti, kriokdama begalinėse giriose. Svietai, tuo nusiminiusiam, rodės dievai šalip stovintys; bet ryto metą skaisti saulė patekėjusi. Tuo tarpu kūrėjų kūrėjas liepęs malkinę sukrauti, save antkelti ir, tenai svietais suvadinęs, taip sakęs: „Praėjusią naktį girdėjot dievų balsą, kurie man liepė savo valią jums apreikšti, — klausykite ir įsidėkite ją. Jums reikia vienybėj gyventi ir dievų įstatymus pildyti, kunigai tarp jūsų tegyvena, jus temoko, teguodžia, tepataria, mažus kerštus tetaikina, o didžiuosius kūrėjų kūrėjui tepalieka." Toliau išguldė svietais įstatymus, kuriuos idant tvirtai įsidėtų ir amžinai minėtų, paskui, palipus ir Vaidovyčiui, seneliui rykiui, ant tos pačios malkinės, liepęs Brutenis uždegti ją. Tad vėl ėmęs pats svietai sakyti: „Dievai mudu pakvietė į puotą linksmintis antrame gyvenime su mudviejų prieteliais. Todėl skiriavos nuo jūsų ir linkiva lietos vyrams pakelti tarp savęs naują rykį, kurs jus rėdytų, taikintų ir kliautį tarp visų saugotų, tokių rykį, kurs dievams tinka ir kūrėjų kūrėjo klauso. Minėkit visados, jog mudu aukaujamos dėl jūsų laimės, tenai už jus melsivos, kaip čia kad darėva; mylėkit viens kitą ir neapleiskit varge, godokit kūrėjų kūrėją, kurį kunigai jums pakels, idant kana kados jis mirdamas šventu dievo žodžiu jus laimintų, kaip dabar kad aš jus laiminu." Tad abudu seneliu susikibusiu, pragydusiu ir giedodamu lygiai su malkine sugruzdėjusiu. Nes visa tas, ką čia išrašiau, yra yna pasaka, nekaip būti daiktai.

Rodės, jog tą viršiau minavotą sutarimą bei įstatymus, nuo dievo per burną kūrėjų kūrėjo visiems apskelbtus ir smerčiu jo apžymėtus, visi pildys ir laimingai gyvens, mindami ant to įsakymo — kas tau netinka, to ir kitam nedaryk; bet kur dėsi svietais atkaklybę, kuri visados verčia laukan visų doriausią padėjimą, kas ir nugis nutiko, kaipogi, mirus Paruteniui, arba Bruteniui, kunigai tuojau kitą sau paskyrė, noris įkandin ir didžturčiai taip pat pakėlė sau rykį, arba didįjį kunigaikštį, už visuomenį valdymierą, vienok kožnas sau pats savo bare valdymieru, arba lykiu norėjo būti, nuo ko ir kraštą tokio sau pono vadino valstybe; kartais tą valdymierą vadino ponu, nuo žodžio paats, arba pats, pans, arba pons, pagal įvairią suoką, beje, nuo to, jog sau pats kaip tinkamas savo bare rėdės ir nuo to sau ponu vadinos. Prašaleičiai, nepermanydami lietuvių kalbos, vadino tuos sau ponus žiuponais, kurie

jau 9 amžiuje yra randami Žemaičių krašte, kaipogi keleivis, gimimo anglas, 890 metuose gimus Kristui buvęs Žemaičiuose, taip rašo: „Žemaičiuose yra daugybė ypatingų rykių, arba valdžionų, kurie pilyse gyvena ir tarp savęs viens su kitu kariauja, patys geria nugeižėjusį kumelės pieną, o svietas midų." Kitas raštininkas sako: „Tie sau ponai, turėdami ne tikrai vieną sodą, bet vieną patį vergą, vadinos rykiais, arba karaliais." Todėl tūli raštininkai, kaip viršiau regėjom, lygina Lietuvos ūkį į senąją Graikiją, kurioje taip pat daugybė buvo tokių sau ponų, arba karalių, kurie, išsidaliję tarp savęs kraštu, varžės ūkės valdžia ir mušės su kits kitu. Nesgi jau pradžioj 13 amžiaus sandarose lietuvių su gudais, metuose 1215 padarytose, tokių sau ponų, arba rykių, randam jau ir pačius jų vardus ir pavardes išrašytas, beje: vyriausias kunigaikštis Živinbudas, Daugnaitis, Daugspruikis, jo brolis Mintautas, Daugaliaus brolis. Vienok tokie sau ponai, arba kunigaikščiai, turėjo klausyti didžiojo rykio, arba kunigaikščio, kurį sau už valdymierą buvo pakėlę, kožnas sau ponas galėjo savo valsčiuje žemės barą kam norint dovanoti, bet dovanotasis turėjo pats meilauti, idant tą jo dovaną didysis kunigaikštis patvirtintų, be kurio patvirtinimo dovana nieko nelietojo. Kėlusis karei, tie sau ponai turėjo su savo šeimyna lygiai traukti su didžiuoju kunigaikščiu į karę, jei kurs neištraukė, tad didysis kunigaikštis atdavė jo valsčių kitam veldėti.

Pirma žemė, arba gruntas, visuomenis buvo, ir, kurs kame buvo pragyvenęs, girios vidury namą sau pastrūnijęs, dirvas apsukui praplėšęs ir pievas praskynęs, tas tokį savo gyvenimą ir gruntą, tam gyvenimui priderantį, turėjo už savo veldėmę ir galėjo kaip tinkamas dovanoti kaip kokį daiktą, kurį būt savo nuopelnu įgijęs. Dar Zigmantas III DLK, Augustu vadinamas, metuose 1557 savo valsčionų įstatymuose sako: „Lig šiol dar negal iš galvos lietuviams to iškulti, kurie vis taria, jog žemė esanti jų veldėmę, kurios niekas nuo jų negališ atimti neigi niekam dovanoti kaipo jų pelną." Kožnas toksai gyvenimas vadinos dėl minavonės vargų, tenai pritirtų prie jo įkūrimo, nuo pirmojo įkūrėjo, jei jis buvo vardu Miknius, tad jo buta vadinos Mikniškė, jei Raudys — Raudiškė dėl žinojimo, idant, jam mirus, jo genčiai tektų. Ilgainiui, noris į svetimas rankas tokia buta teko, vienok visados pirmojo įkūrėjo vardu vadinos. Viršiau minavojau, jog vaikai ilgai prie tėvų buvo ir vėlai pačią tevedė; vieni tarp jų vadinos pasėlininkais, kiti auglininkais, kurie, dar prie tėvų bebūdami, netoli nuo tėvo kiemo sau namus įkūrė ir dirvas pataisė, tai tokie kiemai, kaip strazdai po girią ištupyti aplink tėvo namus, vadinos taip pat nuo tėvo vardo Mitkaičiai, Rumšaičiai, beje: Mitkaus vaikai, Rumšos vaikai. Jei būt du ar trys broliai vienoj vietoj atsikieminėję pragyvenę, tad tie kiemai taip pat vadinos nuo jų tėvo vardo, beje: Drupiai, Žibininkai, Žadeikiai, nesgi jų tėvas buvo vadinamas Drupis, Žibininkas, Žadeikis, ką šiandien ne vien apygardų ir sodų vardai rodo, bet ir raštai senovės žemlionų stigavoja.

Paskui, radusis sau ponams, likusiąją žemę nuo žemlionų valdymierai pasavino ir dalijo ją kaipo savo daiktą kitiems, liepdami sau tarnauti su mokesniu arba duokle ar be mokesnio. Ilgainiui didieji kunigaikščiai likusiąją žemę nuo tų sau ponų patys pasavino, iš kurių gruntų paskui kėlės valsčiai, karališkais vadinami, kuriuos didieji kunigaikščiai vėl dalijo sau ponams jau amžinai, jau lig gyvos galvos.

Visa tauta buvo išsidalijusi ypatingais darbais: ir taip, kurie javus sėjo, vadinos artojais, arba jungvilkais; kiti girias ir medes saugojo nuo ugnies ir terionių, vadinos medsargiais; kiti sakalus augino giriose sau ponui arba didžiajam kunigaikščiui, mokė juos medžioklėn, sergėjo jų lizdus, kad niekas perint nebaidytų ir pačių lizdų neplėšytų, vadinos sakalininkais; tie, kurie didžiajam kunigaikščiui šunis augino ir medžioklėn pratino, vadinos šunininkais; kiti vebrus ganė ir saugojo, kad niekas

neбайдūtų jų raistui esant, vadinos vebrininkais; kiti šieną piovė pievose didžiojo kunigaikščio, vadinos šienininkais; kiti jo žirgus ganė ir maitino, vadinos žirgininkais; kurie bites po girias veisė, tie vadinos bitininkais, kurie jo ežerus saugojo ir žuvį žvejojė, vadinos žvejais, kurie trobesius, stotkus ir ūkės padargą dirbo, vadinos dailidėmis, kurie ginklus ir kitus karės įrankius ir pabūklas, beje, vylyčias, seidokus, svilksnis, ragotines, tiekė, vadinos abažininkais, ir taip toliau. Kožno tokio darbo buvo antveizas, arba pristovas, kurį paprastai nuo vardo darbo vadino; ir taip: šienininkas, sakalininkas, abažininkas ir taip toliau. Vienok visi tie žmonės buvo liusoi, nesgi, atlikę sau pavestą darbą, paskui galėjo koki norintys darbą įsiimti dėl savo labo. Vergais tikrai vadinos tie, kurie buvo ar karėj paimti, arba jei, į tiesą ištikus, per sūdą už vergus buvo pripažinti, ir taip tokiu pragumu: jei kas kam ką stigavojo, o, ištikus į tiesą, pats pasirodė neteisiu, tad tas paliko to vergu, kam jis buvo užmetinėjęs neteisybę, jei negalėjo nuo abydytojo išsipirkti turtais ar pinigais, nesgi tas, kam jis užmetinėjo neteisybę, negalint kaltajam išsipirkti, galėjo jį užmušti; jei to šis nedarė, tad šiam kaltasis turėjo vergauti, kaipo tam, kurs jam gyvybę buvo dovanojęs. Tapo dar vergais vėl per sūdą tie, kurie negalėjo ant rako skolos atduoti savo skolininkui, tokius sūdas pripažino vergais tų, nuo kurių pinigus buvo paskoliję, ir jiems turėjo vergauti lig atduodantys ar lig atdirbantys, nes, atdavus ar atvergavus skolą, vėl paliko liuosais, kaip pirma kad buvo. Paskiau didžiai vėlai ir taip vokiečiai, atėję į Žemaičių pajūrius, kad ėmė svieta krikštyti, tad lygiai pradėjo ir vergti. Veltui popiežiai Inocentas III metuose 1213 ir Grigalius IX metuose 1236 gyniojo vokiečiams perkrikštus vergti, liepdamas juos liuosus laikyti, kaip kad buvo pagonimis būdami, paskiau tas gi Grigalius plenipotencijoje, duotoj metuose 1238 Vilhelmui, Sabinų vyskupui, savo siuntiniui, atleistam į Rygą, taip sako: „Tie latuviečiai, kurie priėmė kryžių šventą, turi gyventi be kokių sunkybių liuosais, kaip kad gyveno, būdami sūnumis velnio.“ Ir visus tuos, kurie drįstų juos verginti, tas pats popiežius ne vien iškeikė, bet dar įstatė, jei kas ką vergtų, idant tas pats to vergu paliktų, ketėdamas visus vokiečius per jūrą išvaryti, jei anie tų jo įsakymų neklausytų. Bet vokiečiai to malonaus balso neklausė, kaipogi Mykolas, arkivyskupas Rygos, pirmasis žmones, paėjusius nuo sunkiojo pono prie lengvesniojo gyventi, liepė gražinti prie pirmojo, nuo ko tokie žmonės buvo vadinami mužigais, nuo žodžio mužis arba umžis, amžius, tai yra žmonės, amžinai vergaujantys. Todėl nemintą žemaičiai per 300 metų nenorėjo krikštytis ir kariavo, galus graibstydami, dieną ir naktį su vokiečiais ir kitais krikščionimis, norinčiais juos nuvergti, kuriuos mušė ir teriojo, kur vien gailėjo užnikti, į visas šalis siaubdami, lig ant galo tą jų narsybę kunigai amžiais benuramdė. Pagonimis būdami, vergus laikė namie ir vadino savo šeimyna, nes jų vaikai liuosais tapo ir buvo lygiais kitiems Lietuvos ūkininkams.

Visa Lietuvos ūkė buvo paskaidyta į mažas apygardas, tėvūnijomis, arba pavietėmis, vadinamas, nuo vardo vyresniojo, tėvūnu vadinamo, gudiškai storasta, ar rasi nuo žodžio vieta, į kurią liuobėjo vyresnieji tos apygardos susirinkę sūdyti arba kitus ūkės reikalus atlikti: todėl vadinos paviete, gudiškai pavietu. Tokių tėvūnijų, arba pavietų, pačiuose Žemaičiuose metuose dar 1568 buvo 24, beje: 1. Užvenčio, 2. Guntino, 3. Dirvėnų Didžiųjų, 4. Dirvėnų Mažųjų, 5. Pajūrio, 6. Ariogalos, 7. Viešvėnų, 8. Rietavo, 9. Biržėnų, 10. Biržinėnų, 11. Ventos galo, 12. Šeduvos, 13. Tverų, 14. Karšuvos, 15. Josvainių, 16. Vilkijos, 17. Jurbarko, 18. Žarėnų, 19. Telšių, arba Platelių, 20. Veiliuonos, 21. Kražių, 22. Raseinių, 23. Šiaulių, arba Šiaulėnų, 24. ir Viduklės.

Tos tėvūnijos dalijos į pagastus, kurių vyresniaisiais buvo vaitai; tie pagastai dalijos į dešimtines, jų vyresnieji vadinos pristovais. Kožnoj tėvūnijoje buvo dar tie

vyresnieji: raktininkas, kurs lobius didžiojo kunigaikščio už raktui laikė ir saugojo, jo pripadėtojas vadinos parakčia; buvo dar pilies ponas, kurs pilį valdė, jo pripadėtoju buvo angininkas, kurs raktus angos pilies saugojo; karūžasis, kurio žinioj žemlionys buvo, prie kurio buvo karės vėliava, jo pripadėtoju buvo šimtininkas, arba pulkorius, nuo žodžio pulti, kurs šimtą vyrų į karę vedė, to paskuoja pripadėtoju buvo dešimtininkas, kurs dešimtį vyrų į karę vedė, ir tekūnas, arba vizius, gudiškai voznius.

Rūmuose didžiojo kunigaikščio tie buvo dar vyresnieji: ūkės marčelga, kurs parėdką ir viežlybumą rūmuose saugojo, ūkės vaišintojas, ūkės riekėjas, ūkės ragintojas, kurių darbas buvo, atėjus siuntiniams svetimų tautų prie didžiojo kunigaikščio, juos vaišinti ir godoti; buvo dar tenai ūkės medinčius, kursai ūkės medes saugojo, ūkės žirgūnas, kurs žirginyčias didžiojo kunigaikščio užveizėjo, ūkės lobenas, kursai visą lobį didžiojo kunigaikščio saugojo, ūkės žyminas, kursai ūkės žymę, arba pečiotį, saugojo, bei ūkės paišoriai, kurie ūkės reikaluose reikiant rašė.

Viršiau minavotiems vyresniesiems, kuriuos ūkės reikalai trukino nuo namų darbo, tiems svietas metė mezliavą, kaip negalintiems patiems sau duonos užpelnyti, kožnas pagal savo knebinį; ir taip kurie įvairūs sėjo, tie davė jiems duonos, o jų arkliais avižų, kaipogi toj gadynėj vyresnieji raiti jodė po svieta, ne važiojos. Zigmantas II, didysis Lietuvos kunigaikštis, metuose dar 1522 savo įsakyme, žemaičiams duotame, liepia jiems savo tėvūnams pagal seną dabą po duonos kukulį duoti; šienininkai šieno davė, medsargiai — kiaunių, sabalų, lapių ir kitų žvėrių kailius, vebrininkai — vebrų kailius, žuvininkai — žuvis, šunininkai — šunis ir taip toliau, nesgi pinigai didžiai reti buvo ir jų niekam nereikėjo.

Kad noris kūrėjų kūrėjas taip viešpatavo ūkėj, o didysis kunigaikštis ją rėdė, kaip viršiau regėjom, vienok nei vienas, nei antras nieko negalėjo užsiimti ir nuveikti be svieto žinios, nesgi turėjo kelti sueimą ir tenai jautotis ir teirautis apie didžiuosius ūkės reikalus visuotinai su svieta, kaip viršiau regėjom. Sueimavojo paprastai ne pilyse ir dvaruose, nesgi tų senovėj neturėjo, bet laukuose ar giriose po visų dideliaisiais ažuolais ar kitais medžiais ir vos paskutiniuose laikuose buvo pradėję pilyse sueimavoti, beje, eidami jau ant prapulties.

Sueimavojo tokiu būdu: kokioj noris ūkės noty reikiant svieta į visuomenį sueimą kelti, visų pirma sau ponai arba tėvūnai suvadino senuosius savo apygardos į kokią noris pavietę lauko ar girios, kas vadinos vyrus į kuopą kelti. Suėjus tenai seniesiems ir vyresniesiems apygardos, susėdo po ažuolais ir tris dienas tenai rymojo, nė vienas nė žodžio nepratarė, idant padūmoję tekalbėtų ir ką norint išmintingai galėtų pasakyti, nuo ko toksai teiravimos vadinos ūkės dūma, arba roda, nesgi pirma turėjo kožnas padūmoti, o paskui kalbėti; ketvirtąją dieną tepradėjo teirautis apie savo apygardos ir visuomenės ūkės reikalus. Ryžęsi tenai ant ko norint, tad paskui leido visų išmintinguosius į visuomenį sueimą į pavietę paženklintą, į kurią susirinkę tokiu pat būdu sueimavojo, kaip jei kuopose: pirma tylėjo, paskui bylojo ir teiravos. Kokius tenai parėdymus įstatė, tų visi turėjo klausyti. Tuose sueimuose visą parėdką vedė kunigai, kurių tenai valdžia buvo didelė, nesgi, su lazda jam mosterėjus, visi nutilo. Paskesniuose laikuose marčelgos tuo rūpinos. Tokie sueimai yra jau žinomi baltoj senovėj, ką patys žodžiai lietuviški stigavoja — kuopa ir sueimas, nesgi paeina nuo žodžių su ir eimi, kuopa nuo kopti.

Nuo to, kaip sakiau, regima yra, jog, noris kūrėjų kūrėjas dvasiškais reikalais ūkės rūpinos, o didysis kunigaikštis kare arba ūkės rėda, vienok negalima yra jūdvių veikimuose aiškios metos parodyti, kokie katram darbai priderėjo; tačiau tas yra žinomu, jog svietas buvo liuosas iki paskuojų gadynių, ir be svieto pritarimo ir žinios

ne vien didysis kunigaikštis, bet ir pats kūrėjų kūrėjas nieko nedrįso veikti lietos reikaluose. Kas yra teisingu, nesgi kas neša našta, tas turi žinoti, dėl ko ją neša.

Kožnos tautos pradžioje, lig neišlepus svietui, maž tėra įstatymų, tai tas pats buvo su lietuvių tauta senovėj. Visų senieji lietuvių įstatymai yra Smulkio, arba Zamolksio, kursai būk įstatęs, jog dūšia žmogaus esanti nemari, ir mirštantieji karėj, gyniodami savo liuosybę ir savo namus nuo neprietelių, einantys už tą į dangų linksmintis ir džiaugtis tenai amžinai, kaip viršiau regėjom.

Antras įstatytojas buvęs Odinas, gyvenęs antrajame amžiuje pirm gimimo Kristaus, tas turėjęs savo buveinę padaugavy, kurio pilis Asgardu vadinusis. Tas Odinas nuveikęs žuvėdus ir visos šiaurės valdymieru pasidaręs, pertaisęs visuomenę svieto draugę naujais įstatymais, kuriais įsakęs svietui savo neprietelius kariauti ir dievą garbinti. Pagal jo įstatymus svietas vylėsis dangų, arba gyvenimą visų viešpaties, po smerčio įgyti. Pagal Odino mokslą ant žibančio kalno sėdėjęs pasaulio Tėvūnas, arba Perūnas, kuriam tarnavę devyni atmonai, arba kairės vyrai, aiškiau sakant, devynios galybės (pagal kitus dvylika), kame prasidėjęs antras žmonių gyvenimas. Ant to kalno buvęs dar skomis, arba stalas, atmainą žmogaus gyvenimo rodąs. Odino gudrybės įstatymai mokę svieta, kaip ūkę savo rėdyti ir teisybę kožnam attiesti. Kaipogi įsakęs svietui vaikščioti į kuopas bei sueimus ir tenai apie ūkės savo reikalus teirautis. Tikybos įstatymus liepęs nuo svieto slėpti, kuriuos patys kunigai, arba dievo garbės vyresnieji, težinoję, kurie, it taip pat, kaip jei danguje dievo tarnai, prie apvalaus stalo sėdėdami, turėję teirautis apie visus tautos reikalus, o ryžęsi patys ant ko norint, turėję skelbti svietui tą, ką jam reikėjo tokioj dingsty veikti. Visa tauta buvusi pasikliovusi savo dievu, kursai įsakęs jai, idant jos vyrai ne namie pulėtų, bet po visą pasaulį klajotų ir viso prityrusiais būtų, idant, tenai prityrę šilto ir šalto, paskui galėtų namie rėdytis, o ant galo ilsėti gyvenime Perūno ir tenai pasiekti mokslą dorybės ir gudrybės. Pagal Odino įstatymus visi vylės nukakti į dangų, jau mirdami karėj už liuosybę ir namus savo, jau aukaudami patys save dievams paskutinėj, idant per tokią savo kantrybę pavėdautų savo įstatytojui Odinui, kursai pats jau mirdamas dar sau devynias opas, arba ronas, savo ragotine būk įžeidęs, idant tuo paliktų svietui paveikslą savo kantrybės ir stangybės, kursai, sekdamas jį, idant niekintų savo vargais ir sopuliais. Būseną to Odino Lietuvoje ne vien senovės raštai rodo, bet pačios pavardės Odinų, nuo neatmenamų amžių kunigaikščių, žemlionų ir liuosų žmonių, iki šiai dienai Lietuvoj ir Žemaičiuose tebesančios, patvirtina, kad tuo tarpu Odino pavardės nė kokioje kitoje tautoje nėra randamos.

Vaidevučio, trečiojo įstatytojo, tie buvę įstatymai: svetmoteres ir svetmoterius gyvus deginę, o jų pelenus ant skerskelių išbarstė, ir vaikai jų negalėjo kunigais tapti. Kas mergaitę varu būt išžarginę, tokį žmogų, mergaitei apskundus, taip pat gyvą sudeginę. Neprisileidžiant pačiai savo vyro ar skundžiantis ant jo, pačią gyvą sudegino, dar jos sesuo buvo kaltinama, jog nepamokiusi vyro klausyti. Pačiai keikiant savo vyriškį, keturis didelius akmenis ant kaklo pakabinę, su kuriais ją po artimuosius kiemus varinėję, pakol kunigas pasakęs gana. Uždaužus pačiai savo vyriškį noris vieną kartą, nupiovę jai nosį ir atėmę nuo jos namuose godos vietą, tai yra nebvadinę žmona, tiktai gulove; jei žmona savo vyrą kernojus, tad pirma su rykštėmis ją plakę, jei amžiuje būdama tą dariusi, tad tokią ugnį sudeginę, jei kas daugiau nei tris pačias turėjęs, ir tokį gyvą sudeginę. Tėvas, turėdamas nedorą sūnų, aklą, luošą ar ligotą, negalintį nei karėj, nei namuose nieko veikti, tokį galėjęs sudeginti, nesgi pagal jų nuomonę tariama buvusi, jog žmonių nelaimė dievams ir žmonėms esanti nuliūdimu. Taip pat sūnums valna buvę savo tėvus perkaršusius ir ligotus dėl numažinimo jų sopulių ir patrupinimo jų ligos deginti ant dievų garbės.

Kiekvieno gaspadoriaus pati, vaikai, šeimyna, broliai, seserys, įsiligoję ir kaipstantys, galėjo dėl namų savo pakajaus patys save dievams ant garbės sudeginti, tardami; „Mūsų dievai neturi aičioti, bet juoktis." Jei kas, ir sveikas būdamas, būt norėjęs save ant dievų garbės deginti, taip pat negyniojama buvusi, nesgi ėję per ugnį rodės pašvęstais esantys ir paskui laimingai juokuodami su dievais gyvensiantys. Todėl šiandien dar senų išpročiu suspaudime ar rūpesny tariama yra: „Šitai, — sako, — noris šok į ugnį." Užmuštojo gentys turėję valią atmonyti, negalėdami paties užmušti, jo artimą gentį nugalavę.

Senovėj teisybę viens antram attiesė tokiu pragumu: padarius antram iškadą javuose, pievose ar giriose, tuojau abydytasis nugriebė tą, kurs jam abydą, arba iškadą, buvo padaręs, beje, atėmė jam gyvulį ar daiktą kokį pagal tą, kaip didi iškada buvo. Jei nugriebtasis nebtorėjo savo gyvulio arba daikto apent atgauti, tad tuo įtenkino abydytasis, ir kerštas pasibengė, bet jei nugriebtasis apent norėjo savo gyvulį ar daiktą atimti, tad turėjo, nuėjęs prie abydytojo, pasakyti, jog jis veda vyrus iškados veizėti, idant abydytasis ant sutartos dienos nuo savo pusės nusiųstų du arba tris vyrus į iškados vietą, kurie atėję lygiai su nugriebtojo vyrais nuspręstų, kaip didi yra iškada. Nusprendus iškadą, abydytasis nugriebtąjį daiktą ar gyvulį pagražino nugriebtajam, o kas kaltu pasirodė, tas iškadą užkakinti gyvuliais, javais ar šienų turėjo. Žemaičiuose iki šiai dienai paprasta yra, iškadą nuo svetimo prityrus savo turtuose, vyrus kelti, idant nuspręstų iškadą.

Teisybę senovėj attiesė ne sūdų namuose, bet paprastai po ažuolais ar po kitais dideliais medžiais palaukėj ar pamedėj vyrai žemlionys su tėvūnu sujoję; kaip sakiau, raiti jodė, ne važiojos, nesgi pagal jų nuomonę ratuose vilktis vergo darbas buvo, ne liuso žmogaus. Jei katrai šaliai toksai sūdas tėvūno su vyrais netiko, tad atjojęs didysis kunigaikštis į girias medžioti persūdijo, ir, kaip jis nusprendė, taip ir paliko. Tokiuose sūduose teisingamies niekados neprisiekojo, nesgi prisieką už didžiai didelį daiktą turėjo, ir tokio žmogaus, kurs buvo siekęs, visi neapkentė ir vengė, kaipo nuo nedoro ir bedievio. Todėl teisinimesi, stokodami aiškesnių davadų, ne siekė, bet galvą savo dėjo, jei tas ne tiesa būt esąs, ką jis antram stigavojo, kaipogi, jei to neparodė, ką stigavojo, tad abydytasis galėjo skundėją užmušti ar už vergą sau paturėti, kaip viršiau minavojau. Mesti ant žemės kepurė buvo ženklų, jog duoda savo galvą. Kokį būdą didžiai ilgai dar, krikščionimis būdami, saugojo, kaipogi 16 amžiuje, susibarę apie ežias ir rubas savo gruntų, paprastai vyrai, nebturėdami kito davado nuteisinti savo rubos, tuojau metė žemyn nuo galvos savo kepurę, rodydamas tuo, jog už tą, ką jis sako, savo galvą deda, jei tas nebūt esąs tiesa, kaipogi šiandien dar tariama yra ką norint stigavojant; „Aš savo galvą dedu" arba: „Aš savo galvą duodu, jei tas bus ne tiesa." Vienok vokiečiai, negalėdami niekaip latuviežių nuturėti, liepė jiems visados siekti, kurios prisiekos tokia yra skvarma įrašyta senovės raštuose: „N. kalbu ir siekiu prie dievo, jog visa tą, ko manęs godingas sūdas klaus ir ką žinau, pasakysiu yną tikrybę, nieko neskųsdamas nei taupydamas, be baimės ir be paprakų, ir nieko neužslėpsiu, o jei ynos tiesos nepasakyčiau, tad, dieve, paversk mane į šią juodą angli, išnaikink mane kaip šią žemę, sukietink mane kaip šį akmenį, sudžiovink kaip šią lazda ir nukarok mane patį, mano pačią, mano vaikus, mano gyvulius, mano visus javus še ir tenai per amžių amžius be galo. Amen."

Vargdientis, neturėdamas ašvienio arba javų, savo dirvą ar pievą kitam išnuomojo, už ką nuo antro paskui pusę javų ar šieno gavo. Jei kas, galvijo neturėdamas, gavo nuo antro veršį ar kumelį, pauginęs jį dėvėjo iki trijų veršių ar metų, paskui gražino augybę tam, nuo kurio ją buvo gavęs; jei buvo jautis, tad pamušus mėsa dalijos, jei ašvienis, pardavus jį, —pinigais. Jei kas, radęs ar sugavęs

bites, neturėjo vietos, kur jas padėti, tad įdavė jas antram gerbti, su kuriuo paskui dalijos medum, jei to jis nenorėjo daryti, tad atentį metą pirmąjį spietlių tų bičių jam už radybas gražino.

Tėvo palikimu vaikai dalijos tarp savęs tokiu būdu. Didieji sūnūs niekad nebūvo karšinciais savo tėvų ir nieko iš tėviškės negavo, tik tai žirgą ir auglius, kuriuos, prie tėvo bebūdami, buvo nupelnę, ir su tuo turėjo anie jūroj ar sviete laimės sau veizėti. Nes jei vyresnieji sūnai būvo išrėdyti iš namų viršiau minavotu pragumu, tad mažasis sūnus paliko butoje tėvų karšincium ir veldėjo tėviškę ir visą palikimą; jam reikėjo seseris išrėdyti su tokia pasoga, kokią tėvas mirdamas būvo joms padėjęs, jei nebūvo padėta, mažasis brolis turėjo iš trečiosios dalies savo tėviškės išrėdyti. Nes jei, tėvui mirštant, sūnai paliko visi maži, tad dalijos tėviške tarp savęs po lygumo, o seseriai vienai ar kelioms turėjo duoti pasogą iš trečiosios dalies visos tėviškės. Jei tėvai bevaikai būvo, tad priėmė sau karšinciu, kurs, įstojęs į sūnaus vietą, į karę turėjo traukti už tėvą, nuo ko ir karšincium vadinos, priimti vardą savo geradėjų ir juos nukaršinti padoriai, kaip pridera sūnui savo tėvus, kuriems mirus, visa paveldėjo, it būt jų sūnus būvęs.

Mirdamas tėvas jei paliko mažus vaikus, tad pavedė jų globą savo visų artimiausiam genčiai ar visų didžiausiam prieteliui, ką darė tokiu būdu. Jusdamos jau miršias, nusiuntė jam savo seidoką, vylyčias, ragotinę ir karės žirgą, kas būvo ženklū pavedimo globos, idant jis gyniotų ir užtarytų jo kūdikius jo paties ginklū kiekvienoj dingsty, kursai, paaugus vaikams, visa turėjo gražinti.

Attekėjus pačiai į vyro namus, vyras turėjo jai už vainiką tokią dalį savo tėviškės užrašyti, koksai būvo jos įnešimas, arba pasoga, paprastai užrašydavo jai trečiąją dalį visos savo tėviškės; ir taip, jei vyras ilgainiui numirtų, vaikų nepalikęs, tad gentys vyriškio turėjo marčią atrėdyti ir už vainiką atduoti jai tą, ką nabaštikalīs būvo užrašęs, kas šiandien dar Žemaičiuose yra sekamas ir vadinas dalį prieš dalį marčiai atduoti.

Jei viens antrą užmušė, tad užmuštojo gentims valna būvo senovėj užmušti patį užmušėją ar jo visų artimajį gentį, kaip viršiau minavojau; jei užmušėjas juos numaldė, tad jis užmuštojo gentims turėjo atguldyti pinigais už užmuštojo galvą, kurie pinigai, arba mokesnis, vadinos vyrgalve, arba vyrgulda, kursai žodis paeina nuo vyro ir galvos arba nuo vyro ir žodžio guldyti, arba nuo žodžio vokiško geld — pinigai, beje, mokesnis už vyrišką galvą, nesgi senovėj vyriška galva daug didžiau būvo branginama, ne kaip motriškos, kaipo patarlė, viršiau minavota, šiandien dar tą rodo: „Ožka, — sako, — ne gyvulys, merga ne šeimyna." Nuo to, jog senovėj kožnas vyriškas būvo kareiviu ir apgynėju savo namų, nesgi, karei kėlusis, kožnas vyriškasis turėjo į karę traukti ir neprietelius savo tautos kariauti. Senovėj už vyrišką galvą paprastai mokėjo dešimtį ilgųjų graižiu, po svarą sveriančiu, kuriuos graižius gūdai pirma grivinomis, paskui rubliais vadino. Be to, dar paskuojuose laikuose turėjo ypatingai atguldyti didžiam kunigaikščiui tris ar keturis tokius graižius už nuokaltimę, sūdžioms antrus tris ar keturis graižius už sūdą, kas vadinos persūdomis (peresud).

Kaltininkus taip kankino: vienus korė į sausą medį, kaip šiandien dar tariama yra į paiką žmogų: „Tas, — sako, — pašoks į sausą medį" arba: „Tas sulauks sausos šakos"; kitus dybavojo, prie dybo pririšę, kitus į viežą sodino; vieža būvo duobė, per 3 ar 4 sieksnius žemėj iškasta, kartais išmūravota, kur kaltininkus sodino nuspręstą laiką išsėdėti, kurios didžiai nekentė ir paskesniuose laikuose galėjo išsipirkti nuo tos viežos pinigais. Vadinos vieža nuo to, jog kaltininkas tenai kaip vėžys pakerėj turėjo lindoti. Tuos, kurie svetimas bites kieme ar girioj bartis išlaužė, prikalus bambą prie

aulio ar drevės, varė ap sukui pliekdami, lig žarnos neišėjo. Broliui su seseria susigluosniavus, kasė gyvu į žemę ant skerskelės lig kaklo prieš viens antrą. Kas liuosą žmogų vergė, tą šunimis suplėšydino, kaip šiandien dar yra sakoma į nedorą žmogų: „Šunies kašnis" arba: „Šunys pamestą neėstų, šunkaklys"; kursai neteisingai buvo antrą įtaręs ar iškernojęs, jei to sūde neparodė, tad pats, ten pat po suolu palindęs, turėjo atkaupti arba atloti tais žodžiais: „Tai ne aš taip kalbėjau, bet it šuo lojau." Jei kas nukalto mažesniuose darbuose, tad mokėjo pinigus, kuriuos visi susiėję ant šventės pragėrė.

Senovėj miera, arba saikas, ilgumo ir platumo toksai buvo: nykštis, arba colis, pirštas, plaštaka, gniaužta, sprindis, uolektis, žingsnis; kurpė turėjo savieį 12 nykščių, arba colių. Uolektis, arba mastas, tris kurpes, sieksnis 3 uolektis, versta, nuo žodžio versti arba verpti, beje, ženklinti, kaip šiandien tebėr sakoma: „Užversk akmenį, užverpk šmaikštį"; versta turėjo tūkstantį sieksnių, o penkios verstos darė senų dienų Lietuvos mylią, 30 šniūrų darė vieną margą, o 30 margų vieną valaką.

Miera, ar saikas, storumo buvo: žiupsnis, rieškutės, gniūžtis, našta, klėbys, ašis, sauja, grįžtis, kepurė, rakanda, druskinė, dvolikis, sėtuvė, pūras, bačka, vežimas. Miera, arba saikas, tekumo buvo: lašas, tauragė, kaušas, krūžas, kipis, milžtuvė, legerė, vogonas, verpelė, bačka, bosas ir taip toliau. Svaras, arba voga: grūdas, svaras, stukas, pundas, birkova.

Laiką lykavo naktimis, ne dienomis, ir taip sako dar šiandien: „Tris naktis išnakvojau", „Naktį pernakojęs, pagrižau" ir taip toliau. Metus dalijo į trylika mėnesių, kuriuos taip vadino: 1. siekis, 2. sausis, 3. kovas, 4. karvelis, arba balandis, 5. gegužė, 6. kirmėšų, arba birželis, 7. liepos mėnuo, 8. rugpiūtis, 9. rugsėjis, 10. šilo mėnuo, 11. spalio mėnuo, 12. lapkritis, 13. gruodis. Kožnas mėnuo turėjo savieį 27 dienas ir dalijos į tris dalis, arba taip vadinamas devintines, nuo devintosios dienos, kurioje svietas, visuotinai susirinkęs, meldės arba linksminos. Dieną su nakčia dalijo į 24 valandas, arba adynas, kurias taip vadino: 1. sambrėškis arba brėkšta, 2. santėmis arba sutemo, 3. vakaras, 4. nuovakarės, 5. išvakarės, 6. naktovidas, 7. įmygis, 8. pirmieji gaidžiai, 9. antrieji gaidžiai, 10. prieš aušrą, 11. aušta, arba švinta, 12. mažoji pusrytelė, 13. išaušo, 14. saulėtekis, 15. didysis pusrytis, 16. priešpietis, 17. pietai, arba pusdienis, 18. pakaitis, 19. po pakaičio, 20. po pusdienio, 21. pavakarė, 22. mažoji pavakarėlė, 23. vakarop, 24. saulėlydis.

Metus skaitė senovėj nuo didelių pasaulio nočių, ir taip nuo saulės užtemimo, nuo marų, giedrų, speigų, audrų, vėtrų, lytų ir krušų; ir taip sako: „Mano bočius, pasibengus žuvėdų karei, 13 metų turėjęs" (1660); „Mano matušė mirė 5 metuose po šaltosios žiemos" (1703); „Mano bobutė ištekėjusi vienuoliktuosiuose metuose po marų metų" (1704).

Kaip nerankiojant, vis dar maž tėra žinių, randamų senovės raštuose apie jų ūkės rėdą, aiškiai išguldytų. Nesgi kad pradėjo svetimos šalys apie lietuvių tautą smailiau jautotis, tuo pačiu laiku sukilo kruvinos karės su tais pačiais lietuviais, todėl daugiau yra žinomų išgalių apie jų karės būdą, nekaip apie ūkės rėdą.

Orė Lietuvos tautoj jau gilioj senovėj buvo žinoma ir garsi per savo būdą. Jau penktajame amžiuje lig negimus Kristui, sako garsus raštininkas, einant toliau į šiaurę, giriose, viršiau minavotose, Juodojoj ir Žaliojoj gyvena kailinuočiai artojai, kurie vieni temoka sėti, kiti visi tyruose, viršiau minavotuose, vienu savo piesu tesirūpina, beje, gano bandą, avis ir arklius. Taip pat Pitėjas, Marsilijos ūkininkas, 4 amžiuje pirm gimimo Kristaus atkeliavęs į Žemaičius gintarų jautotis, sako stebėdamas, jog gyventojai javus džiovinantys rejose, taip vadinamuose trobesiuose, dėl to, jog tame krašte saulė neilgai tespindinti, kitaip javai supūtų nuo lytų, ant lauko būdami; tarp

javų pervis lėšius sėjantys, kitų derlingų sėklų ir vaisių nežinantys. Svietas midų geriaš, nuo to regimai, jog ir miežius buvo sėjantys.

Šeštajame amžiuje gimus Kristui kitsai raštininkas, minavodamas Lietuvos kraštą, sako: „Vieni giruliai, arba girionys (taip vadino toj gadynėj žemaičius ir kalnėnus), temoka linus auginti, kurių laukai užsėti joriuoja it jūroje vilnys." Ką ne vien minavoti raštai to keleivio, bet ir pačioj lietuvių kalboj vardai javų, įrankių ir ašvienių rodo, ir taip: pūrai, rugiai, miežiai, vizgės, žirniai, sėmenys, lėšiai, atuodogiai, kviečiai ir linai yra ne svetimos, bet lietuvių kalbos žodžiai, taip pat žambis, akėčios, ratai, varstienos, rugienos, pūdymai, lygia dalia vardai ašvienių, kuriais arė dirvas, ir taip: dvyllis, balnis, palšis, šėmis, žalis, žilis, margis, putris, škulis, šmulis, keršis, šalnis, žalmargis, šėmmargis, dvylausis, juodausis, balgalvis ir taip toliau taip pat yra lietuviški, ne svetimi.

Antras rašytojas, gyvenąs pirmajame amžiuje gimus Kristui, savo garbingame rašte „Girionų būdas" sako, tarp visų girionų žemaičiai, arba aušrėnai (aestii), orę testeigę, kitiems slinkaujant, beje, javus ir vaisius steigiai veisiantys. Kas didžiau, po jūrą mauriojantys, ir jų vienu žemėj gintarai tesantys randami; laukai jų ir dirvos, sako, ne sodomis yra, bet kame kurs apsigyvenę girioj pradyrė sau žemės lopelį, tas to sau ponu buvo ir turėjo gynioti jį nuo neprietelių. Nuo ko jau žemlionimis vadinos, jog žemę savo turėjo, jau vyčiais, kaip viršiau minavojau, nuo to, jog turėjo vyti neprietelius gyniodamos, ar nuo to, jog vietoje gyveno ir nebklaėjo su gyvuliais po laukus ir girias, juos gandydami; ir taip patys žemlionys, arba vyčiai, pradžioj tearė ir tesėjo. Jų tėviškės mažne visų buvo lygios, nesgi laukų ir dirvų neplatino dėl įvairių priežasčių: jau idant, ardami plačius laukus ir dirvas, nenutaustų nuo karės ir, ilgainiui išlepe, kad būtinai ant orės neatsidėtų, jau idant, praplatinę savo laukus, nesitartų didesniais už kitus ir vargdienių nespautų ir jiems žemės neužimtų, o glemždamies nuo žiauraus oro, idant dvarų ir rūmų nestrūnytų ir ilgainiui pinigų nepradėtų geisti, nuo kurių, kaip žinoma yra, vaidai, barniai ir netaikos tarp ūkininkų kilsta, kad tuo tarpu visi, vienokius turtus turėdami, tarės su visagalinčiuoju lygiais esantys. Koksai lygumas tėviškių pačiuose Žemaičiuose didžiai vėlai dar yra regimas: kaipogi veizint į reistrą vyčių, metuose 1528 surašytų, gal regėti, jog Žemaičių vyčiai it visi dar lygias tėviškes yra tebturėję. Kas dar yra didžiau stebuklingesniu, jog ne vien pačių žemlionų, arba vyčių, buvo lygios tėviškės, bet dar ir visų pirmieji ūkės vyresnieji neturėjo valsčių, kaip kad yra randama paskesnėse gadynėse irstant Lietuvos ūkei, nes vos penkis, šešis tarnus, arba, kaip šiandien vadina, padonuosius, teturėjo. Ir taip didysis Lietuvos marčelga Butrimas, visų garsusis savo amžiaus ūkės ir lietos vyras, šešis padonuosius teturėjo visoj savo tėviškėj, vienok pirmuoju Lietuvos vyru buvo.

Jei priminsim patį didumą šeimynos Lietuvos ūkės, tiktai 13 ir 14 amžiuje buvusį, tad aiškiau dar regėsime jos klestinčią orę, nesgi toje gadynėj, karei kėlusis, žemaičiai galėjo iš tų pačių apygardų po 500 joties o 10000 pėsčiųjų vyrų į karę išleisti, iš kurių šiandien ne vien 500 joties, nes pėsčiųjų nebgali sukelti, ką dar senų dienų dirvos, giriomis apaugusios, šiandien patvirtina ir rodo, jog senovėj daug daugiau tuose kraštuose yra svieto buvę, nekaip šiandien.

KARYBA SENOVĖS LIETUVIŲ

Senovės kalnėnai ir žemaičiai, traukdami į karę, du tarnu lygiai turėjo, beje, šunį ir žirgą, nesgi, ko kareivis jodamas negalėjo ant žirgo pakelti, tą jo šuo, įkinkytas

į mažas rogeles, po jo vilko, beje, įkaištį ir karės padargą, grįžtant iš karės, pydė grobi, nuo neprietelių sugrieta. Jo žirgas buvo dar artimesniu draugu jo laimės ir nelaimės, nesgi jis nešė patį kareivį ir lygiai su juo mirė. Todėl jaunuomenė kaip kalnėnų, taip ir žemaičių senovėj nieku kitu nesirūpino, tiktai žirgų gražybe, kurių veislė visame pasauly buvo garsi ir gedaujama ne vien nuo grekonų ir rymionų dėl savo dailumo, čeklumo, greitumo ir stiprumo, bet dar ir paskesniuose laikuose yra garbinama ir nuo senųjų minima. Nuo to gali manyti kiekvienas, dėl ko iki šiai dienai nėra tos dainos žemaičių ir kalnėnų, kurioje nebūtų garbinamas jo bėras žirgelis. Nesgi senovėj tas tebuvo garsus jaunikaitis, kurs gražesnį žirgą turėjo, todėl kožnas pirmiau būt viso savo lobio išsižadėjęs, nekaip savo žirgą ligi gyvas kitam atdavęs. Nesgi šiandien dar yra sakoma į rūpesningą žmogų: „Ko nuliūdai, ar ne žirgą pardavęs" arba: „Benuliūdo, it žirgo nustojęs", arba: „Džiaugias, ar ne žirgą gavęs"; kaipogi senovėj kalnėnai ir žemaičiai taip didžiai mylėjo savo žirgus, jog, pačiam mirus, lygiai degino ant rogo su pačiu jo žirgą, paskiau, krikščionimis jau tapę, garsūs kareiviai sirgdami liepė savo karės žirgą pas save atvesti ir taip, veizėdami į jį, kaipo į savo draugą laimės ir nelaimės, numirė. Metuose 1257 tarp atsiųstųjų dovanų Mindaugo, Lietuvos karaliaus, vokiečių meldžionims į Rygą nė vienas daiktas jų raštuose nėra taip didžiai garbinamas, kaip dovanotieji žirgai. Todėl šiandien dar jaunas žemaitis, jei negali raitas joti noris ir ant erkelės kumelėlės į bažnyčią ar į mugę, tad velijas pėsčias beeinaš, nekaip bevažiuojas. Klausiamas, dėl ko nevažiuoja su motriškosiomis važiuotas, atsako: „Ar aš koksai vergas ratgaly vilktis." Gaspadorius subatos vakarą, norėdamas pievos kertę nubengti, stiprina savo jaunus piovėjus būtinai nuvargusius tais žodžiais: „Vaikeliai, benkim tą barą šiandien, aš jums rytoj duosiu arklius į bažnyčią joti." Šie, tais žodžiais pagaivinti, tarsi sylos atsigėrę, nubengia dainuodami noris pusnakty. Dar vienas raštininkas, rašydamas apie lietuvių būdą metuose 1792, sako: „Lietuviai pervis myli arklius, ir retai teregėsi lietuvi pėsčią einantį, nesgi į baudžiavą, bažnyčią, mugę, dvarą, susiedų ar prietelių lankyti arti ar toli visados jis jotas keliauja." Nuo to retoj kalboj terasi tiek vardų arklių, kiek anų yra lietuvių kalboj, ir taip: bėris, palšis, pilkis, juodis, keršis, plesnis, raudis, dulis, žergštis, juodbėris, šviesbėris, arba skaisnbėris, briedplaukis, baltkojis, žvairakis, pėdulkojis, laukkaktis, baltprusnis etc. etc.

Paprastai, traukdami į karę, apvyžo savo žirgus plaušomis ne vien pačius, bet jų galvas ir ausis lig narių pirmųjų kojų, o lig kenklių pastarųjų, idant kelionėj nuo darganų ir lytų nepakriūštų ir nepagurtų. Tokiu dar senovės būdu išjojo žemaičiai metuose 1794 kariauti paliepojy, pagruobinėj, pasalotėj, ant žirgų, namie augusių, ne plaušomis nuvyžtų, bet gelumbėmis apsiūtų, ką dar tarp senųjų šiandien kiekvienas tebminavoja. Keliaudami senovėj sėdėjo apžarga be balno ir be kilpų, bet taip stipriai, jog, galvą pačiam nukirtus, dar arklys nunešė per kelis šimtus žingsnių sėdintį, lig išvirto. Patį arklį pirma apnasriu ar brizgilais, paskesniuose laikuose kamanomis valdė.

Senovėj karės apdaras, arba karės įkapės, maž teįvairavo nuo namų apdaro; ir taip, ant tos pačios sermėgos arba koboto antsimovęs meškėna ar briedėna, ar kito kokio žvėries kailiu, į kurį taip gebėjo įsinerti, jog meškėnos ar briedėnos galvena apmovė pats savo makaulę, ir įrėdęs savo akis į meškės akis, nosį į nosis, lūpas į lūpas, jojo į karę. Dėl didesnės dar neprietelių nuogandos ant savo galvos tarp tauro ar briedžio ragų arklio uodegą užkišo, o veidą savo dar mėlynėmis ar anglija nutepė. Jei tokių kailių nepasitiko, tad tokiu pat būdu apsimovė tūbinu ar dembliniu kyriejum, kurio galvočium apvožęs savo galvą ir veidą, paskui susiveržė su šikšniniu diržu, ant kurio tiek buvo vario grandžių arba sagčių antmautų, kiek buvo karėj neprietelių

užmušęs; apsiavęs vyženomis ar kojenomis, sieksninį kardą ar mietinį kalaviją pašonėj lunkų strikiu pajuoseš, viena ranka turėdamos kestinę ragotinę, taip vadinamą kartinį, ant kurio galo buvo landus ragas antmautas, nuo ko ir vadinos ragotinė, kaipogi gilioj senovėj geležies nežinojo, todėl kirviai, bardišiai, kalavijai akmens ar uolos buvo; antroj rankoj turėjo turčią, arba skydą, kuria nuo neprietelių siūčių dangstės, buvo ji pailguotinai apvali, jau ištašyta, jau iš žilvičių nupinta. Pirmą pentinų nežinojo, bet, pradėję su vokiečių meldžionimis kariauti, įtiekė sau ir pentinus uolektinius, kuriuos šiandien dar gal rasti tos galdynės karės kapuose. Ant galo seidoką ir vylyčių kurvį į pečius įkabinęs, skraidė ant žirgo it paukštis neprietelių žvalgydamas. Pėstieji daugiau kariavo rendėtais brūkliais, kokius gal dar regėti paskuojų laikų Lietuvos ūkės žymėj. Artinantis neprieteliui, laidė pėstieji strypus ar akmenis iš svilksnių. Nesgi didžiai vėlai, geležį pramaniuš, tepradėjo šarvuotis geležies lopais ar mezginiais, taip pat geležies kardus ir ragotines dėvėti. Tai taip aprėdytus kareivius vadino į mūšą balsu trimitų, taip vadinamų ilgų medžio trūbų, kurių rūstas balsas priminė kožnam giltinę šalip stovinčią. Karės žygius visados atlikdavo žiemą, kad visur pašalusi buvo ir kėlė raitą per versmes ir upes, idant niekame netruktų. Jei kuomet nutilko vasaros laiku žygiuoti į karę, tad pėstieji kėlės per upes, po keturis, po penkis ant taurų kailių sustoję it ant pluostų, o raitieji, įrišę į arklių uodegas ranką, plaukte perplaukė. Karės įkaiščiui ėmės visados sausūs valgiūs, beje, džiūvusių mėsa ir žaliūs batvinius bei miltus, kaip viršiau minavojau; viso negalėdami sunkose ant arklių pakelti, likusį, sudėjus į mažas rogeles, šunys dideli, tai lietai auginami, briciais vadinami, po pačių vežė, nuo ko lenkai lig šiai dienai, iš lietuvių tyčiodamies, sako „Licwiaki bocwiaki“, tai yra lietuveliai batvinėliai, iš apmaudo, jog, lietuvių karėj užmušęs, nieko gero negalėjo rasti, tiktai batvinių sunkas, nes ir tas pačias lig nuo jo įgaunant ne vieną galvą reikėjo padėti.

Visų neturtingasis žemlionis jojo į karę visados trisu, nesgi reikėjo atsargai turėti liekų arklių, idant, vienam kritus ar užmušus, antras kad prie rankos būtų. Didelėj ir baisioj karėj ir arklavedžiai stoji lygiai su pačiu karės vyru į trapą. Turtingieji po 5, 6 ir 10 vyrų savo tarnų vedės, todėl senovės raštuose yra randama, jog toks su savo pačiu išjojo, tai yra su savo tarnais.

Kariavo pagal vietos būdą, kurioje patys pasitiko, ir taip, kaip buvo įpratę su žvėrimis grumtis, daugiau būriais po kelis šimtus, kartais ir po kelis tūkstančius, retai kuomet teįsigavo į tokią rūmę, kurioje šimtas tūkstančių joties būt susirėmusi su antru šimtu tūkstančių neprietelių, bet tankiau, kaip sakiau, po kelis tūkstančius tesigrūmė dėl ankštinių ir girių; vienok, ir tokiu būdu kariaudami, ilgainiui rados taip nuogaščiais savo neprieteliams, jog šimtas neprietelių, vieną žemaitį pamatęs, muko šalin galvą trūkęs. Kariauną kėlė sau pagal tą, kaip reikėjo, jau didžią, jau mažą; visados kariavo pagal būdą savo tautos, minėdami pirma ant to, kaip ir su kuo turi grumtis, nesgi įpratę buvo reikiant paskysti ir beveizint apent į vieną būrį nesuniukus susiblokšti, tolyn tolesniai siaubti ir grobį grieti, neprietelius vengdami; užvis gebėjo į mažus būrius išsiskaidę grumtis, tuoįtimpos neprietelius gorinti, antpuldinėti ir skardyti, kurie, nedrįsdami išsiskiesti, badu merėjo vienoje vietoje, kad tuo tarpu šie jiems karės padargą ir padarynę grobstė, įkaištį ir mitalą graibydami, pačius gandino, vienok patys nuo neprietelių neprigaujami ir nenusikratomi, nesgi kad vieni, užpakaly neprieteliams vaidindamies, šurmuliavo, kiti tuo tarpu juos priešaky skardė, jei vieni neprietelių priešaky šmaižės, kiti, staiga iš užpakalio antpuolę, vienus rito, kiti perbadę patys nuo baimės krito. Supūtus trimitus, patys beveizint vėl it žižilpos išnyko taip, jog neprieteliai, vienoje vietoje susigūžę, ginklą pakėlę darganotie ar speiguotie dieną ir naktį turėjo kentėti, saugodamies, idant iš kurios norint pusės it žiebai

netvyksterėtų ir jų nepakrėtų, stovinčių be duonos, be pastogės, kartais ir be vandens, nesgi lietuviai visados buvo tarp savęs susimokę, ir jų trimitų balsas rodė jiems, kaip ką daryti. Ir taip nužudę savo neprietelius vargais, badu, alkium, šalčiu, lytumi ir darganomomis, ant galo, antpuolę žiebu greitumu, išklojo iki visų paskuojo visų kantriuosius ir narsiuosius neprietelius, niekadus patys į aiškia mūšą neištikdami, visados ir visur su atsarga būdami, kaipogi šiandien dar yra sakoma: „Griovio neperšokęs, nesakyk op" arba: „Neprovėdinęs nesakyk šaltas", arba: „Darydamas gudriai, veizėk į galą", arba: „Gudraudamas kuomet noris prieisi lipto galą." Tokiu pragumu metuose 1220 Erdvilas, žemaičių kunigaikštis, baisiausią kariauną platburnių, arba totorių, paveikė, kurie po to neveikiai bedrįso Lietuvą kabavoti; vienok negal nuo to tarti, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, senovėj nuo didelių kovų vengė, nesgi žinoma yra, jog metuose 1340, grumdamies su meldžionimis, iš viso pasaulio nuo popiežiaus sukeltais, Rudlaukių kovoj turėjo jau su savo talkėjais 100 000 joties, vokiečių meldžionys nuo savo pusės ne mažiau.

Sutikę netyčiomis neprietelių didesnę kariauną, kurios regėdami nepaveiksia, o patys nebegalėdami skubiai bepaskysti, tuojau tvėrė iš rogių tašką abejoj šaly savo rindos, idant neprieteliai negalėtų apsiausti savo daugiu; patys tuo tarpu susiskliautę puolė vienu muntuliu ant neprietelių, kurių perlaužę rindą, suniukusius beveizint ant vietos pakrėtė. Taip žemaičiai metuose 1275 pergalėjo vokiečių meldžionis ant jūros ledo tarp Rygos ir Runo salos. Taip pat tankiai vietoje ragotinės patį jos kotą be rago ir ieties naudojo, užvis kariaudami su vokiečių meldžionimis, kurių negalėdami per geležies šarvus nudurti, tad pačiu kestės galu dunksterėjo jam į krūtinę taip smarkiai, jog vokiečiai, kėžterėjęs nuo arklio, daugiau nebsikėlė.

Kaip kalnėnai, taip ir žemaičiai, noris visados joti tekariavo, tačiau turėjo lygiai ir pėsčiuosius paslėptus, kuriuos dvisėdais jodino: susigrūmus pačiai jočiai su neprieteliais, pėstieji anai pripadėjo. Taip metuose 1320 Gediminas, didysis Lietuvos kunigaikštis, pergalėjo gudus, kurioj kovoj žemaičių pėstieji, įsispraudę į tarpus savo joties, padėjo neprietelių rindą perlaužti.

Namie kariaudami ar ištraukę į svetimą kraštą neprieteliamis savo atmonyti, kurių krašte grobį griedami ar į aiškia mūšą ištikdami, visados nereikalingą savo karės padargą užpakaly abaze laikė su nedaugiu sargų, kur ir sugautuosius neprietelius kaišė; nes tankiai nutiko, jog kartais, vykstant grobį grieti svetimame krašte, didžią daugybę imtinių tenai iš visų pusių suvedus, o ilgainiui patiems į aiškia mūšą ištikus, kaliniai užpakaly patrako ir, pagrobę tenai liekujį ginklą abaze, pačius nuo užpakalio antpuolė ir taip padėjo saviesiems, priešaky kariaujantiems, paveikti. Tokiu pragumu lenkai metuose 1270 pergalėjo lietuvius ties Liublino pilia, kurie ne vien savo grobį atgavo, bet ir pačius išmušė. Lenkai iš džiaugsmo tos pergalės toje vietoj minavonei šv. Mykolo mūro bažnyčia pastrūnijo, jog jiems tą dieną padėjo jis lietuvius nuveikti, kuri bažnyčia iki šiai dienai dar tebėra.

Sustoję į abažą, apsikasė grioviu ir vidaus pusėj to griovio supylė sau aukštą ežią, nuo ko ir abažu vadinos, ir pilių pradžia ilgainiui paėjo; vidury to abažo karės įrankius, pabūkles ir grobį laikė, apskui jo patys stovėjo, daugiau tarsi karės įrankius, nekaip savo gyvybę nuo pavojaus glemždami. Žiemą, negalėdami grioviu apsikasti, rogėmis ir šlajomis apsitaškavo, it pačiame vidury kalinius laikė, kaipogi tokiame abaže gulinčius žemaičius metuose 1200 antpuolę iš Rygos meldžionų vokiečiai Padaugavy ties Ašradės pilia išpiovė.

Kad taip kalnėnai ir žemaičiai plynuose ant lauko narsavo grumdamies su neprieteliais, lygia dalia ir pily grumdamies ar tenai lauždamies neguro.

Senų senovėj kalnėnai ir žemaičiai pilių neturėjo, kaipogi neišžengiamos girios jų pilimis, o pačių narsybė ir kantrybė jų mūrais buvo, į kurias ir visų narsusis neprietelius nedrįso lįsti, bet ilgainiui, praretėjus toms girioms, pradėjo tarpgiriuose neprieteliai, užvis žuvėdai, šmaižytis ir grobį grieti bei pačius vergti; tą pritirdami, lietuviai ėmė tuos tarpgirus pilimis kamšyti, kuriomis ne vien kelią neprieteliams užtaškavo, bet, kėlusis pavojui, ir patys tenai uždangą rado, kurių pilių palaikus šiandien dar Žemaičiuose pilies kalnais, arba nuo žuvėdų pilimis, tebvadina.

Vardas pats pilis, nuo žodžio pilti, rodo, ką jis žymina, nesgi kalnėnai ir žemaičiai, norėdami savo lobį nuo neprietelių paglemžti, strūnijo tas pilis tokiu būdu. Visų pirma lygioj vietoj, nuo dviejų, o kartais nuo trijų pusių niekaip neprieinamoj, beje, paežeriuose, papelkėse, kame būdas pačios vietos gyniotų nuo pavojaus ir glemžtų bei patiems tenai lengva būtų gintis. Ir taip pylė žemės sienas, į ketvirtainį pailguotiną pavėdžias, it į trobesį keliais sieksniais aukštą ir mažne tiek pat storą; nuo neprieinamosios pusės buvo anga, o visos to ketvirtainio sienos kaip iš lauko, taip ir iš vidaus giliu grioviu apkastos, kurio griovio lauko pašalys buvo užtvertas statiniu ažuolo atbulų miestų, prie kits kito sudurtų. Ant tų sienų viršaus toks pat buvo statinys. Ir taip neprietelius, prisiartinęs prie tokios pilies, turėjo visų pirma jotas ar pėsčias, šokdamas per statinį, už augumą aukštesnį, pasimauti ant galų miestų, jei peršoko neužkliuvęs, tad griovy lygiai su arkliu galą gauti; jei būt griovy dar gyvas palikęs, tad turėjo ropoti ant sienų aukštų, ant kurių vėl buvo atbulų miestų statinys, už kurio pilies gyniotojai stoję akmenaičius iš svilksnių ant neprietelių svaidė it krušą bėrė, o vylyčias iš seidokų it sniegą drėbė.

Nes ilgainiui, pramaniu taranus ir geležies šarvus, nebegalėjo tokiose pilyse išsiturėti, nesgi iš taranų laidydami neprieteliai akmenis, didelesnius girnų akmenų, išlaužė tuos statinius ir tais gi akmenimis užvertė paskui ir griovius, o patys, įsimovę į geležinius šarvus, nebebijojo nei akmenaičių, nei vylyčių, kurios per geležį nesmego. Ilgainiui, kad vokiečių meldžionys, krikščioniškos tikybos aitra pasimetę norėjo kalnėnų ir žemaičių tuo pragumu ne vien lobį ir žemę pasavinti, bet dar pačius nuvergti ir į gyvulius paversti, tada lietuviai vėl nuo savo pusės, gyniodamies ir savo liuosybę nuo krikščionų kaip įmaną taupydami, pradėjo strūnyti pilis neb jau lygmėse, bet ant kalnų ir vietose taip pat neprieinamos; jei kame kalno nepasitiko, tad tokį supylė upės vingyje ar viduryje versmių. Paskui tame kalne palikę ar iškasę gilią gilesnę duobę ketvirtainę, įdėjo tenai rentinį jau medžio, jau akmenų, kursai daug tenai turėjo kambarių, kuriuose jau patys reikiant gyveno, jau pelną ir turtus savo nuo pavojaus klėstė, kartais ir pačius karės arklius laikė; visos tos pilys apipiltos buvo žemėmis, ir nuo neprieinamosios pusės viena anga tebuvo. Pusėj to kalno arba atkalnėj buvo aplinkui taškas, idant neprietelius negalėtų vienu trūkiu antjoti ar anteiti ant pilies viršaus, ant kurio buvo rąstai ir ronai sukelti, idant, lipant neprieteliui į pilį, galėtų jį tais ronais, paritinus į pakalnę, nublokšti. Pačiose tokiose pilyse, kaip šiandien kad gyvena taip vadinamuose miestuose, negyveno, bet papiliuose. Gyventojai, atstu apie tas pilis gyvenantys, turėjo eiti pakarčiui jų sergėti, nuo ko šiandien dar tokio krašto sritis apygarda vadinasi. Žemlionys, suėję tenai į sargybą, mokės ir pratinos į karę, beje, kaip nuo neprietelių gintis ir kaip juos pergalėti. Ant pilies viršaus buvo stiebas, derva aplipytas ir šiaudais aprištas, kurį sargtis, pamačiusi neprietelius artinantis ir nevildamos viena stengti, uždegė tą stiebą, idant gyventojai apykartos, pamatę naktį gaisrą, o dieną dūmus, skubėtų raiti ir pėsti, ginklą pagrobę, pilį gelbėti ir neprietelius drausti. Tokios pilys kalnuose taip buvo ertos, jog kartais po kelis tūkstančius svieto galėjo tenai susitalpinti. Žinoma yra, jog; Algirdas ir Kęstutis, didžioju Lietuvos kunigaikščiu, metuose 1360 po kruvinos kovos Rudlaukių

plynuose su 15000 joties Aukaimio pily užsirakino, kurių pilių iros šiandien dar, noris į žemę susmegusios, mažne prie kiekvieno miestelio senu įpročiu pilies kalnais yra vadinamos.

Paskiau, noris tos pačios pilys buvo kaip buvusios, tačiau gyventojus, papily gyvenančius, lygiai su pilia akmeninių plytų ar žemių zomatais aptvėrė, nuo kurio laiko jau, gyventojai, papily gyvenantys, pilionimis vadinos taip, kaip kad buvo kitą kartą aptvertas Vilnius, Kaunas, Plateliai, Balostekė, Žašlaukis, Biržai ir kitos, idant, neprieteliams norint jas apgulti, reiktų daug kareivių su savim vesti.

Kaip kantriai tose pilyse kalnėnai ir žemaičiai gynės senovėj, gana yra tiktai priminti kantrybę ir narsybę Margerio, Punios pilies vyro, kursai, metuose 1278 tenai gindamos, velijos iki paskuojo irose pačios pilies užsirausti, nekaip neprieteliams pasiduoti. Lygia dalia metuose 1346 Vaidotas Kauno pilį nuo meldžionų, o Jurša 1434 metuose Lucko pilį nuo lenkų gyniodamu, tūkstančius neprietelių iškrėtusiu, velijos ugnies liepsnose užsirausti, nekaip neprieteliams pasiduoti. Kad taip kantriai kalnėnai ir žemaičiai mokėjo užsirakinę pily gintis, lygia dalia neguro nė į neprietelių pilis griudamies, nesgi ne vien kaip drąsūs vyrai, bet it levai staipės ant uolinių ar akmeninių sienų, tūkstančiais graudindami ir trupindami savo šarvuotus vergėjus. Nesgi kas perskaitys lietuvių apgulimus Pernavos, Kesės, Nejermilės pilių, tas stebėsis į jų narsybę ir kantrybę.

Norėdami į neprietelių pilį įsilaužti, visados apstoję ją stipria kariauna taip, jog neprietelius niekur nebegalėjo iš savo pilies beišeiti. Griovė ir ardė neprietelių pilis taranais. Lig atėję pas pilį, supylė sau pylas, kuriose apsikapėjo dėl savo atvangos, idant neprietelius nedrįstų iš savo pilies jų antpuoldinti. Taip užsitvėrė nuo neprietelių antpuolių, tad su tokia smarkybe ėmė laužtis į pilį ir su tokia kantrybe griautis, jog nė vieną dieną atlydos jiems nedavė. Plačias sritis savo krašto, užvis giriotas, gyniodami nuo neprieteliaus antpuolių, aptaškavo, už tų taškų stovėdami, kareiviai laidė iš svilksnių akmenaičius ar vylyčias iš seidokų ar strypais mušė neprietelius, norinčius tenai įsigriauti.

Minavojant čia vyrų narsybę, nereikia užmiršti nė motriškųjų, kurios ne vien namuose, kaip regėjom, geidė vyrais vadintis, jog tenai jų darbus atlikdavo, bet ir karėj vyrams lygintis norėjo. Čia gana bus tiktai priminti narsybę Naujapilės motriškųjų. Kad metuose 1276 meldžionų vokiečiai, gudai ir totoriai susitarę visą Lietuvą ir Žemaičius taip nusiaubė, jog plėnys vienos ant degėsių tyruose jau lakstė, vienok, ir tuo dar nesikakindami, norėjo į Naujapilę įsilaužti, bet tenai motriškosios, nenusiminusios ta rūsta diena savo ūkės, artinantis neprieteliams pilin, liepė savo vyrams iš pilies išeiti ir lauke su neprieteliais grumtis, kuriems išėjus, tuojau, pilies angas užrakinusios, lipo pačios ant pilies sienų ir nuo tenai vylyčias ir akmenis svaidė ant neprietelių, pasieniuose su vyrais kariaujančių, it krušą bėrė. Neprieteliai, nesivildami nuo dviejų pusių suremtais būti, ne vien išguro, bet mažne visi galą gavo, likusieji kūlvertiniais tenkino beišsprukę nuo giltinės palikini pilį, kurią narsybė ir stangybė motriškųjų išplėšė jiems iš nagų. Nereikia taip pat užmiršti nė našlės kunigaikštienės Lucko Anastazijos Alelkienės, kuri metuose 1504, išgirdusi platburnius Lucko pilin artinantis, kardą pagrobusi viena ranka, antroj sūnelį tuo gimusį turėdamos, liepė sukeltiems žemlionims ir vyrams visos apygardos ant lopšelio prisiekti, jog pirmiau visi galvas savo padės ir irose pilies lygiai su kūdikėliu užsiraus, nekaip neprieteliams pasiduos; kaipogi apgulę tenai platburniai minavotą pilį ne vien neišlaužė, bet patys pazomačiuose galą gavo nuo vyrų, drąsinamų narsia žmona.

Lyčius tos didžios lietuvių narsybės lauke ir pilyse tas būk buvęs, jog tikėję į įstatymus savo ūkės, pagal kuriuos, kaip viršiau minavojau, tie tiktai dangaus tegalėję

viltis, kurie, kantriai gyniodami nuo neprietelių savo namus ir savo liuosybę, savo galvas padėjo, ir tie teradę kame tenai aukštybėse baltus drabužius, minkštus patalus, saldų medų ir grakščias žmonas, su kuriomis gerdami ir juokuodami linksminęsi ir miegoję tyliai kiauras naktis; kiti vėl rašo, jog būk dėl to buvę narsiais, jog tikėję į tą, jog kokių žmogus esąs ant šio pasaulio, tokiu būsiąs ir po smerčio: jei čia vergu — ir ten vergu, jei čia liuosu — ir ten liuosu; užvis, sako, regėdami, kaip baisiai vokiečiai žudė perkrikštus Parusy ir Padaugavy baudžiovomis, arba lažais, ir mokesniais, todėl kožnas velijos ant vietos liuosas mirti, nekaip ne vien šiame pasauly, bet amžinai antrame gyvenime tokiems kraugeriams vergauti, todėl šio svieto gyvenimą už nieką turėję, ką patarlės šiandien dar viršiau minavotos stigavoja; ir taip sako įsirūpinęs žemaitis: „Diena mano — amžius mano“ arba: „Diena būtoji“, arba: „Ne saulės amžių gyvensiu“, arba: „Pūsta tavęs ar manęs“, arba sako: „Nuo baimės mirusiam bezdalai skambina.“ Taip latviežiai, arba, kaip prašaleičiai kad rašo, jatviežiai, metuose 1250 velijęsi iki paskuoja nuo lenkų išsipiaudinti, nekaip jiems vergauti. Bet tiems gal aiškiai atsakyti, jog lietuviai ne dėl to karėse narsavo, idant nevergautų danguje, kaip kad ant žemės kad vergino juos neprieteliai, bet idant, kantriai kariaudami, dangų įgytų, kaipogi dabar regėjom, jog tie tiktai dangaus tegalėjo viltis, kurie drąsiai už namus ir liuosybę savo mirė; antra, jei būt dėl baimės vergybės kariavę, tad, laidodami savo nabaštikus, nebūt giedoję tais žodžiais: „Eik sau, varguti, į antrą, laimingesnį, gyvenimą, kame ne tu vokiečiams, bet tau vokiečiai amžinai vergaus.“

Kartais, turėdami su daugiu nuožmių neprietelių kariauti savo krašte, lig neištraukę ant jų į karę, pirma savo pelnelį, beje, kubilėlį su drabužiais, iš namų į neišžengiamas girias toli tolesniai išnešę ir tenai pačias, vaikus ir gyvulius suvedę, javus į žemę įkase, namus sudegino, idant neprieteliai atėję nei duonos, nei pastogės, nei gyvulio niekame nerastų ir per tą patį badu ir vargais išgaištų, ką metuose 1340 padirbo Algirdas ir Kęstutis, didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, kuriuodu, regėdamu, jog sukeltas svietas nuo popiežiaus atėjo į Parusnį lietuvių kariauti, tuojau liepė visu panemuniu gyventojams per 10 mylių savo pačias, vaikus su pajudinamuoju lobiu į Padaugavio girias išdanginti, o namus tuščius sudeginti. Ir taip paskui vokiečiai meldžionys, persikėlę per Nemuną į Žemaičius, rado tenai vienus degėsius, kame jiems pirma jų žvalgytojai, arba špiegai, sakė visa gausiant. Tuo tarpu, jiems po degėsius bevaikščiojant ir beieškant lietuvių, Kęstutis, su 15 tūkstančių joties išpuolęs iš Palangos girių, per Klaipėdą, o Algirdas su antra tiek iš Žaliosios girios per Įstrupį užsiautė užpakalį krikščionims, kurie nuo bado, vargų ir darganų visi galą gavo taip, jog per kelerius metus kaukolės po laukus ir girias, upeliuose ir pievose valkiojos nugaišusių neprietelių.

Tarp paimtųjų neprietelių karėje didžiuosius jų vyresniusius gyvus dievams savo aukavo tokiu būdu: sugautąjį neprietelių atmoną ar kitą karvedį, pririšę žirgo kojas prie keturių stiebų, patį šarvuotą, kaip buvo kariavęs, pasodino ant jo su visais jo ginklais, paskui, sukrovę malkinę po apačia, sudegino. Jei buvo keletą vyresniųjų sugavę, tad lėmė, kurs būt vertesnis dievams aukauti, tą, kurį nulėmė, taip pat sudegino, kaip jei pirmąjį. Tiems neprietelių karvedžiams ar atmonams, kuriuos kariaudami buvo užmušę, galvas nupiovė ir, iš jų kaukolių padirbę sau kaušus, gėrynėse linksmindamies gėrė iš jų minavonei savo narsybės, jog visų smurčiausius savo neprietelius buvo pergalėję, kurių palaikus kaipo pergalėtojais dėvėjo. Mirus garsiam karvedžiui, kaukoles pergalėtųjų nuo jo neprietelių, ant vario ar geležies rinkių sumovę, po apačia pelenų indo į kapus laidojant padėjo, ką šiandien dar, kasant kapus garsių kareivių, daugioj vietoj gal rasti. Nubengę karę, su neprieteliais derėjo tokiu pragumu: kunigai, nujodę baltą žirgą lig nuvargstant, ant malkinės gyvą

sudegino, paskui pelenus jo išbarstė, ragotines tarp savęs sukeitė, kurias laikė šventoje vietoje, žinyčią vadinamoj, apie kurią viršiau regėjom. Atkaliai skelbė karę susiedams tokiu pragumu: kunigas, paėmęs svetimąj ragotinę, nunešė į parubežį ir įmetė ją į neprietelių kraštą su degančiu pagaliu, kas buvo ženklų apskelbtos karės neprieteliui.

Kėlusis karei, senovėj kalnėnai ir žemaičiai tokiu būdu kėlė sau karvedį, arba atmoną, kurs juos turėjo vesti prieš neprietelius. Suėję į kuopas, pakėlė sau patys vyresnius, ne turtinguosius ir kilties vyrus, bet visų narsiuosius, kantriuosius ir guviuosius vyrus, visų pirma dešimtininkus, taip vadinamus nuo to, jog dešimtį kareivių vedė į karę, ir šimtininkus, arba pulkorius, nuo žodžio pulti, kurie šimtą kareivių vedė, kuriuos paskui iš teutoniškumo ratmistrais pramanė, ant galo karūzuosius, kurie vėliavas į karę nešė ir įrašą, arba reistrą, kareivių savo apygardos turėjo. Tie vyresnieji, taip pakelti nuo kareivių, vėl pakėlė tarp savęs visų vyriausiąjį valdymierą, protu, išminčia, narsybe ir kantrybe visus pranokiantį, atmonu vadinamą, kursai vedė visus prieš neprietelius atmonyti jiems savo žalas ir abydas, kurį pakėlė ant pečių nešiojo po rindas, vaidindami visai kariaunai kaipo tą, kurio įsakymų reiks klausyti. Tas atmonas taip pakeltas turėjo valdžią ant kiekvieno gyvybos ir giltinės, kurio įsakymas kožnam šventu buvo, kurį jei kas peržengė, tas galvą savo turėjo padėti. Ta jo valdžia tepatvėrė iki karei pasibengiant, nesgi, karei pasibengus, jis pagrižo namo ir vėl buvo ūkininku, kitiems lygiu, ir klausė su kitais visuomenių ūkės įstatymų, kad tuo tarpu, karei esant, pats visiems įsakymus davė. Minavonę tos dabos vyresnybės skyrime žemgalėnai, arba kuržemininkai, iki šiai dienai tebsaugoja, nesgi naują poną, valsčių jam apimant po tėvų, genčių ar nupirkus, visados valsčionys turi jį pakelti, ir tuo kartu tikrai tesivadina ponu, kad žmonės jį pakėlė; lig nepakėlus, nieksai jo neturi už tokį ir negali vadintis, nei kitam to valsčiaus paduoti, noris raštus pirkšenos būt turis ir pinigus užmokėjęs.

Kritusį karį savo karvedį turėjo pagrobti iš nagų neprietelių ir, gimtoje žemėj sudeginę, palaidoti, kas buvo visų didžiausia goda, laime ir tikybos atlikimu, nesgi pagal jų nuomonę tas tiktai tegalėjo į dangų eiti, kas buvo savo žemėj palaidotu, kitaip klaidžiojo jo dūšia po medžius, namus ir tyrus, viso pikto kentėdama ir pati daug pikto darydama savo gentims ir žmonėms, jog jos nepalaidojo. Todėl visų smarkiausioj mūšoj turėjo kritusiuosius nuo neprieteliaus panešti ir juos savo daba palaidoti, ką iki šiol žemaičiai tebminavoja, kaipogi šiandien dar motina žemaitė, išgirdusi savo sūnų svečioj šaly mirusį, pirmieji žodžiai jos širdgilo yra: „Vaikeli brangusis, — sako, — svetima žemė tavo kaulus apraus.“

Jei būt pats atmonas kariaudamas kritęs, tad jo minavonei visa tauta kasė jam kapus aukštus aukštesnius pagal didumą jo garbės ir veikalų bei naudos, ūkei padarytos, kokių kapų šiandien dar yra didi daugybė, kaip viršiau minavojau, visiems žinomų, kaip Kalne, taip ir Žemaičiuose. Paskui ant malkinės degino savo atmoną su karės žirgu, su pėdsekiais, su sakalų pora, su ginklais ir su kliautingiausiu jo tarnu. Liepsnai tvaskant, kaip viršiau minavojau, gentys ir bendrai mėčiojo į ugnį meškos ir lūšių nagus, raudodami ir garbindami jo karės darbus, idant, ropodamas per žiaurų kalną į dangaus aukštybes, galėtų įsikibęs pasiilsėti, paskui sušluostę gruzdinius numirėlio supylė į molio indą, ir lydėtojai, nešdami į kapus, sušuko regintys keliaujantį nabaštiką debesyse ant balto žirgo ir sakalą besklendžiantį lygiai; įdėję indą į kapus ir kaukoles neprietelių pergalėtuju ant grandies suvėrę, padėjo po indo apačia ir žemėmis aprausė; minavonei vadino tuos kapus vardu to, kas tenai buvo palaidotas.

Ne vien pačius karvedžius taip didžiai garbino dėl jų narsybės ir kantrybės, bet dar pačias kovų vietas, ant kurių kareiviai ar kiti nabaštikai buvo palaidoti; kokius

kapus už šventas vietas turėjo, į kurias žambį smeginti, perkasų kasti ir velėnų plėsti negalėjo dėl garbės ir amžinos minavonės tų vyrų, kurie savo narsybe ir kantrybe likusiesiems vientaučiams liuosybę išvadavo, kurie jei nebūt ryžęsi karėj mirti, visi būt neprietelių vergais tapę.

Kartais pakėlė sau karvedžiu, arba atmonu, svetimos tautos vyrą, kursai visą valdžią turėjo, ir nėra randama raštuose, idant kūrėjų kūrėjas būt jo valdžią mažinęs arba varžęs karei esant. Vienok tas vėl visiems yra žinoma, jog vyresnieji kunigai kišos į karės dūmą ir rodą, tenai pritarė ir patys lygiai traukė į karę bei priešakinėj rindoj kariavo, rodydami savo kareiviams, kaip reikia už savo liuosybę mirti. Kaipogi pats kūrėjų kūrėjas, išleisdamas kariauną į karę, laimino ją tokiu būdu: visų pirma pasimeldęs išvyturo raudoną vėliavą ir kareiviams padavė, paskui, nešiojamas po rindas, barstė, regis, druską ant kareivių.

Kiekvienos pavietės savo karūžasis, kurs turėjo visus žemlionis, arba vyčius, surašytus ir kas metą, sujojus visiems į pavietę ant įsakytos dienos, paprastai rudenį, visus perskaitė ir perveizėjo kožno žemlionies ginklą ir arklį, jei nerado kaip reikiant, tokį iš reistro išpaišė. Atlikusysis arba išmestasis ir nevaidinusysis ant tos perveizos vėl duoklę turėjo duoti su kitais valsčionimis; prie jo buvo laikoma karės vėliava tos apykartos; kėlė į tą godą ne dėl didelumo turtų, kaip paskesnėse gadynėse kad darė, bet, kaip sakiau, visų narsųjų ir guvųjų vyrą tarp pačių žemlionų, ką gal regėti reistre Lietuvos ūkės kareivių, surašytų metuose 1528, kuriame karūžieji yra minavojami tarp tų pačių žemlionų, arba vyčių. Paskui Lenkų karaliai pasavino ir pradėjo patys kelti pačius didžturčius į karės vyresniusius; atmonas, arba didysis karvedys, regėdamas juos didžiai narsius ir guvius, davė jiems kartais vieną dalį kariaunos valdyti ir, ypačiai kame reikiant, su neprieteliais kariauti it pats didysis atmonas, kuriam tiktai žinią davė, kas čia su ta dalia kariaunos dedas. Tankiai kariaudami ypačiai gyniojo nuo neprietelių vieną apygardą, blaškydami neprietelius, badu marindami ar mušdami, kaip kame galėjo ir sumanė, arba puldinėjo į svetimus kraštus plėsdami, grobį griedami, degindami ir visa teriodami. Noris visi tie karvedžiai nedidį karės įprotį ir mokslą teturėjo, vienok jų drąsybė, narsybė ir kantrybė bei vinkrumas ir guvumas darė juos oriais ir godingais tarp savųjų, o garsiais ir nuogaščiais tarp neprietelių. Ir taip Pipsa, Varmijos atmonas, būdamas visų vyriausiu ant visų kareivių, norėdamas pasirodyti, kaip didžiai drąsiu yra, pirmasis puolė ant neprietelių. Tokių atmonų visi, kaip sakiau, turėjo klausyti ir ant sutartos dienos į paženklintą vietą su savo tuntais sueiti.

Karės vyresnieji tie buvo: atmonas, nuo žodžio atmonyti, dešimtininkas, šimtininkas, arba pulkorius, nuo žodžio pulti, ir karūžasis, kuriuos viršiau minavojau; buvo dar vytūnas, kurs visą kariauną vedė į karę nesant atmono, sargūnas, kursai rūpinos kariaunos mitalu ir pavojumu, abažūnas, kurs priegule kariaunos rūpinos. Lygia dalia pilies vyras, arba pilies ponas, turėjo sau pripadėtoją vyresnijį, anginu vadinamą, kurs angas pilies saugojo ir uždarius jų raktus pas save laikė, be jo žinios, karei esant, niekas negalėjo įeiti į pilį nei išeiti.

Kad patys atmonai nuo kitų kareivių tiktai narsumu, kantrybe ir buklumu tesižymino, tad ir kareiviai tais pačiais privalumais tenkinos ir buvo vyrai ne į kelnes kišami, nesgi pradžioj it taip kariavo su neprieteliais, kaip jei namie po girias su žvėrimis. Kiekvieno įgimtas protas ir buklumas bei guvumas rėdė jo spėką. Nes ilgainiui, taip kariaudami ir didžius ojus pritirdami, įsitaisė į stiprius kareivius, kurių gauja vadinos kariauna, arba vaisku, noris lig į vieną vietą nesusirinkusi.

Kaip ilgai tiems žemlionims, arba vyčiams, reikėjo karėj būti ar visados ginkluotiems rubežius savo ūkės saugoti, negal aiškiai šiandien bepasakyti, tas tiktai

yra žinomas, jog pilių saugoti tie žemlionys pakarčiui ėjo. Taip pat ir tas yra žinomas, jog kožnam, žemę turinčiam, reikėjo į karę traukti, bet negal žinoti, kaip didį lomą reikėjo turėti traukiant ir savo lobį, namus ir gimtuvę nuo neprietelių gyniojant, tariama yra, jog nuo dviejų valakų. Tų žemlionų, arba vyčių, senovėj Lietuvos ūkėj didi daugybė buvo, visi Žemaičių gyventojai žemlionimis vadinos ir turėjo ypatingas liecybas, arba privilijas, savo krašto, kuriame nieksai baudžiovos, arba lažo, nežinojo, tiktai kožnas gyventojas karės žirgą laikė, idant rangus būtų kuomet reikiant jotą į karę išleisti, bet ilgainiui, noris didieji Lietuvos kunigaikščiai, keldindamies į Lenkų karalius, metuose 1387, 1501 ir 1569 apsirašė, jog visus tuos, kurie savo žemę turi, noris ir privilijų ant anos neparodytų, jau tuo pačiu bus sau ponais, arba žemlionimis, iš gudiškumo bajorais pagal senovės lietuvių įstatymus vadinsis; vienok tuo tarpu palengvai vedė į Lietuvą lenkų rėdą, teisiau sakant, sauvalę, ir ne vien nuo žmonių pasavino žemę, arba gruntą, ir juos pačius ėmė vergti, bet pradėjo ir žemlionis pačius taip pat verginti ir didžturčiams į amžinus vergus dovanoti, nesgi lig šiolei, kurs kame praskynęs buvo ir pragyvenęs girios kerčioj, tas to lopelio sau ponu vadinos, tiktai gynioti jį turėjo nuo neprietelių, kaipo savo daiktą; bet paskui, kurs tiktai žemlionis neparodė, nuo kokio kunigaikščio buvo gavęs tą žemės lopelį, ant kurio gyveno, tas turėjo amžinai vergauti tam, kam jį su jo žeme buvo kunigaikštis atdavęs, nemindamas nei ant dievo, kurio įsakymas yra: mylėk artimą savo kaipo pats save. Ką raštai penkioliktojo ir šešioliktojo amžiaus aiškiai rodo. Nuo ko gal manyti, jog, visiems žemlionims traukiant į karę, didi kariauna turėjo būti, ką ir senovės raštai rodo, nesgi patys parusėnai, kariaudami metuose 1250 su vokiečių meldžionimis, 4000 joties o 40000 pėsčiųjų galėjo pastatyti į kovą, abelnai sakant, kožna apygarda galėjo išleisti ginkluotų vyrų į karę po 500 jotų, kartais po 5000 arba 6000 pagal didumą šeimynos tos apygardos, dešimtį kartų daugiau pėsčiųjų. Visų nešeimingoji apygarda galėjo 2000 joties reikiant statyti karėn.

Kariaujant su lenkais ir gudais, senosiose gadynėse viena apygarda tekariavo, save gyniodama. Tankiai nutiko ir tas, jog žemlionys, iš kelių sričių susitraukę, paskydo į būrius ir sutartinai kariavo, susižinodami su kitu ir norėdami vieną galą pasiekti, beje, neprietelių pergalėti. Kaip stiprų regėjo neprietelių, taip pagal tą daugiau ar mažiau apygardų vyčiai, arba žemlionys, susibloškė į vieną būrį, vydami neprietelių, idant, ištikus su juo į aiškia mūšą, galėtų stengti.

Kariauna jų buvo sukelta iš raitųjų ir pėsčiųjų, tie paskuojieji visados stiprino jotį apgulimuose ar apstojimuose pilių, taip pat didžiose visuotinėse kovose. Jotį savo laikė paprastai grobiui grieti, sarioti, siaubti po svetimus kraštus ir dėl staigių antpuolių, kaipogi gudų raštininkas, gyvenęs metuose 1180, tais žodžiais jau guodžias, sakydamas: šį metą nuožmūs lietuviai, baltais maišais apsimovę, ant greitų žirgų su ilgais medžio trūbais įpuolė į Mugapilio apygardą, kurie tenai, jau paskysdami, jau apent ant balso savo trūbų susiblokšdami, didžiai baisiai nusiaubė ir nuteriojo.

Kam reikėjo pėsčiam pagal įstatymus kariauti, o kam jotam, negal aiškiai to šiandien raštuose rasti: tą perskyrą, rodos, darė turtai, nesgi turtingasis jotas, o neturtingasis pėsčias turėjo kariauti.

Ginklai jų buvo įvairūs pagal įvairią gadynę: visų giliojoj senovėj pėsčiųjų buvo ginklais rendėtiniai brūkliai, o raitųjų kestės, taurų ragais apmaustytos, nuo ko ragotinėmis buvo vadinamos.

Paskesnėse gadynėse ginklais buvo: kalavijai, kardai ir kirviai, iš akmens dirbti, turėjo taip pat skydus, kuriais dangstės nuo neprieteliaus siūčių, kurie buvo pailguotinai apvalūs, jau iš žilvičių nupinti, jau iš lentos ištašyti. Lietuviai, tokiu ginklu ginkluodamies, ilgą laiką gynės nuo neprietelių. Ilgainiui tų brūklių drūktieji

galai buvo švinu pripilti dėl svarumo, idant tuo siūtį pasmarkintų, vieni sulig žmogaus augumu, kiti trumpesni, stripiniais, arba strypais, vadinami, kurių kožnas turėjo po penkis, šešis padiržėj užkištus. Visų pirma, lig neprisiartinus neprieteliams, pėstieji laidė ant jų akmenaičius iš savo svilksnių, o jotis — vylyčias iš savo seidokų, arba temptinių, prisiartinus neprieteliui, mušė jį savo strypais, arba stripiniais. It arti susirėmus, kibo į brūklus rendėtinius, ant galo puolė ant neprieteliaus su akmeniniais kirviais arba, aiškiau sakant, kūjais ir kalavijais bei akstimis, kurių galuose taip pat buvo įtaisyti aštrūs akmenys iečių vietoje. Tokias akstis dėvėjo dar 10 amžiuje, nesgi šv. Vaitiekų, Parusy krikščionų mokslą skelbiantį, žynys ta aksčia permovė. Paskui dėvėjo geležies ginklus, beje, kalavijus, abiem pusėm kertamus, ir svilksnis, iš kurių akmenaičius svaidė.

Jotis, kaip sakiau, turėjo seidokus, ragotines ir skydus, kuriais nuo neprieteliaus siūčių dangstės. Iš seidokų laidė vylyčias užtručytas, užvis kariaudami su krikščionimis. Jojo ir grūmės su neprieteliais, ant arklių apžarga sėdėdami, ilgainiui, jei dėvėjo balnus, tad būtinai iš vieno medžio dirbtus, be šikšnų, be geležies, medžio kilpomis, ant virbgalių pasietomis, kokius balnus gal regėti šiandien dar krievių ir lybiešių žemėj. Šarvus vos paskiau teitiekė, nesgi kaip geležis buvo didžiai reta, taip ir ginklai buvo brangūs, todėl tankiai noragus, nuo žagrių numovę, kalė į ragotinių ietis ir kardus, užvis užgulus vokiečiams Žemaičių pajūrius. Neturtingieji šarvų vietoj meškena ar taurena apsimovę kariavo, tų stokojant, apsimovė tūbiniais ar plaušiniais it gelžiniais šarvais, kokiais ne vien save mokėjo apvyžti, bet ir savo karės žirgus, jų galvas ir kojas lig pirmųjų narių ir kenklių, glemždami juos nuo lytų ir darganų, kurie šarvai patiems buvo kyriejų vietoje, o arkliams — gūnių. Ant tokio savo apdaro tankiai patys antsimovė baltą trinitynį maišą su rankovėmis.

Kad jau visi buvo susirinkę į vieną vietą ir rangūs prieš neprietelių traukti, tad pirma teiravos ir jautojos per savo žynius, arba kunigus, kokią laimę turėsiantys toje karėj, nesgi garbingą įprotį turėjo nieko didžio neužsiimti, nepasiteiravus pirmiau savo dievų valios apie atencią laimę, todėl, lig nepradėję kariauti, nutvėrė pirmąjį žvalgytoją, arba špiegą, tad, pririšę jį prie medžio, tiktai ne prie ažuolo, pervėrė jam vylyčia arba aksčia širdį ir veizėjo: jei kraujas čiurkšliu tekėjo, tad toj karėj vylės laimės, nesgi tas buvo ženklų, jog dievai suteiks jiems pergalę, bet jei kraujas sulojo, tad reišė sau atencioj karėj nelaimę. Lygia dalia traukdami į karę kad išvydo žaltį, slenkantį per kelią, taip pat tarės laimėsiantys.

Kariauna, stodama į kovą, turėjo priešaky didelę baltą vėliavą, ant kurios buvęs skydas, pusiau perdalytas, viršutinėje pusėj geltoni, o apatinėje mėlyni laukai, geltonuosiuose laukuose karūna buvusi stati, o mėlynuosiuose aukštynoka. Kartais turėję baltą vėliavą, kurios skyde buvęs žmogus besėdis meškos galva, ant kurios vėliavos buvę išrašyti tie žodžiai: „Dieve kūrėjau, supyk ant pūstytojų, užtik juos.“

Atsiartinusi kariauna prie neprieteliaus laukė jo antpuolio, o būdama nuo jo antgulta, didžiai kantriai turėjos, noris regėdama nepergalėsianti, vienok narsavo lig paskuoja, kaipogi, jei stiprus neprietelius su didele smarkybe vis lauždamas tratino po savim, tad veikia sukos šalin, nesgi pasitraukti nuo neprieteliaus nebuvo už gėdą turima, jei tą darė, vildamos, jog tuo apgausiantys neprietelių ir paskiau jį nuveiksiantys. Aiškių mūšų daugiau vengė, nekaip geidė. Todėl, sustoję į aiškia kovą, nekibo pirma patys grumtis, bet tykojo pobūdo pragumo staiga antpulti nerangų neprietelių, patys tuo tarpu slapstydamos kirbose, balose ar giriose, niekadoms nuo neprietelių neprigaunami, visados tykodami į versmes ir balas juos įvilioti ir tenai, staiga iš nežinių antpuolę, sumurdyti ar sugauti; todėl nuo visų buvo garbinami per savo buklumą ir kantrumą.

Tankiai susirinko didi gauja dėl pačios grobio griesenos arba dėl terionės neprietelių krašto. Ir taip karės vyras, sukėlęs vyčius kokios apygardos, traukė sarioti į neprietelių kraštą, kuri nuterioję ugnia ir kardu grįžo namo grobiu nusluoguoti. To pirma lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, nedarė, nes išimetus vokiečiams į Žemaičių pajūrius, kurie visaip norėjo juos nuvergti, tad ir šie atkaliai, norėdami juos išnaikinti, į akmenį ir vandenį vertė tą kraštą, kuriame vokiečiai norėjo įsikurti.

Tuo tarpu paimtuosius neprietelius karėję, užvis vokiečius krikščionis, smarkiai smarkesniai galavo žemyn ar sunkiais darbais lig smerčio novijo: kaipogi, prie girnų prikale, liepė jiems tuoįtimpos malti kartais, daug jų paėmę ir nežinodami kur dėti, pardavojo į vergus gudams ir totoriams, gieždami apmaudą už savo brolius, kuriuos taip pat vokiečiai žudė ir novijo Parusy, liepdami jiems maneliuose jau griovius kasti ir versmes džiovinti bei pilis dirbti, į kurių bokštus pusgyviamis reikėjo tąsyti kalkes nugrauztomis rankomis; bet pervis smarkiau žudė krikščionų kunigus, kaip melagius ir kropėjus, kurie buvo priežasčia visų tų kruvinų karių ir nelaimių, kuriose lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, žuvo dieną ir naktį, nenorėdami jiems vergauti ir jų gyvuliais būti taip, kaip jau vergavo jų broliai kraugeriams vokiečiams Parusy, Žemgaliuose, arba Kurše, ir Padaugavy, kruviną prakaitą dieną naktį braukdami; todėl tankiai, krikščionų kunigą sugavę, perskėlė aukštai dvišakį medį augantį ir tenai kunigo kaklą įdėjo į spraskilą, kursai svimburdamas tenai nusigalavo. Vienok jų nė tuo negalėjo nugarsti.

Sugrietąjį nuo neprietelių grobį karėję visados į keturias dalis dalijo. Visu gerąją atdavė savo dievams. Antroji teko kūrėjų kūrėjui ar kunigaikščiui ir jo tarnams arba kunigams. Trečiąją gavo kareiviai, kurie buvo neprietelius pergalėję. Ketvirtoji būk tekusi gentims tų, kurie karėję buvo kritę ir per kurių narsybę ir kantrybę neprieteliai buvo pergalėti ir liuosybė nuo vergybės paglemžta.

PREKYBA SENOVĖS LIETUVIŲ

Platumas ir didumas prekybos rodo didumą ir platumą pačios tautos, kuri prekioja. It tą patį kožnas lietuvis, kalnėnas ir žemaitis, regi savo tautoje, kad jis apsižvalgęs primena sau apkerpėjusios senovės vardus artimųjų tautų, upių, pilių ir kraštų, o nuo to sekas, kaip didžiai plati yra buvusi senovė jo tautos prekyba ir kaip tolimas pažines yra ana turėjusi, jei visus tuos vardus randa žemaitiškus, nė kokioj kitoj kalboj neišguldumus, kaip tiktai pačioj lietuvių kalboj aiškiai permanomus, apie nekuriuos pradžioj šio rašto išguldėm. Kas dar aiškiau rodysis, jei priminsim sau, jog svietas pirma šiltesniajame krašte gyveno, nes ilgainiui, ermyderiais ir nelaimėmis remiamas, traukės amžiais į šiaurę, norėdamas tenai savo liuosybą glemžti, tad regima bus, jog žemaičiai šiaurės jūros, kaip šiltesniajame krašte gyvenantys pirmaisiais yra buvę, kurie anapus jūros šiaurės kraštus turėjo lankyti ir juos savo vardais praminti. Nesgi visi žino, jog lietuvių tauta mažne atmenamai dar daugiau nei per du šimtu mylių pačiais Žemaičių pajūriais tęsė be perglytos, ką raštininkai dar praėjusiojo amžiaus aiškiai rodo, o palaikai jos kalbos tuose kraštuose, iki šiai dienai tebesantys, tą stigavoja. Tas dar aiškiau tą rodo, jog visų kitų tautų atkilimas į Žemaičių pajūrius nuo pat Travės upės lig pat Gaujos upės visu pajūriu Žemaičių yra žinomas, kuomet kurios tenai atsidangino ir įsikūrė, pačių tiktai žemaičių atėjimo visų senieji raštai neminavoja, ką dar nuomonė, pačioje tautoje tebesanti, patvirtina. Nesgi šiandien žemgalis, arba latvis, pasakodamas prašaleičiui, jis vienas sakos viecinyku, arba vietininku, esąs, beje, pirmuoju ir tikruoju tos žemės gyventoju, o kiti visi esantys

šaldros ir prašaleičiai. Jei perskleisim dar pirmuosius raštus šiaurės raštininkų, tą pačią teisybę rasim, nesgi pagal jų žinią Odinas, pirmasis visos šiaurės valdymieras, buvęs iš Žemaičių kilimo ir savo buveinę Asgardo pily padaugavy turėjęs. Patys vardai jūrinių vėjų, žemaičių kalboje šiandien minavojami ir žinomi, rodo, jog žemaičiai tolimus tolimesnius šiaurės kraštus yra per jūrą lanę.

Gilioj senovėj pirmiau buvo žinoma Lietuvos krašto prekė, arba tavoras, nekaip pati jos tauta. Ir taip žemaičių gintaras buvo ne vien patiems grekonims, bet ir penicijonims žinomas ir kaip auksas branginamas, ir niekur kitur, kaip pačių Žemaičių krašte, iki šiai dienai teгаunamas: kaipogi Maižiešius ir Aronas jau metuose 1475 pirm gimimo Kristaus ant aukurų kūrino gintarus, kuriuos egipčionys vadino sakal. Paskiau žinoma yra, jog penicijonys statė gintarus Saliamonui į jo bažnyčią smilkalui. Grekonys Ajaksą, savo garbingą vyti, mirusį metuose 1209 pirm gimimo Kristaus, sudegino ant gintarų krosnies, kuriuos anie vadino elektron. Menelajas, grekonų viešpats, metuose 950 pirm gimimo Kristaus turėjo savo rūmus gintarais pėrytus. Herodotas, grekonų raštininkas, gyvenas penktajame amžiuje pirm gimimo Kristaus, pasakodamas apie gintarą, kaipogi apie visų brangiausią daiktą, sako, jog grekonys gauną jį nuo šiaurės kailinuočių, ir guodžias, jog, keliaudamas po Lietuvos tyrus, noris jautojėsis nuo grekonų prekių apie jo vietą, kurioje jis būt esąs gaunamas, nes prekėjai, skaugėdami išreikšti ją, nepasakę jam tiesos.

Ketvirtajame amžiuje lig negimus Kristui Pitėjas, Marsilijos ūkininkas, tyčiomis ėjęs į šiaurę jautotis gintarų krašto, regis, nuo savo vyresnybės išsiūstas. Tas mokyty vyras ir žvaigždžinys būk atkeliavęs ant penicijonų laivo į Žemaičių pajūrius. Jis pasakoja, jog esąs aušrinis pajūris, per 150 mylių ilgas, iš jūros vilnimis išgraužtas, daug marangių turis, kuriame gyvenanti tauta, vadinama aušrėnais (aestuarii), it prieš kailinuočių kraštą esanti sala Abalos, arba Basilėja, arba Raumonija vadinama, ant kurios pavasariais jūros vilnys išmetančios su maurais gintarus, kuriuos žmonės kūrinyntys medžių vietoj ar pardavojantys artimiems teutonams (čia reikia minėti, jei kūrino, tad dievus garbindami). Tame šaltame krašte, pasakoja Pitėjas toliau, žmonės nežinintys derlingų javų ir maž teturintys galvijų, patys mintą lėšiais ir kitomis žalesomis bei vaisiais. Tie, kurie turintys medaus ir javų, daro iš to sau gėrimą. Javus savo kulią rejose, taip vadinamuose trobesiuose, pirma duobose išdžiovinę, be kurių trobesių jų javai ant lauko nuo lytų ir darganų supūtų, nesgi tenai kaitrų ir giedrų nesą.

It prieš gimimą Kristaus taip pat Diodoras, sicilijonis, didis raštininkas, pasakoja, jog niekur kitur, tiktai vienoje saloje, Basilėja, tai yra šventa, vadinamoj, prieš kailinuočių kraštą esančioj, tesą gaunami gintarai.

Ant galo nuo to vien gal dar minėti, jog gintaras senovėj yra buvęs brangi daiktu, nesgi daug išminčių ir mokyty vyrų norėjo išreikšti jo gamtos būdą ir pradžia. Ir taip penicijonys tarė gintarus esančius sakų spuogais, grekonys vieni tarė medžių syvais, kiti saulės akmeniu, kiti Apolono dievo ašaromis, kiti topolių ar pušų taip pat iškoriavusiomis ašaromis.

Pirmajame amžiuje gimus Kristui rymionys, pradėję kariauti su girionais (germani), šiaurėj gyvenančiais, grūsdamies tenai tolyn vien, ilgainiui išsijautojo gintarų kraštą; norėdami tuo padidinti savo lepumą, išsiuntė tyčiomis iš Rymo savo vyti į Žemaičių pajūrius gintarų pirkti, kursai, toje kelionėj metus sutrukęs, pagrižo į Rymą su tokia daugybe gintarų, jog visas Rymas stebėjos užvis į vieną luitą, kurs 13 svarų svėręs. Nujau rymionys ėmė ne vien savo išėigą ir iškilnę puošti ir didinti, bet dar ragotines, lazdas ir brūklus savo gintarais gražinti. Ilgainiui taip įsmilo į tą prekę, jog už gintaro menką šmotelį vergą davė. Trumpai sakant, rymionys sveikieji sau gašumą ir gražinį, o lignonai sveikatą gintaruose iš Žemaičių gabeno: kaipogi nuo tos

gadynės šiandien dar Žemaičiuose tankiai yra randami žemė Nerono ciesoriaus pinigai, o kapuose Valakų žemėje — gintarų karoliai. Kas aiškiai stigavoja, jog gintarų prekyba tarp Valakų žemės ir Žemaičių yra buvusi senovės per daug didi, nesgi kelias, kuriuo gintarai iš Žemaičių ėjo į Rymą, yra žinomas.

Žemaičiai senovės leido tą garsią prekę savo į svečias šalis ne vien žeme pagal, bet ir per vandenį. Žeme pagal negalėjo stačiai leisti užvis vasarą, kaip viršiau regėjom, dėl didelumo ir tankumo bei baisumo girių ir versmių, nes pašalus žiemos laiku vežė didžiomis upėmis, beje: Isla, Nemunu, Daugava, Niperiu, Tripente, Tyrule, savo prekę į svečias šalis, vienok sako buvus ir žemės kelią į Rymą per tas pilis: Askaukalį (Osielską), Setidavą (Cydovą gret Gniezno), Kalisiją (Kališą), Arsenijų (Marseniną ties Seradze), Karhoduną (Čarnovicą ties Krokuva), Asanką (Senąjį Sandeką), Setują (Čyche), Singonę (Schintau), Kelemantiją ir Karnuntą — pilį padunojė, kurioje rymionys savo giniklincyčią turėjo ir tenai atgabenti gintarai teko jau į rymionų rankas, kurie patys vežė į Rymą ir kitas pietų šalis leido. Tas kelias, regis, tenai nuo neatmenamų laikų yra buvęs paties Herodoto amžiuje, nesgi tuo gi keliu ir rymionų vytis, nuo viešpaties Nerono išsiųstas, atkeliavo į Žemaičių kraštą gintarų pirkti, kuriuo žemaičiai ne vien gintarus savo, bet ir kailius brangių brangesnių žvėrių, beje, sabalų, kiaunių, lapių, ūdrų, tenai leido. Taip pat nuo senų laikų žemaičiai prekiojo su valakais, arba ryimonimis, šiaurės žvėrimis ir gyvuliais, beje, leido tenai gyvus taurus, briedžius ir žirgus. Kaip plati turėjo būti prekyba tų daiktų tarp lietuvių ir rymionų, gal manyti ne vien nuo daugybės rymionų pinigų Žemaičiuose ir Parusy, žemėje randamų, bet dar nuo gašybės lietu, beje, auskarų, segelių, žiedų, kapuose iškasamų, kurie savo dailumu ir gražumu būtinai yra pavėdžiais į auskarus ir segeles, Valakų žemėje senovės kapuose randamas.

Antrasis kelias, kuriuo žemaičiai ir kalnėnai leido gintarus į vakarus, nėra taip aiškiai aprašytas, nes jog marsilionys prekiojo iš Žemaičių žemės gautais gintarais, tą mums aiškiai raštai senovės rodo. Nesgi pats Pitėjas, marsilionų ūkininkas, tyčiomis buvo per jūrą atkiles į Žemaičių kraštą gintarų jautotis, kaip viršiau minavojau. Tai regimai yra, jog žemaičiai leido juos laivais į įtakas Oterės, Travės ir kitų upių Teutonų žemės, kurie, gavę juos nuo žemaičių, leido toliau žemės keliais į Galiją ir Marsiliją, nuo tenai kartagionys ir penicijonys atpirkę pardavojo toliau po visą pasaulį.

Trečiasis kelias, kuriuo žemaičiai leido gintarus į rytus, arba saulėtekį, buvo upės Daugava, Niperis, Tripentė, Pina ir Tyrulė, tos paskuojosios, tekėdamos į Uksinę, arba Juodąją jūrą, bogino gintarus į pilis Albiją, Salgotę, kuriose pardavojo grekonims ir kitoms rytų tautoms, o lig tų upių leido žemaičiai žeme pagal Juodąją trakčią, nesgi visi žemaičiai žino, jog jų krašte nuo senovių senovės lig pat paskuoju laikų dvi trakti tebuvo į svetimas šalis, beje: Juodoji traktis, taip vadinama nuo Juodosios girios, per kurią leido prekę į Kijevą, nuo ko ir gyventojai, gyvenantys už tos girios, juodaisiais gudais buvo vadinami. Antroji traktis vadinos Žaliaja trakčia, kuri į Krokuvą ėjo per Žaliają girią. Gyventojai, toje girioj gyvenantys, žalgirėnais vadinos, kuriuos gudai jazyci, arba jazigi, beje, pagonimis, vadino.

Žemaičiai ne vien pačius gintarus leido į tolimus kraštus, kaip dabar regėjom, bet dar prekiojo su artimosiomis tautomis per jūrą, beje, javais, vašku ir žvėrių kailiais, užvis su žuvėdais, arba žvejonimis (sueones), taip vadinamais nuo to, jog žiemą ir vasarą žuvimis mito ir visą kiaurą metą žvejyba darbavos, nesgi jų krašte, kaipo didžiai šaltame, uolotame ir versmėtame, javai neauga, todėl žemaičiai leido tenai savo javus, o nuo jų gavo geležį, varį, druską ir kailius, kuriuos paskui pardavojo tolimesnėms tautoms, užvis Odinui valdant visą šiaurę.

Nes paskiau, įnikus šiaurės tautoms į kares su rymionų viešpačiais, beje, su Maksimu, Trajanu, Decijum, Galum, Aurėlijum ir Klaudijum, prieš tą paskuoją šiaurės girionys 320000 savo kareivių pastatė į mūšą, kuri nutiko metuose 260 gimus Kristui, todėl prekyba su gintarais į tolimus kraštus liovės, nesgi, suniukus tautoms, tolimi keliai rados pavojūs, kad kožnas dūmojo ne turtus savo didinti, bet kaip save apginti, idant rymionų vergu netaptų. Nes ilgainiui, nutilus tai karės audrai, gale penktojo amžiaus vėl tvyksterėjo spindulėlis ant Lietuvos krašto, nesgi toje gadynėj žemaičiai nusiuntė dovanas gintarų per savo siuntinius į Rymą Teodorikui viešpačiui, kurs didžiai garsiai tenai rėdės; tas, girdamas jų gerą širdį ir dėkavodamas, gromatoje prašo siuntinius, idant tankiau lankyti jį tais pačiais keliais, kuriais nugis pas jį buvo atkeliavę. Nuo ko gal manyti, jog Lietuvos tauta tame laike vėl buvo pradėjusi platinti savo pažines su tolimais tolimesniais kraštais. Kad tuo tarpu šeštajame amžiuje vėl suniuko tautos grūdamos ant kita kitos, ir vėl pavojū rados prekėjams į tolimus kraštus keliauti, nesgi tame amžiuje antsigrūdo iš Azijos tauta, jau gudais, jau lenkais vadinama, kuri pirma užgulė Lietuvos tyrus, šiandien Podolijomis vadinamus, ir taip būtinai atskiedė lietuvius nuo Uksinės, arba Juodosios, jūros ir nuo upės Dunojaus. Ilgainiui, verždamies paisliais ir palabiais, užgulė visus tuos kraštus Žemaičių pajūrių, kuriuos šiandien Pomeranija, arba Pamariu, vadina, iš kurio, reikia žinoti, jog pirm to, šeimyna lietuvių girionų, eruliais, arba giruliais, vadinama, buvo ištraukusi į Rymą kariauti Augustulį, jo viešpatį, kurį metuose 446 gimus Kristui nukėlę nuo sosto, ėmė patys Rymą valdyti. Tuo tarpu lenkai ir kiti gudai erulių kraštą, pustuštį paliktą, šiandien Pamariu (Pomorze) vadinamą, užėmę, į pat Žemaičių jūrą atsirėmė ir tuo atskiedė Lietuvos tautos dalį, į vakarus pajūriais gyvenančią, nuo tos dalies, kuri gyveno į rytus taip pat pajūriais, šiandien Žemaičiais vadinamos, taip, jog, pargriždami iš Rymo po kruvinų kovų su gudais, nebegalėjo jau beparsigrūsti per tuos lenkus arba gudus į savo namus, nes turėjo apsigyventi krašte, šiandien Meklemburgu vadinamame. Toje dingsty niekas nebegalėjo bedūmoti apie prekybą, bet reikėjo kožnam savo gimtuvę ir savo namus gynioti, idant juos svetimos tautos neužimtų.

Šiaurėj, Odinui mirus, nebepasitiko tokio, kurs būt galėjęs visą šiaurę valdyti ir kurio būt klausiusios tautos, šiapus ir anapus Žemaičių jūros gyvenančios. Todėl sukilo ilgainiui karės ir ant Žemaičių jūrų. Jau metuose 880 Frotas, saulėlydinių žuvėdų viešpats, kuriuos šiandien danais vadina, norėdamas nuvergti tuos žemaičių kraštus, kuriuos gudai buvo it dabar užgulę, kariavo su jais ant jūros, kuriuos noris ir nuveikė, vienok nuo karės nesiliovė: kaipogi jo karvedys ir tarnas Starkoderis, garsus jūrinas, mauriojo po visą Žemaičių jūrą, sau grobį griedamas, ir, kame norint užnikdamas, tenai laivus vienus kratė, kitus griebė ir, kur įpuolęs į Žemaičių kraštą, tenai būk vis teriojęs ir deginęs. Rašo, jog būk Žemaičių parusiais ir žemgaliais šiandien vadinamus, gyventojus keliose kruvinose kovose paveikęs. Reikia žinoti, jog tos karės daugiau kilo nuo badų Žuvėdų žemės, nekaip nuo jų atkaklybės, nesgi jų kraštas, kaip viršiau regėjom, didžiai yra šaltas ir akmenuotas, ir tas pats dar traškančiomis giriomis apaugęs, vandenimis, balomis, pelkėmis ir ežerais aptekęs, retai kame tenai ant uolų kuprų pradirti žemės lopeliai, dirvomis vadinami, kuriuose avižos tiktai teaugo, nes ir tas dar tankiai ankstybos šalnų nukanda, kaipogi šiandien dar mažne visi žuvėdai avižine duona minta. Todėl tenai žmonės, badu mirdami, tankiai, į valtis susėdę, leidos per jūrą į šiapus, vaisingesnį ir turtingesnį Žemaičių kraštą, sau duonos tenai jei ne pirkti, bent vogti ar sau galą jūroj gauti; jog tokie žuvėdų antpuoliai į Žemaičių žemę yra buvę tankūs, tą mums stigavoja šiandien dar Žemaičiuose pilių palaikai, kurie, noris į kalnus pavirtę, vienok iki šiai dienai vis dar pilimis nuo žuvėdų yra vadinamos; bet ir žemaičiai nuo savo pusės nevėpsojo, bet

tankiai, atrėmę nuo savo krašto jų antpuolius, ėjo per jūrą į jų žemę patiems atmonyti, kuriuos ne vien metuose 1087 pergalėjo, bet ir pačią jų buveinę, Sigtune vadinamą, išvertę, su žeme sulygino.

Kad taip šiaurėj ir Žemaičių jūroje audras vertė kariaudami, vienok nuo pietų, nurimus tautoms kita kitą stumdyti, rados pakajus, ir prekyba vėl pradėjo plėstis. Dioskuras, arba Salpilė, Uksinėj pajūry buvo abelnąja mugės pilia, nesgi žinoma yra iš raštų, jog tenai trys šimtai giminių liubėjusių sueiti įvairiai kalbančių ant mugių su savo prekėmis. Lygia dalia arabų raštininkas gyvenęs 10 amžiuje gimus Kristui, pasakoja, jog per Uksinę ir Kaspinę jūrą einančios prekės iš šiaurės, beje, kailiai sabalų, kiaunių, vebrų ir kitų brangių brangesnių žvėrių, į Arabiją ir Persiją. Taip pat lietuviai leido savo prekę į rytus per Mugapilį į Biarmiją ir Ugriją ir turėjo pažins su tolimesnėmis dar tautomis Siberijos, nuo kur gavo auksą ir sidabrą, nesgi žinoma yra, jog Mugapily buvo gatvė, arba ūlyčia, kurioje patys lietuviai parusėnai tegyveno, nuo ko Parusių, arba Prūsų, gatve vadinos.

Pačioje šiaurėj, nurimus karėms ant Žemaičių jūros, vėl ėmė prekę plėstis toje pusėj, nesgi žinoma yra, jog Alfredas Didysis, anglų viešpats, 10 amžiuje gimus Kristui atsiuntė Vulfstaną, garsų jūriną, į Žemaičių pajūrius prekybos jautotis tuose kraštuose, kursai radęs tenai tarp marangių pilį, vadinamą Trusu, prekių vietą, kurioje žemaičiai pardavoję savo prekę svetimiems, o pirkinėję svetimąją tenai atvežtą.

Paskui vienuoliktojo amžiaus pradžioje gyvenęs raštininkas taip pat rašo, jog žemaičiai didžiai plačiai prekioję po visą šiaurę, leisdami tenai brangių brangesnių žvėrių kailius, beje: sabalų, kiaunių, ūdrų, vebrų, audinių, juodųjų lapių, kurių būk teutonai didžiai tenai gedavę, taip pat leidę gi tenai javus ir didžią daugybę vaško ir gintarų, kurių tenai reikalavę krikščionys ne taip dėl gražinio, kaip grekonys ir rymionys angis kad reikalavo, bet smilkalui jų bažnyčiose. Lygia dalia vertęsi karės nevalininkais ir skolininkais, vienus nutvėrę karėj, neturėdami namie kur dėti, pardavoję svetimoms tautoms į vergus. Žinoma yra, jog dešimtajame amžiuje žemaičiai, kariaudami su žuvėdais, buvo sugavę jų karalienę, kurią paskui žuvėdų prekėjas, atpirkęs nuo jų, nebgražino jos karaliui, nes pats sau už žmoną paturėjo; garsus taip pat tos žmonos sūnus Olafas, paskui žuvėdų karalius ir šventas, paimtas į nevalę nuo žemaičių atvejų atvejais, tris kartus buvo išvaduotas: vieną kartą už sermėgą, antrą kartą už ožką, trečią kartą už pinigų. Šventas Ansgaras, pirmasis krikščioniškas apaštalas Žuvėdų žemėj, supirkęs tenai vaikus nuo tėvų, pirmąją krikščionišką draugybę įkūrė. Lygia dalia skolininkus, kurie neužmokėjo ant rako savo skolos, paliko vergais tų, kuriems skolos negalėjo užmokėti; ir taip paskolėjai, patys nereikalaudami pačių skolininkų, pardavojo juos kitiems į vergus, o patys už tas savo prekes ėmę nuo teutonų gelumbes, milus, geležį, druską ir kitus gražinio daiktus, beje, auskarus, segeles, retežius, karolius ir kitas motriškųjų niekniekes, kurias šiandien dar senovės kapuose gal rasti. Ne vien patys žemaičiai leido tenai dabar minavotas savo prekes, bet pačių žuvėdų prekėjai, atsidangindamos į Žemaičių pajūrius, gyveno ir tenai nuo jų pirkinėjo ir atkaliai savo prekę jiems pardavojo, kurie turėjo būti turtingais, jei koplyčias savo kieme turėjo ir kunigus krikščionis tenai laikė, kurie tankiai norėjo žemaičiams savo tikybą įbrukti. Rygos pačios vokiečiai prasidėjo nuo tokių svečių, kurie pagal vienus raštus metuose 1111 gimus Kristui, pagal kitus metuose 1140, atėję tenai prekoti, būtinai apsigyveno.

Jei pažvelgsim dar į patį Lietuvos kraštą, taip žemaičių, kaip ir kalnėnų, aiškiai matysim, jog tenai tūlos upės yra ištiestos dėl vytinių varymo, užvis Nevėžis Žemaičiuose, o Emba Letgaliuose, noris nė kokie raštai senovės mums to neminavoja,

vienok regima yra, jog senovių senovėj didžiai plačiai prekyba yra buvusi tuose kraštuose, jei tūlos jų upės yra patiestos.

Nes galan dvyliktojo amžiaus žemaičių prekyba jų pajūriuose pradėjo možėti, kaipogi tuo pačiu laiku atėję iš Teutonijos vokiečiai į Daugavos įtaką pirma prekiojo, paskui ėmė kardu versti gyventojus krikštytis ir, to dėjęsi, užgulė įtakas upių Daugavos, Lielupės, Gaujos ir Ventos, kas šiandien dar po akimis visų tebėra, ir kožnas gali tą regėti, neperskleidęs senovės raštų, taip jog tose upių įtakose nebegalėjo jau patys žemaičiai svetimoms tautoms savo prekės beparduoti, bet turėjo tenai įsimetusiems vokiečiams parduoti už tiek, kiek jiems patiko duoti, ir su jais tuoįtimpas kariauti, idant pačių neapvergtų. Tam nutikus Padaugavy, nuo vakarų vėl lenkai, norėdami Islos įtaką užgulti, geidė Parusius nuveikti ir pačią Rusnę užimti. To dėjęsi, atvejų atvejais antpuldinėjo parusėnus, vieną atvejį taip toli buvo įsigrūdę į Žemaičių pajūrius, jog Rusnę pačią išveriojo ir jos garsią žinyčią išvertė. Parusėnai atkaliai, atmonydami tą lenkams, ėmė terioti jų pačių kraštą ir taip tenai juos įgrobė, jog lenkai, nesivildami parusėnų benuveikti nei benudrausti patys savo galia, patelkė sau iš Teutonijos karės brostvininkus vokiečius, kryževiviais vadinamus, kurie, susinėrę su lenkais, ne vien užėmė lietuviams kraštus, vadinamus Pamedžionys, arba Pamezonija, Pagirionys (Pagezonija), Galinidija, Varmija, ir tų kraštų pilis, bet dar įtakas Islos, Pragaro ir Nemuno užgulė, ir vos vienas jūros pašalys tarp Liepojos ir Klaipėdos, giriomis užaugęs, medininkams žemaičiams beužliko. Reikia žinoti, jog tų vokiečių, arba karės brostvininkų, visas darbas buvo pagonis krikštyti, o nenorinčius krikštytis kardu suokti; jau dėl to paties buvo popiežiaus kareiviais, kursai juos globė ir pagalbą visados davė, kurie, tuo pasikloję, maldavo popiežiaus, idant užgintų krikščionims, šiaurėj gyvenantiems, pardavoti ginklus ir geležį žemaičiams pagonims. To dėjęsis, Honorijus popiežius 16 dienoj sausio mėnesio metuose 1229 įsakė Linkopingo vyskupui, Gotlando salos opatui ir Visbio pilies prabaščiui drausti svieta, idant nepardavotų per jūrą pagonims žemaičiams ginklų, arklių mitalo ir kitos padargos. Lygia dalia popiežius Grigalius devintasis metuose 1230 liepė arkivyskupui Upsalos ir vyskupui Linkopingo iškeikti visus tuos krikščionis, kurie geležį, ginklą per jūrą žemaičiams pagonims pardavotų. Trumpai sakant, vokiečiai, norėdami žemaičius nuvergti, kaip įmaną norėjo jiems jūrą užrakinti, idant nieko nebžinotų, kas už jūros dingos, ir, reikalaudami kokio svetimo daikto, nuo vokiečių brangiai brangesniai pirktų, beje, geležį, druską, o savo daiktus tiems gi vokiečiams pigiai pigesniai pardavotų, kurie, pardavodami tuos pačius daiktus brangiai brangesniai per jūrą svetimoms tautoms, patys turtintūsi, įkūrę sau tenai pilis Rygos, Ventspilio, Liepojos, Klaipėdos, Karaliaučiaus, Elbingo, Dansko užimtuosiuose nuo žemaičių kraštuose.

Ilgainiui vokiečiai taip buvo suspaudę lietuvius, kalnėnus ir žemaičius, jog Mindaugas, arba Mintautas, jų karalius, persikrikštijęs išdavė, gerindamos vokiečiams, metuose 1253 liecybą Rygos vokiečiams po visą Lietuvą ir Žemaičius be muito prekioti. Vieni tiktai Žemaičių medininkai, arba šios dienos žemaičiai, nesikrikštijo ir nuo vokiečių gynės, nebgaudami nė nuo kur geležies, noragus gelžinius nuo savo žambių sukalę į ragotines, o laukus savo arė medžio noragais, ką dar didžiai vėlai tebdarė, kaip raštininkas sako, jog Kęsgaila, storasta Žemaičių metuose 1520 liepęs gelžiniais noragais arti, nes, ant nelaimės nevykus javams, svietas pradėjęs ant jo tūžti, jog jis taupęs vokiečius, kurie, negalėdami žemaičių nuvergti, norėję juos badu išmarinti, parduodami jiems tokią geležį, kuri javus jų gadinanti. Storasta, krūpaudamas, idant svietas, badą kentėdamas, į rūpesnį įpuolęs, nepatraktų ir ermyderį nepakeltų, būk leidęs kaip tinkamiems savo laukus arti. Kitas

vokiečių raštininkas metuose 1680 gyvenęs, rūgodamas ant lietuvių, jog nieko neperka nuo vokiečių, bet vis patys sau tiekia, sako: „Lietuvis į medę raitas išjoja, o tenai ratus sau padirbęs, važiuotas namo parvažiuoja.“

Nes vokiečiai, tuo dar nekakindamos, pradėjo griebti lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, leidžiamą prekę į dabar minavotas pilis, ir kad Mindaugas, Lietuvos karalius, reikalavo tame daikte teisybės nuo Rygos vokiečių, kurie kad jos nenorėjo jam attiesti, kėlės vėl Lietuvoj karė, nesgi Mindaugas ilgiau krikščioniu bebūti išsižadėjo ir, savo karališką karūną, nuo popiežiaus įduotą, metęs žemyn, ėmė į visas puses krikščionis kariauti. Vokiečiai, krūpaudami, idant kurią dieną žemaičiai, susibaudę su savo broliais parusėnais ir žemgaliais, neišvartų jų laukan per jūrą, to dėjęsi, metuose 1300 užgynė gyventi lietuviams, kalnėnams ir žemaičiams, pilyse ir tenai dailidauti, čebatorauti, siūti ir ką norint knebinėti, ne vien pačiose pilyse, bet gaspadose, arba karčemose, gaspadoriais būti neleido visiems tiems, kurie žemaitiškai kalbėjo. Ir taip žemaičiai paliko nuo tolimojo svieto ir nuo akylumo atskiesti, su vienomis savo meškėmis ir briedžiais neišžengiamose giriose begyvenantys ir taip dar dieną ir naktį nuo vokiečių kariaujami ir vergiami. Todėl nemintas Gediminas, didysis Lietuvos kunigaikštis, rėdydamas Lietuvos ūkė, metuose 1323 nuleido raštą prie popiežiaus ir į Teutonijos didžiausias pilis, kviesdamas nuo tenai dailides, kalvius, čebatorius, puodžius, plytninkus, balnininkus, odininkus ir kitus amatininkus, idant į Lietuvą dangintųsi ir tenai sau knebinį įsiimtų, žadėdamas jiems didžias liecybas suteikti Lietuvos žemėj ir jų krikščionišką tikybą užlaikyti dėl to vien, idant patys lietuviai nuo vokiečių brostvininkų nieko nereikalautų. Vienok Žemaičių medininkai ir tose kruvinose dienose niekaip nenorėjo būtinai nuo pajūrio atstoti ir paskuoją savo įtaką, arba uostą, upės Šventosios ties Palanga, kuri jiems buvo dar likusi, gyniojo ir, noris kaulais savo taškuodami, niekaip jos vokiečiams neįdavė. Ant galų galo, nebegalėdami nė nuo ko geležies gauti, nemintą metuose 1340 Kęstučiui, didžiajam Lietuvos kunigaikščiui, ūkė valdant, išleido siuntinius į Anglijos žemę, kurie tenai su anglais padarė sandarą, kurioje sutarė, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, galės Anglijos žemėj prekoti ir gyventi, lygia dalia anglai galės Žemaičiuose ir Kalne gyventi ir prekoti.

Kad taip vokiečiai nuo šiaurės mažne būtinai pasavino žemaičių jūrinę prekybą, vienok nuo pietų vis dar tebebuvo, užvis nuo metų 1215, Erdvilui, Lietuvos didžiajam kunigaikščiui, ūkė valdant, platinos: kaipogi padarius sandaras su gudų kunigaikščiais, prekyba lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, prasiplatino, nesgi žinoma yra, jog pilys Vitesbės, Medininkų, Merkinės, Vilkmėgės, Kauno ir Raigardo pakelėmis buvo tų prekių, kurios ėjo iš Mugapilio į lenkus ir tolimesnes saulėlydžio tautas. Žinoma yra taip pat, jog jau metuose 1300, Vyteniui Lietuvos ūkė valdant, patys gūdai Vilniuje dvejais klėtkas turėjo, o trečiasias metuose 1320 įkūrė tenai parvestieji žydai iš Lenkų į nevalę.

Prekyba toje šaly didžiau dar platinos, jog vokiečiai it veltui norėjo nuo žemaičių pirkti, kurie, nenorėdami pusvelčiui jiems atduoti, leido savo prekę per gūdus jau į Maskoliją, jau į Uksinį pajūrį ir tenai pardavojo į Azijos kraštus. Užvis Gediminui valdant Lietuvos ūkė, kad jis, metuose 1320 užėmęs gudų buveinę Kijevą, išvarė totorius iš vienu ir antrų Podolijų, arba Lietuvos tyru, apgalėjo Krymą, arba senovės Kimeriją, Mažąją Gudiją ir, visus tuos kraštus suniręs su Lietuvos ūke, išplėtė jos rubežių į pietus lig Uksinės, arba Juodosios, jūros, upės Dunojaus ir Vengrų žemės, į rytus lig Možaisiko ir Putivlio pilių, tad Lietuvos prekyba, kaip saikiau, tuose kraštuose prasiplatino. Druską pačią lietuviai iš Kimerijos sau ėmė.

Pačiuose Žemaičiuose, rodos, buvusios tuose amžiuose didžios mugės pilyse Plungėj ir Luokėj, nesgi iki šiai dienai senu įpratimu Plungės ir Luokės jomarkus mugėmis vadina, kad kitų upių mugės yra jomarkais vadinamos, į kurias turėjo vokiečiai važiuoti žiemos laiku iš Karaliaučiaus, Rygos ir Klaipėdos, norėdami ką norint tenai pirkti ar parduoti.

Paskui, valdant Lietuvos ūkė Algirdui ir Kęstučiui, padarius sandaras metuose 1364 su Kazimieru, Lenkų karalium, leido ne vien savo prekę, bet ir gautąją per Uksinę jūrą iš Azijos į Lenkus ir tolimesnius Vakarų kraštus. Prekės daiktais buvo visados kailiai brangių brangesnių žvėrių, gintarai, drobės, gelumbės, ginklai, šarvai, šikšnos, dažytos irkos, geležis, druska, medus, vaškas, midus, apyniai, javai, žuvis džiuvusi ir gyvuliai. Druską noris savo žemėj patys sau džiovino, kaipogi turėjo druskinyčias kalne ties Bresto pilia, šiandien dar Druskininkais vadinamas, beje, šulines sūraus vandens, kurį išsėmę džiovino saulėj į druską, nesgi dar didžiai vėlai, metuose 1566 ir 1595, Lietuvos didieji kunigaikščiai išnuomodino tas druskinyčias. Netekus tos savo druskos, ėmė ją, kaip sakiau, iš Uksinių pajūrių.

Ilgainiui Vytautas, tapęs Lietuvos ūkės valdymieru, užėmė garsią pilį Mugapilio ir Pleskavo ir sunėrė su Lietuvos ūke, ir per tą didžiau praplatino Lietuvos rubežius taip, jog tame amžiuje Lietuvos ūkė turėjo savo šeimynos daugiau nei 25 milijonus. Užvis perlaužus metuose 1410 galybę vokiečių kryževių Žalkrūmio kovoj ir nudraudus platburnius šiapus ir anapus Itilio upės, šiandien Volga vadinamos, prekyba lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, niekame nė kokio ojaus neigi neprieteliaus nebusitkdama, visur klestėjo; kaipogi Mikalojus, lietuvių raštininkas keliaudamas metuose 1556 po Kimerinę salą, šiandien Krymu vadinamą, sakos regėjęs tenai ardymus Chersono pilies mūruose, pačioj saloj šulines ir pylas, kurios Gedimino ir Vytauto pylomis, ardymais ir šulinėmis vadinusios. Tas pats Vytautas, norėdamas įkurti knebinį pilyse Kaime, Breste, Trakuose, davė jiems ypatingus įstatymus, magdeburijomis vadinamus, idant pačios pilys rėdytūsi ir steigtū visa tą, kas gali didinti ir platinti prekybą. Vilniuje pačiame, kuriame brolis jo Jogaila buvo tuos įstatymus metuose 1388 įdavęs, šis tenai dar įkūrė prašaleičiams mūro gspadą, kurioje galėtų patys prekėjai gspadytis ir prekę savo be ojaus laikyti lig parduodami, tenai gi jis įkūrė pūškarę, kurioje pūškas liejo, kurios grioviai ir tvankos, noris į žemę susmegusios ir krūmeliais apžėlusios, šiandien dar yra regimos pavilny. Leido visados savo prekę paprastai į tolimus tolimesnius kraštus žiemos laiku, kad upės, ežerai ir versmės buvo pašalusios, idant stačiai galėtų keliauti su šunimis ar ašvieniais, kaip kame galima buvo, nesgi kelių piltų ir tiltų per upes, kokius šiandien matom, toje gadynėj nemokėjo dar dirbti; kaipogi vasaros laiku tiktai didžiuose ūkės reikaluose ant paramų, kartimis pasiremđami, stūmės per upę nuo vieno pašalio iki antro arba ant pluoštų, kurie, ant virvės pakabinti, plūduro ant vandens, kurią, nuo vieno kočėlo rieddami ant antro, pertraukė nuo vieno pašalio upės iki antro.

Noris pradžioj 15 amžiaus namų ermyderiai ir svetimos karės trukino lietuvius ir žemaičius nuo prekybos, vienok Zigmantui Kęstutaičiui paėmus ūkė valdyti ir patvirtinus sandaras su mozūrais, valakais, totoriais ir vokiečiais, po nedidžios perglytos prekė kas kartą didinos. Nesgi Lietuvos galybė visiems dar nuogašti tebebuvo. Taip pat paskui, Kazimierui paėmus Lietuvos ūkės valdžią ir atėmus vokiečiams pilis Dansko, Elbingo, Torunės, Lietuvos prekyba vis dar plėtės, kaipogi metuose 1470 paties vaško pardavė į svečias žemes už 10000 kapų Lietuvos grašių. Iš pačios Lucko vaškinyčios tą patį metą išleido per rubežių daugiau nei tūkstantį pundų vaško. Lygia dalia dar metuose 1506 iš Balostekės vaškinyčios išleido per rubežių taip pat tūkstantį pundų vaško. Dar metuose 1561, pasidavus Padaugavio vokiečiams į

lietuvių globą, jų prekyba per jūrą dar didinos taip, jog Lietuvos ūkės rėda ketėjo jau laidynę Žemaičių jūroj įkurti, nesgi nuo Narvos upės lig pat mažne Oderio upės į valdžią visas pašalys Žemaičių jūros vėl pagrižo lietuvių, kaip pirm 300 metų buvo buvęs; todėl prekyba per Žemaičių jūrą pasididino: kaipogi leido tenai linus, javus, kanapes, kailius, mėsą, sviestą, medų, vašką, gintarus, apynius, pelenus ir laivams medžiagą į Anglų ir Olanderių žemę, o nuo tenai gabeno sau skaninius ir gražinius.

Bet tas neilgai tepatvėrė, nesgi, paveikus vokiečių karės brostvininkus, kryževiais vadinamus, kaip viršiau regėjom, vakaruose, o platburnius, arba totorius, rytuose, lietuviai tarės nė kokių neprietelių daugiau sviete nebturintys, kaipogi tuo buvo parodę visam pasauliui, jog lietuviams niekas negali per lūpas braukyti, ir, tuo pasiklioję, ne vien į karę nebesipratino, bet būtinai užmiršo ginklą dėvėti. Kad kitos tautos, kariaudamos tarp savęs, kas kartą stiprinos, ilgainiui pramanė sau naujus naudingesnius ginklus, o senuosius, kaipo nepatogius, atmetė. Kaipogi maskolių didieji kunigaikščiai Ugriją, plačią valstybę, saulėteky esančią, metuose 1499 nuveikę, sunėrė su savo ūke ir savo urėdus tenai perdėjo. Lygia dalia paveikę metuose 1554 totorių chaną, jo buveinę Kazanę užėmė, metuose 1570 antrą chaną totorių pergalėje, jo buveinę Astrachanę užėmė ir tenai savo urėdus įdėjo. Veltui minavoti chanai klūkė pagalbos nuo lietuvių, mindami senų dienų pažines ir talkas, kuriose buvo angis, lietuviams kruvinose dienose esant, talkinėję, nes lietuvių diduomenė, kurčia ant šiūdviejų maldos, nėmaž tuo nesirūpino ir žūnančių savo bendrų ne vien negelbėjo, bet sau naujų ginklų netiekė, o senieji nedėvimi surūdėjo. Diduomenė, viso pertekusi, nebnoorėjo vargų bekontėti; kas pikčiau, ilgainiui slinkaudama išlepo valgy, gėry ir apdare, nesgi įprotis jos tėvų, bočių, probočių niekam nebtiko, kaipogi jų valgis ir gėrimas nebskanus, o drabužis nepadorus bebuvo, rūgštą sulą ir girą šeimyna begėrė, o vergai jų putrą besrėbė. Kas kokį šaldrą kame pamatė, tas jam tuojau apdaru pavėdauti norėjo; ir taip, rankoves savo koboto perskėlė, ant pečių susvarstė, galvą sau nuskuto it bepročiai, kelnes it dumples antsimovė, dažytais batais apsiavė, it tarsi ketėdami iš trobos neišeiti, o idant prikimštas jų skilvis visokiais skaniniais neperplyštų, minkšta šilkų juostele pajuosė, nesgi briedinis diržas su vario sagčiais, pirma goda ir gašumas senovės Lietuvos vyro, nugis išjuoktas ir lauko žmogui paliktas, o meškėna, taurena ar briedėna neb kyriejum bebuvo. Lietuvos senovės kardas, kalavijas ir ragotinė sunkiomis rodės tiems vyrams, kurie šoblelė it skalelė ant šilkelio pajuosė, vieni tarškino po pilių gasus, žvirblius ūlyčioj gandindami, kiti midaunyčių užstalėse sirpo, uostus sukdam, it tarsi minėdami savo senovę ir norėdami dar vyrais, ne mergomis būti, į kuriuos prašaleičiai veizėdami vypsojo, o pačių žmonės antžvelgė mielių verpelėmis vadino; nesgi iki šiolei, kaip viršiau regėjom, ne valgis, ne gėrimas, ne apdaras skiedė kilties vyrą nuo kitų ūkininkų, nes pritirta nuo visų išmintis ir dorybė ūkėj, o kantrybė ir narsybė karėj kiekvieną į vyresnybę kėlė. Todėl didis Lietuvos raštininkas Mingailius, metuose 1555 gyvenęs, sako: „Lietuvos diduomenė apdarą ir ginklą pasavimo platburnių, o savo narsybę ir kantrybę atdavė maskoliams.“ Iki šiolei žemlionys kits kitą raiti lankė, polubių, ratų ant suopynių nežinojo, nesgi tas gi Mingailius dejuodamas sako, jog lietuviai jo amžiuje neregėtu negirdėtu pragumu tame krašte šešis arklius pagymais kinkantys į ratus kits kitą lankydami. Vieni dar žemaičiai sekė senovės būdą, ir taip Lasickis rašo tyčiodamos, jog Žemaičių jomylistos metuose 1564 sėtinus kepė savo namuose ir už visų didžiausią skaninį turėję. Lygia dalia motriškosios nenorėjo dar niekaip senovės nuometų nuo galvos savo mesti, noris kitą apdarą kaitė kaip tinkamos, todėl didžiai vėlai dar baltomis galvomis vadinos nuo savo baltų nuometų, ir kad vyrams nebtiko toks jų apdaras, jos vis jiems tarė: „Tai, mūsų nuometus regėdami, varnai neleikia į

jūsų pūrus, tardami, jog čia dar senovės lietuviai tebyvena, nes kad nukris nuometai nuo mūsų galvų, tad jūs nebatginsit jų su savo skaleliais nuo savo pūrų ir sėsit juos ne sau, bet varnams." Taip išlepus lietuviams, grūdos į Lietuvą nuo visų pusių jau svetimi prekėjai, jau dailidės ir kiti amatininkai naujus daiktus dirbti ir tiekti, už kuriuos reikėjo brangiai brangesniai mokėti, ką rodo šiandien dar vardai ūlyčių, arba gatvių, pilyse ir pilelėse, Vokiečių gatvėmis, arba ūlyčiomis, vadinamos. Visiems išlepusiems pinigų reikėjo, o jų niekur negalėjo gauti, todėl kirtino girias, angis nuo bočių probočių šventomis vadinamas, ir leido į svetimus kraštus vienus medžius laivų medžiagai, kitus čia pat giriose degino į pelenus, kuriuos pardavojo per jūrą į stiklinyčias, pirkdami atkaliai svetimas mieles savo kailiams rauginti. Užvis atradus ketvirtąją dalį pasaulio — Ameriką, kad visos tautos, gyvenančios pajūriuose, pametinos arti ir sėti ėjo tenai aukso sidabro rinkti, todėl reikėjo ne vien laivams medžiagą iš Lietuvos pirkti, bet ir pačią duoną nuo tenai imti. Ir taip lietuviams, kalnėnams ir žemaičiams, reikėjo, kruviną prakaitą braukiant, duoną ir mitalą tiekti, kaipogi Lietuvos didžturčiai nebsikakino lig šiol mokamomis donimis, bet, norėdami javų gausą didinti, pradėjo svieta vergti lažais, arba baudžiovomis, lepdami jiems laukus platinti ir medes skinti, per tą išbaidė iš savo girių brangius brangesnius žvėris, bitės kas metą po medes ėmė možėti; to dar negana buvo, kirsdami girias, atdarė kelius nuo visų pusių į savo ūkė, o į girių vieta ne vien neikūrė pilių, kuriose galėję būt nuo neprietelių gintis, bet ir senųjų nebtaisė, nesgi pinigus, kuriuos gavo už savo prekes, kleidė, kaip viršiau minavojau, ant lepumų ir lėbausenos. Kas dar didžiau, ne vien pilių, bet ir dirbinyčių, arba fabriku, nesteigė į savo kraštą, idant tų daiktų, kurių turtingieji geidė, galėtų čia pat gauti ir iš svetimų kraštų nereiktų jų gabenti ir pirkti ir per tą savo pinigus iš namų svetimiems atduoti. Vienok tuo dar turėjos, jog daugybė tarp pačių lietuvių prekyba vertės ir tuo kokį tokį akylumą savo tautoje antturėjo. Nesgi žydai, iš Lenkų atėję į Lietuvą, noris plėtės tenai ir jau nuomojo jos muitus, vienok smulkmėmis vis dar krikščionys vertės, o žydams nevalna buvo pirkinėti už pilių įvežamas į pilį prekes, kaipogi ir pačioje pily pirm krikščionių, jau lig didžiosios pusrytės, jau lig pietų, žydai pirkti negalėjo.

Nuo to regimai Lietuvos ūkė pradėjo irti; lig šiol totoriai, talkininkai ir tarnai lietuvių, nugis atstoję nuo jų, pasidavė turkams ir pradėjo pačius lietuvius kariauti, užgulė Uksinę jūrą ir Dunojų, arba Istrupį. Maskoliai nuo rytų užėmė plačias sritis Lietuvos krašto ir lig pat Niperio ir Daugavos upių atsigrūdo. Žuvėdai taip pat nuo šiaurės grūdos į Žemaičių pajūrius; vienok lietuviai ir tokioje rūstoje dienoje nei pilių strūnijo, nei patys į ginklą pratinos, nei kareivių samdė neprieteliams ramdyti, nesgi, ištižę lepumuose, nebturėjo nei dvasios tamprybės, nei aitros liuosybės, goda jų širdy buvo išdilusi, kūno geiduliai, ne dvasios tamprybė, rėdė jų darbus; ant didesnės dar nelaimės metuose 1569 per kebeles pasidavė į lenkų valdžią ir nuo to laiko, nepaslinkdami patys nė koku lietos daiktu užsiimti vieni tižo lepumuose svetimų pramonių, kiti išsirpę po medaunyčias, bajorystomis savo girdamies, vis į lenkų spunką veizėjo ir nuo jos sau laimės laukė, kurie, įsiveržę į Lietuvą, norėjo lietuvius būtinai paniekti ir vergais savo padaryti ir taip išlepino jų diduomenę, kuri neb goda, neb garbe, neb didybe ir stiprybe savo ūkės, kaip senovėj kad rūpinos, nes tiktai skaniai valgyti ir nieko nedirbti už didybę ir godą sau turėjo. Valdymierai ir vyresnieji, kurie iki šiolei mezliava javų ar pinigų, nuo svieta duodamų, kakinos, nugis tos nebkako ant skaninių ir lepumų, tad prasimanė laukus prie savo dvarų tiekti, kuriuos liepė žmonėms veltui savo duona nudirbti, kurį darbą, iki šiol Lietuvoj negirdėta neregėtą, nuo lenkų įvestą, lažu vadinamą, kurį lietuviai iš apmaudo baudžiava pramanė; trumpai sakant, didžturčiai pasidarė gaspadoriais, o jų gyventojai

nudriskusią šeimyną; ir taip, kaip kad buvo Lenkų žemėj, kame visas sviestas vergavo dieną ir naktį savo ponams, tą patį dabar ir Lietuvoj padarė atėję lenkai, kurie, patys būdami ištižę lepumuose, ne tikrai kitų, nes nė savęs nebgalėjo paglemžti nuo goslybos. Ir taip Lietuvos ūkė pasijuto nuo visur neprieteliais apgulta, viso reikalaujanti, o nieko savo namuose neturinti. Todėl prekyba kas kartą mažėjo, nesgi pinigai vis į svetimą kraštą ėjo. Veltui dar Abromaitis apskelbė raštą metuose 1595, mokydamas, kaip reikia, javais vartavodamos, pigiai juos pirkti, o brangiai parduoti. Tuo tarpu žemaičiai vis dar norėjo per jūrą pažines su svetimomis tautomis antturėti ir bičiulautis, to dėjęsi, dar metuose 1589 savo Šventąją upę vokė, ketėdami tenai savo senovės įtaką, arba uostą, atnaujinti.

Septynioliktajame amžiuje Lietuvos ūkė mažne būtinai suiro ir vos pats jos vardas beliko, kaipogi liuosi kazokai, Paniperiuose gyvenantys, kurie lig šiolei buvo rubežių sargais Lietuvos ūkės nuo totorių, dabar, vergiami nuo didžturčių lenkų, patrako ir atsidavė į globą maskoliams. It tuo pačiu laiku kėlės karės su žuvėdais, maskoliais, turkais ir valakais, namuose taip pat taip pačių netaikos sukilo; ant galo jezavitai sušyžino visus atskalūnus, norėdami juos į katalikus atversti. Tokioje rūstoje dienoje visur reikėjo tamprybės ir aitros, bet sviestas nuvergtas nebturėjo nei meilės dėl savo rėdos, nuo kurios nė nuo kur nė kokios pagalbos nebgavo, neigi savięp stiprybės: nesgi, dieną ir naktį dvaruose dirbdami, ir taip nenudirbo ir nieko sau tuo nenupelnė, tikrai nuogį, alkį ir vargą nepabengtą atentėj sau regėjo, todėl išgūręs, be vilties, laimingesnės sau atentės ilgėdamas, sau smerčio laukė. Kas Lietuvoj lenkiškai nekalbėjo, tas neb žmogum bebuvo, nes vergu to, kurs lenkiškai kalbėjo; kaipogi lenkai, įsiveržę į Lietuvą, piktino lietuvių diduomenę savo darbais ir rėdės savo daba, kaip jei Lenkuose; ir taip, kaip jei Lenkų žemėj, nebleido Lietuvoj artoju pagal lietuvių būdą namų savo beparduoti ir kokį norint tinkamą sau amatą įsiimti ir verstis, bet laikė it jautį ant sieto pririštą vienoj vietoj it mėšlui minti, taip ir ši vieną dirvai arti ne dėl savęs, bet dėl svetimo, ką šiandien žodžiai patys rodo: pavynastis, lažas, donis yra lenkiški žodžiai, ne lietuviški.

Tas pats buvo ir pilyse, kurios ypatingais įstatymais rėdės, magdebuirijomis vadinamomis, kurių gyventojus taip pat storastos, savindamies neteisingai sau ant jų vyresnybę, įvairiais pragumais novijo, jau naujus mokesnius antmesdami, jau gruntą jų savindamies, amžinai po sūdus žudė, su jais provodaimes, ir tuo ne vien trukino juos nuo amato, bet paskuoji skatiką išplėšė jiems, kurie, būdami išsišylę provomis, nebgalėjo nieko gero savo pilyse beįsteigti, nesgi storastos to vien norėjo ir steigė, kad pilys į šeimyną neįsigautų ir nepraturtėtų, todėl visų senosiose pilyse neregim šiandien nei namų, nei bažnyčių, nei rotušių mūro, ko beklausi kitų patogių ir reikalingų kiekvienoj pily trobesių. Čia dėl patvirtinimo viso to viršiau išrašyto gana bus priminti žodžius vyskupo Naruševičiaus, kuriuos vienoj dingsty paskuojam Lenkų karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Stanislovui Augustui ištarė. Karalius, skaitydamas prancūzų gazetas apie jų ermyderį, antsiskaitęs, jog prancūzai savo ūkės sueime ryžęsi Bastiliją, taip vadinamą Paryžiuje kalinyčią, griauti, sušuko: „E viešpatie, ką tie žmonės padarys tam trobesiui!“ Naruševičius, šalip stovėdamas, atsiliepė: „Viešpatie, nuleisk tenai savo du storastu, bus gana.“

Tuo tarpu žuvėdai, kaip sakiau, metuose 1620 pradėjo iš šiaurės per jūrą į Žemaičius grūstis, netrukdami užėmė visą Padaugavį ir Lybiešių kraštą, lygia dalia įsilaužė į pilis Rygos, Pernavos, Lindės, arba Revelio, Narvos, Tarapato ir Kesės, noris dar lietuviai ilgiau nei per 10 metų su žuvėdais varžės tuo kraštu, ant galo ir su lenkų pagalba nieko nenuveikė; ir taip nuo metų 1622 teko visas Padaugavys į žuvėdų valdžią. Nuo to laiko gyventojai jo, matydami iš lietuvių nieko lietos nesant, pradėjo

pikčiau juos smaugti, norėdami jiems paskuoji skatiką išplėsti, perdėjo naujus muitus ant prekių tose pilyse parduodamų daiktų, kas pikčiau, dar padėjo įstatymą, jog, kas įveža į Rygą savo prekę, tas jos išvežti negali, nes turi atduoti už tiek, kiek jam vokiečiai pasiūlos. Į pietus taip pat gi nebegalėjo beleisti lietuviai savo prekių, nesgi tenai turkai ne vien būtinai užgulė Uksiniuis pajūrius, bet dar didžias sritis paties Lietuvos krašto užėmė ir būtinai lietuviams į pietus prekybą uždarė; vienok Lietuvos didžturčiai, ištižę lepume, nei godos beturėjo, nei gėdos besibijojo, ir visa tas pakenčiamu dar jiems rodės. Nesgi probočių savo veikalus seniai buvo užmiršę ir nebsirūpino daugiau nei žuvėdų, nei turkų nuo savo rubežių atolnti ir liuosą kelią savo prekybai atdaryti, vis, kaip sakiau, į lenkų spunką veizėdami, kurie apie šiuos vampsančius nēmaž neatbojo ir pikčiau dar oliavos, žinodami, jog daug platesnė yra Lietuva už Lenkų žemę ir daug darbo neprieteliai turės, lig prie lenkų prisiartins. Ir taip lietuviai noris ir brangią geležį ir druską turėjo ant galo nuo tų pačių vokiečių iš Žemaičių pajūrių pirkti ir kiek norint mokėti. Niekas tuo tarpu nesteigė, idant namie dalgi, piūklą, gražtą, balną ir ginklą tiektų, ne nuo svetimų pirktų, nesgi senovės lietuvių ginklinyčios ir pūškarnės buvo jau suirusios ir veja užžėlusios.

Vladislovas IV, didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkų karalius, norėdamas vokiečius taip didžią neteisybę lietuviams darančius, ryžos nebleisti vytinių Daugava pagal į Rygą ir ketėdamas jas atgręžti į Kauną, todėl metuose 1631 sukėlė dūmą, arba rodą, teirautis apie pragumą, kuriuo galėtų Beržinę upę su Nerim, arba Vilija, sunerti; to dėjęsis, tas pats Vladislovas užgynė vežti prekę į vokiečių pilis, o į savo pilis liepė ją krauti, beje: Daugavos pily (Dinaburge), Merkinėj, Vilkmėrgėj ir Kaune, idant tenai vokiečiai patys ateitų pirkti ir mokėtų vertai, ne pusvelčiui imtų; nes sunku yra išlepusiam žmogui skaninių pakentėti, jis tarias miršias, jei nepaskomėsias, todėl pirma slapta pradėjo savo prekę į Rygą laidyti, ilgainiui, Vladislovui mirus, ir regimai vežti, nemindami ant to, jog tas įstatymas dėl jų pačių naudos gyniojo jiems tą daryti. Tuo tarpu prekyba vis gaišo kas dieną didžiau, o pilys iro, būdamos tuščios, noris metuose 1668 sueime buvo ketėję pilis globti, bet, pasibengus sueimui, niekas tuo nebsirūpino. Žemaičiai dar vėl norėjo savo Šventosios įtaką arba Palangą, kurią žuvėdai buvo sugriovę, atnaujinti ir minavonei savo nuo jų išsiliuosavimo tenai naują pilį, vadinamą Marijoninę pilį (Janmarienburg), įkurti, ant ko metuose 1688 sueime gavo ir priviliją. Atentį metų anglai buvo įkūrę tenai prekės draugybą. Tuo pačiu laiku iš Kauno dar išleido už rubežiaus paties midaus už pusantrą milijono auksinų į dvarus popiežiaus, ispanų ir anglų. Toje pačioj gadynėj ta dar minavotina notis nutiko Lietuvos tautoj, jog daugybė lietuviško svieto išsidangino į Ameriką, nesgi viršiau minavojau, jog didžturčiai Lietuvoj svieta vergė, kursai, vengdamas nuo tos vergybos, muko į Kuršą, kuriame kunigaikščiai didžiai išmintingai rėdės ir savo valsčiuose žmonių nei baudžiavomis, nei didžiomis donimis nesunkino; nuo to radusis tenai didžiai daugybei svieto, kunigaikštis Jokūbas nupirko salą, Tobagu vadinamą, nuo ispanų karaliaus ir tenai išleido atėjūnus naujukynui įkurti ir tuo pačiu prekybą praplatinti, kurį naujukyną paskui anglai išgriovė, o likusį svieta išvedė į Naujorką; ir taip lietuvių giminės yra jau ir Amerikos svieto. Lietuvoj tuo tarpu pilys vis gaišo, kaip viršiau minavojau, novijamos nuo storastų, o nuo to paties ir prekyba tenai možėjo. Nuo senų dar laikų didieji Lietuvos kunigaikščiai, paskui Lenkų karaliai liubėjo didžturčius ir jomylistas, turinčius savo namus pilyse, atleisti nuo visokių ne vien pilies mokesnių, bet ir nuo pačių sūdų pilių vyresnybės; tas sunkino pilionis, ne vien mažindamas jų skarbą, bet trukindamas jų sūdus; ir taip, kad ponas kokį norint pilionį abydijo, šis negalėjo jo į savo magistratą apskūsti, bet turėjo žemės sūde arba galvos sūde ant jo skūstis ir per 10 metų veltui teisybės laukti. To dar negana buvo,

kožnam vyresniajam valna buvo, atvažiavus į pilį, tinkamuose namuose veltui gaspadytis, svečių vadindamos, visų gerosiose trobose, noris per visus metus, ir nuomos už tą gaspadoriui nemokėti. Pilionys, neįmanydami, kaip nuo tokių svečių nusikratyti, vieni brangiai brangesniai išsipirko pas karalius, kiti už savo didžias užslūgas gavo privilegijas, atleidžiančias juos nuo tokių svečių, kiti vargšai, negalėdami tokių liecybų, arba privilegijų, sau įgyti ir nuo tokių svečių nusikratyti, dirbo sau namus didžiai žemomis angomis, idant pro vartus su ankštais vežimais ir kariatomis negalėtų įvažiuoti, kokius namus šiandien dar Vilniuje ir Kaune gal regėti, pro kurių angas augalotas vyras su brylium nepasilenkęs negali įlįsti.

Ir taip novijamos pilys nuo storastų ir didžturčių svečių vienok tuo dar kūturo, jog iki šiolei medaunyčiose ir gaspadose krikščionys midum ir alum vertės, nesgi turtingieji, būdami išlepe, kaipo sakiau, baisiai gėrė, taip jog daugis tarp žemlionų, kurie toj gadynėj jau bajorais iš gudiškumo, neb žemlionimis, vadintis prasimanė, viso meto pelną, kurį buvo išaręs, pragėrė, todėl vis dar pilyse pinigų buvo ir akylumas turėjos, nesgi patys žemlionys, kuriems jomylistos buvo tėviškes užgriebe, glaudės prie pilių ir, tenai preke versdamos, kūturo ir storastoms nepasidavė, nesgi su tokiais žemlionimis, pilyse gyvenančiais, patiems storastoms reikėjo žemės sūduose provotis, todėl didžturčiai, norėdami juos nuo pilių atskiesti, padėjo įstatymą seime metuose 1677, jog kožnas žemlionis, pardavojaš daiktus uolekčia, saiku, svaru, taure, arba kiličku, savo bajorystos nustoja; ir taip kurs žemlionis iki šiolei padoriai galėjo pilyje gyventi ir skatiką sau pelnyti, prekyba versdamos, tas dabar, norėdamas bajoru vadintis, turėjo pilį palikinas ant žemės krumšlelio grįžti ir tenai pats žemę rauslioti, jei to neturėjo, tad reikėjo eiti prie didžturčio meilauti jo, idant priimtų į savo dvaro bernus. Tuo pačiu laiku jezavitai šyžino įkandin vokiečius jų dievo garbėj, norėdami juos į katalikus atversti, kurie nebsitverdami iš Lietuvos išsidangino; ir taip paliko tuščios gatvės, šiandien Vokiečių gatvėmis, arba ūlyčiomis, vadinamos, noris tenai pačių vokiečių nė seniai jau nė raugo nebėra. Nuo to laiko medaunyčios ir gaspados pilyse kliuvo žydams į nağą, ir taip akylumas būtinai užgeso, o pačios pilys į sodas pavirto.

Ant galo, kad svetimos tautos ėmė maurioti Lietuvos ūkėj, jos vyresnybė atsibudusi suskato rėdytis kaip reikiant ir ėmė pilis globti; tuojuo paniekė metuose 1775 tą įstatymą, kurs gyniojo bajorams prekoti, patvirtino pilių senovės privilegijas, išvokė Nemuno krantis, idant vytines kožname laike galėtų varyti, ir kitas upes ketino vokti, bet jau nebebuvo laiko, kaipogi susiedai antpuolę išsidalijo Lietuvos ūkė; svietas tuo tarpu nuvargęs vampsojo tam dedantis, vildamos naujus ponus malonesnius dėl savęs rasiąs.

LIETUVIŲ PINIGAI SENOVĖJ

Tuo yra pinigai prekyboj, kuo kraujas žmogaus kūne, nesgi, nuleidus žmogui kraują, numiršta, taip pat, ištraukus pinigus iš kokio krašto, prekyba apsistoja, kaipogi žinoma yra, jog viens pats žmogus, be kitų pagalbos, negali pakakinti savo reikalų, nes turi nuo kits kito reikalauti ir viens antrą šelpti įvairiais daiktais. Todėl gilioj senovėj, lig neradus aukso ir sidabro, pačiais mainais kakinos, ir taip, neturint pinigų, reikėjo daiktą į daiktą keisti, beje, norėdamas žmogus gauti arklį turėjo antram duoti tris, keturis jaučius ir atkaliai, arba, norint sau įsteigti kirvį ar dalgį, reikėjo duoti tris, keturias avis tam, kurs turėjo dalgį ar kirvį, ir atkaliai, norėdamas sau įgyti tris ar keturias avis, turėjo antram atduoti savo dalgį ar kirvį. Ilgainiui keitė daiktus į kailius brangių brangesnių žvėrių, beje: sabalų, kiaunių, vebrų, juodųjų lapių ir taip toliau;

norėdamas kas norint druskos pūrą gauti davė antram sabalo kailį arba penkis, šešis kiaunių kailius ir taip toliau; brangų daiktą keitė į brangaus žvėries kailį, pigų daiktą keitė į pigaus žvėries kailį, lig ant galo svietas pramanė pinigus, kurie buvo aukso, sidabro ir vario.

Paskiau, radus auksą ir sidabrą, pirmieji pinigai buvo prasti luitai, ar šmotai, aukso ar sidabro, kuriuos ne skaitė, bet svaru svėrė; ir taip viens antram už kokį norint daiktą ar gyvulį davė aukso ar sidabro svarais ar latais, pagal brangumą arba retumą to daikto, nesgi paskesniuose amžiuose tepramainė pinigų įvairias skvarmas ir vardus, kuriuos, kaip šiandien kad regim, skaitė, neb svarstė.

Kas kitose tautose senovėj tikos, tas pats yra buvęs ir lietuvių tautoj, nesgi gilioj senovėj ir pas lietuvius nebuvo pinigų irgi jų niekam nereikėjo, todėl, kas ko reikalaujamas, kaitė daiktus arba galvijus į galvijus arba daiktus į galvijus ir atkaliai, paskui į žvėrių kailius, ant galo ir į pinigus; bet kuo metu sidabro pinigai atsirado Lietuvoj, to dar negal aiškiai šiandien žinoti, nes, sidabrui atsiradus, taip pat ir lietuviai savo pinigus senovėj ne skaitė, bet svaru svėrė, kaip tuojau regėsim.

Senovės raštuose randama yra, jog žuvėdų karalius, vardu Frotas, kuriuos šiandien danais vadina, būk atėjęs per Žemaičių jūrą metuose 853 gimus Kristui kariauti į Žemaičių apygardą, kurioje buvusios penkios pilys. Visų pirma apgulęs pajūrinę pilį, Zeeburgu vadinamą (rasi Liepoja), kurią būk 7000 žemaičių vyrų gyniojė, kuriuos būk tas karalius nuveikęs, bet ką jis yra su ta pilia daręs, nėra parašyta. Paskui nuirklavęs į kitos upės įtaką, arba uostą, kurios vardo taip pat nėra įrašyta, tenai laivus savo sutraukęs ant krašto, pats būk žemės keliais ėjęs į antrą didesnę pilį, Apuole vadinamą, kuri buvusi per penkias dienas kelionės nuo pajūrio. Vienuolika tūkstančių žemaičių gyniojė pilį Apuolę per 8 dienas nepasiduodami, nes devintą dieną nestengdami būk pasidavę karaliui ir pasiėmę grobį, sugriėtą Žuvėdų žemėj, pagražinti, donį jam po seno mokėti ir nuo kožno pilionies galvos pusę svaro sidabro duoti už tą, jog pačius gyvus paliko. Čia jau regim, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, devintajame amžiuje turėję pinigus ir svaru juos svėrė. Antras raštininkas pradžioj dešimtojo amžiaus tokią notį įrašė. Du šaldru žuvėdų, šiandien norvegais vadinamų, vienas vardu Torolfas, antras Figilis, metuose 916 gimus Kristui atsikūlusiu jūromis į Žemaičių pajūrius ir radusiu tenai pajūry didelę mugę (regis, toje vietoje, kurioje šiandien Liepoja yra), per 14 dienų tenai būdamu tyliai elgusiuos, krūpaudamu daugybės tenai svieta susirinkusio prašaleičių ir namiškių, idant, šiedviem pradėjus oliuotis ir lėbauti, kad kas norint iš apmaudo nenublokštų; bet, pasibengus mugei, buvusiu pradėjusiu griebti ūkininkus, nuo kurių būk ne vieno gumbą gavusiu, išsprukusiu ir prie savo laivų pagrižusiu ir nuirklavusiu į kitos upės įtaką, kurios vardas taip pat nėra minavojamas. Tenai su Figiliu padalijusiu savo šeimyną į du mažu tuntu, arba būriu, ir lindusiu į girią, kuria eidamu antštikusiu kiemus, kurių gyventojus išmušusiu, o gyvenimus jų išdrevėjusiu. Toliau eidamas Figilis su savo būriu sutikęs ginkluotą tuntą žemaičių, kurie, lig pavydę viens antrus, tuojau ir susigrūmė; pirma sviliksnimis ir vylyčiomis šaudėsi, paskui akstimis ir strypais svaidėsi, žuvėdai paveikti, o žemaičiai atsiturėti norėdami; jau it buvusi abi pusi susiartinusi mušdamies, tą matydami, žemaičiai metę savo drabužius ant žuvėdų kalavijų ir tokiu pragumu nuginkluotus žuvėdus nė vien pergalėje žemaičiai, bet ir patį Figilį nutvėrė, kurį būt užmušę, jei nebūt vėlu bebuvusi, todėl, idant svietas susirinktų, lig ryto artimoje sodoj įdėję jį į šiekštą, iš kurio ne vien Figilis išsiliuosavęs, bet dar ir savo tarnus paleidęs, su kuriais išlaužęs trobesį ir tenai radęs ginklų ir pinigų irką prikrautą, kurią nunešęs į girią ir paslėpęs, bet tuo dar nesikakinęs, kaipogi, pagrižęs į kaimą, trobesius sudeginęs, o svieta išmušęs.

Įsimetus teutonų vokiečiams į Žemaičių pajūrius, randam įrašytą tų gadynių raštuose, beje, metuose 1204, jog Rygos vokiečiai reikalavę nuo latuviežių, arba letgalių, 90 talentų ugadų už tavorus, kuriuos latuviežiai, arba letgaliai, pirm 20 metų buvę jiems nugriebę, siunčiamus į Mugapilį, arba Didįjį Naugardą.

Paskiau taip pat randam įrašytą, jog Henrikas, Kuršo vyskupas, krūpaudamas, kad jo kuržemiai neišvartų iš vyskupijos, sutaręs būk su teutonų meldžionimis Klaipėdoj pilį strūnyti, dėl kurios įkūrimo būk pasiėmęs jiems kas metą po tūkstantį letonų per 5 metus mokėti, dėl pašėlpimo tų meldžionų, kurie tuo pačiu laiku buvo žemaičiams Parusius užėmę.

Taip pat vokiečiai, aprašydami didįjį Vilniaus gaisrą, nutikusį metuose 1399 kovo mėnesy, kuriame sudegė ne vien visas miestas, bet katedra, Aukštoji ir Žemoji pilis su didžiojo kunigaikščio rūmais, sako, tarp kitų brangių brangesnių daiktų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto sudegusios keturios dešimtys tūkstančių ir trys šmotai sidabro kapų Lietuvos graižių.

Žinoma yra, jog senovėj sidabro arba aukso svarą teutonai vadino marka, gudai grivina, o lietuviai graižiu, nuo žodžio graižyti, arba piaustyti: kaipogi lietuviai nulieta ar nukalta sidabro vienmulinę lazdelę, storą mažne per pirštą, svarą sveriančią, kapojo dešimtį kirčių po lygumo neperkirsdami. Kožnas toksai kirtis vadinos kapa, nuo žodžio kapoti, nes jog tokia lazdelė nepatogi buvo dėvėti, tad tą įkaptą lazdelę sugraižė į penkis graižinius, o dvi kapi turinčius, kožnas toksai šmotelis tos lazdelės, turįs saviop dvi kapi, arba du kirčiu, vadinos grašiu, lotyniškai syclus, tankiai ilguoju grašiu dėl išskyrimo nuo prašaleičių pinigų, grašiais vadinamų. Lietuviai liekavo ir skaitė savo pinigus nuo tų kirčių, lazdelėj esančių, ir taip sakė: tiek dešimtų arba tiek šimtų kapų Lietuvos grašių dėl atskiedimo nuo svečios šalies pinigų, kurių svaras buvo į mažesnius ar didesnius šmotelius iškaptas, ne kaip Lietuvos, o rasi ir sidabras ne taip grynas. Dar metuose 1526 liekavo, arba rokavo, tris šimtus kapų Lietuvos grašių į tris dešimtis grivinų, tai yra dešimtį kapų Lietuvos grašių į vieną griviną. Taip pat metuose 1524 du šimtu ir aštuonias kapas Lietuvos grašių lykavo, arba rokavo, į šimtą vengrų raudonųjų, tai yra dvi kapi Lietuvos grašių su truputėliu į vieną vengrų raudonąjį. Kunigas Daukša, žemaičių kanauninkas, dar metuose 1596, sakydamas pamokslą ant šv. Mikalojaus, talentus, tos dienos evangelijoj randamus, vadina ilgaisiais grašiais ir lygina vieną ilgąjį į griviną, ir taip sako: „ilgasis, arba grivina“. Kunigas Kojalas, jezavitas, metuose dar 1654 Lietuvos kapą lygina į teutonų muštinį. Tą kapą angis kapojo į penkias dešimtis smulkių šmotelių, kuriuos šmotelius vadino skatikais nuo to, jog juos skaitė, ne svėrė, kaip kad svėrė grašius ir kapas, nes jog kaštavo darbas lig susmulkinant, o rasi tuose skatikuose buvo prastesnis sidabras, todėl tokių skatikų skaitė šešias dešimtis į vieną kapą. Kartais tuos kapos šmotelius sukaldė po du, tris į vieną, nuo ko vadinos dvylekais, patreiniiais etc.

Dėl aiškesnio supratimo, koksai tas buvo ilgasis graižis, arba grašis, čia dėl paveikslo vieną, rastą Žemaičiuose, išmaliavodinau, kaipogi tas, kurį regi čia skaitytojas išmaliavotą, sveria šios dienos keturis muštus arba penkis gudų rublius, yra lietas ir įkaptas dvejoj vietoj, kurie kirčiai rodo, jog jis turi dvi kapi, yra 28 prabos sidabro, abu galu truputį suplokštintu abiem pusėm, kurioj norint pusėj kartais pasitinka literos, arba balsės, arba žyme to jomylistos, kursai jį nuliedino, idant palčiaus sidabre nebūtų. Išmaliavodinau dėl to vien, idant kožnas artojas, laidė ar griovkasys, radęs žemėj, galėtų numanyti ir išmintingam savo žemės vyrui parodyti, kad jis galėtų išreikšti, kurio amžiaus būt esąs rastasis pinigas, nesgi jų vardai, noris visados vienoki buvo, beje, graižis ir kapa, bet svarumas jų didžiai įvairus pagal tą, kaip svaras sidabro buvo dalijamas į 8, 10 ar 12 ir daugiau dalių, kurios, noris

pirmaisiais vardais vadino, tačiau nebturėjo pirmosios vertės pagal savo pirmąjį vardą, kaipogi į pačią kapą jau metuose 1534 vieną kartą skaitė, arba lykavo, dešimtį pinigų, antrą kartą vėl į kapą lykavo keturiolika pinigų pagal tą, kaip svaras sidabro buvo padalytas į 8 ar 10 dalių, nesgi tas lykis, arba skaitliuis, kuriuo lykavo į kapą dešimtį pinigų, vadinos siauruoju lykiu, o tas, kuriuo lykavo į kapą keturiolika pinigų, vadinos plačiuoju lykiu.

Ilgainiui, kaip dabar regėjom, tą kapą dėl didesnio taikumo prekyboj padalijo į dešimtį pinigų ar daugiau apvalių, kaip šios dienos, kurie vėl turėjo tris, keturis, penkis ar šešis saviop mažesnius pinigėlius, vadinamus skatikais nuo žodžio skaityti dėl to, jog tuos pinigus reikėjo, kaip sakiau, skaityti, ne sverti, kaip senovėj kad darė; nuo tokių pinigų kėlės vardai dvylekių, patreinių ir taip toliau, tai yra turintys po du, tris ar šešis saviop mažesnius pinigėlius, kaipogi lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, lig šiai dienai smulkų pinigą vadina skatiku, ir taip sako: „Neturiu nė skatiko“, beje, nė visų mažojo pinigėlio.

Lietuviai taip pat kalė ir aukso pinigus, arba raudonuosius, lig šešioliktojo amžiaus nėra žinomi, kokie buvo Lietuvos raudonieji, nes to amžiaus yra žinomi, ir taip metuose 1560 kaltas Lietuvos raudonasis turėjo 10 r. Lietuviai kalė pinigus savo ūkės lig metų 1697, ir nuo to laiko, noris lenkai savo pinigus lietuviams antmetė, vienok šie vis savotiškai lykavo juos į gražius ir kapas kaip sūduose, taip ir gasuose.

Lietuvos pinigus it spėriai gal pažinti nuo jų žymės: kaipogi ant visų mažiausiojo pinigėlio, arba skatikėlio, yra jotas, tai yra kareivis šarvuotas, kalaviją iškėlęs, zovada per laukus ant žirgo belekiąs.

Kas nori aiškiau žinoti apie lietuvių pinigus paskesnių amžių, tas turi skaityti Tadeušo Čackio raštus apie lietuvių ir lenkų įstatymus, aš čia tiktai truputį tegalėjau paminavoti apie senovės lietuvių pinigus, kuriuos šiandien paklausais nebgal antsiteirauti.